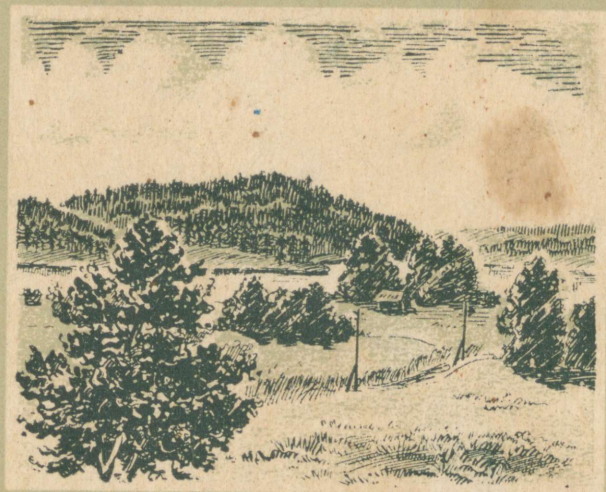


EESTI NSV GEOGRAAFIA

VII JA IX KLASSILE



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

ARK

A-95081

R. RÄGASTIK, V. LILL, L. BRUTUS

EESTI NSV GEOGRAAFIA

VII JA IX KLASSILE

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

SISUKORD

I. Loodus	3
1. Asend, piirid ja suurus	3
2. Meri	4
3. Pinnaehitus	8
Absoluutsed kõrgused	8
Pinnaehituse kujunemine	18
Pinnavormide valdkonnad	21
4. Maavarad	22
5. Kliima	27
6. Siseveed	34
Jõed	34
Järved	41
7. Mullastik	44
8. Taimkate	47
9. Loomastik	53
10. Looduskaitse	55
II. Rahvastik	61
1. Rahvaarv, rahvastiku tihedus, rahvuslik koosseis ja kultuuritase	61
2. Eesti NSV administratiivne korraldus	66
III. Rahvamajandus	68
1. Eesti majandus revolutsioonieelse Venemaa koosseisus	69
2. Majanduse laostumine kodanliku diktatuuri perioodil Eestis	71
3. Rahvamajanduse kiire tõus Nõukogude Eestis	75
4. Tööstus — Eesti NSV juhtiv majandusharu	79
5. Põllumajandus	112
6. Transport	137
7. Eesti NSV tähtsamad linnad	141

Роберт Йоханович Рягастик, Владимир Антонович Лилль,
Леонхард Йоханнесович Бругус

ГЕОГРАФИЯ ЭСТОНСКОЙ ССР ДЛЯ VII и IX кл.
На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja A. Marksoo. Tehniline toimetaja E. Lumet.
Korrektorid M. Juske ja H. Peel.

Ladumisele antud 12. V 1958. Trükkimisele antud 2. VII 1958. Paber 54×84, 1/16.
Trükipoognaid 9. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 7,38. Arvutuspoognaid
8,13. MB-04562. Trükiarv 11 000. Tellimise nr. 1285.

Trükikoda „Pioneer“, Tartu, Kastani 38.

Hind rbl. 1.60

6—6

TARTU ÜLIKOOLI
ARHIIVKOGU
RAAMATUKOGU

I. L O O D U S.

1. A S E N D, P I I R I D J A S U U R U S.

Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, üks viieteistkümnest NSV Liidu võrdõiguslikust vennasvabariigist, asub Balti mere idarannikul.

Nõukogude Eestit piiravad: põhjast Soome laht, läänest Balti meri, edelast Riia laht, lõunast Läti NSV ja idast Vene NFSV. Piir Vene NFSV-ga kulgeb piki Narva jõge ja läbi Peipsi-Pihkva järve, minnes kagus üle maismaapiiriks. Maismaapiir on Eesti NSV-l ka Nõukogude Lätiga. Viimatinimetatud piirilõigud soodustasid juba kauges minevikus sõbralike sidemete loomist meie lähimate naabritega, eriti aga suure vene rahvaga.

Meie vabariigi merepiir ületab maismaapiiri tunduvalt. Eesti NSV merepiir on ühtlasi ka NSV Liidu merepiiriks.

Nõukogude Eesti mandriosa kõige põhjapoolsem punkt asub P u r e k k a r i n e e m e l P ä r i s p e a p o o l s a a r e l, idapoolsem N a r v a l i n n a s, lõunapoolsem N a h a k ü l a juures Peetri jõe ääres ja läänepoolsem R a m s i n e e m e l N o a r o o t s i p o o l s a a r e l. Saartest on kõige põhjapoolsem Vaindloo ja läänepoolsem Nootamaa.

Nootamaa on rõngakujuline saar järvega keskel ja meenutab atollit. Ta ei ole kuigi kõrge. Saare põhjapoolne osa kujutab endast tasast paepõrandat, kuna ülejäänud osa koosneb räniliivast ja paekruusast. Saar on inimeste poolt asustamata.

Eesti NSV asend on kliimaliselt soodus. Kuna Eesti NSV asub Balti mere otsese ja Atlandi ookeani kaudse mõju all, siis on talvekuude ja aasta keskmised temperatuurid siin märksa kõrgemad kui samade laiuskraadide all asuvais NSV Liidu idapoolsemis osades.

Eesti NSV asend on tähtis NSV Liidu rahvamajanduse seisukohalt. Meie vabariik asub NSV Liidu suurimate tööstuspiirkondade — Tööstusliku Keskrajooni ja Leningradi lähedal. Samuti on Nõukogude Eesti tähtsa kaubatee ääres, mis seob NSV Liitu temast lääne pool asuvate

maadega, nagu Poola Rahvavabariigiga, Saksa Demokraatliku Vabariigiga jne. Eesti NSV kaudu on võimalik pidada kaubavahetust teiste riikidega odavat mereteed mööda.

Baltimaade suurt tähtsust Vene tsaaririigi rahvamajanduse arengus mõistsid juba Ivan Groznõi ja Peeter I. Ivan Groznõil ei õnnestunud Baltimaade liitmine Venemaaga, sest Liivi sõjas (1558—1583) tuli tal võidelda korraga mitme vaenlase vastu, kes seetõttu said ülekaalu. Peeter I aga lülitas a. 1700—1721 toimunud Põhja-sõja tulemusena Baltimaad (välja arvatud Läti NSV lõunapoolne osa) Vene tsaaririigi koosseisu. Peeter I nimetas Baltimaade liitmist Venemaaga «akna raiumiseks Euroopasse». Eesti ühendamine Venemaaga tõi eestlastele kahe sajandi pikkuse püsiva rahu, avas Eestile suure Venemaa turu, mis soodustas tema rahvamajanduse arengut, ja sidus eesti rahva saatuse ühte Venemaa rahvaste saatusega.

Eesti NSV suurus on 45 100 km² ja ta moodustab õige väikese osa meie suurest kodumaast. Vennasvabariikidest on pindalalt Nõukogude Eestist väiksemad ainult Armeenia NSV (29 800 km²) ja Moldaavia NSV (33 700 km²).

Ülesandeid.

1. Leida Nõukogude Liidu poliitilis-administratiivsel kaardil Eesti NSV.
2. Mõõta Eesti NSV suurim ulatus põhja—lõuna ja ida—lääne suunas.
3. Leida, kui suure osa NSV Liidu territooriumist (22,4 milj. km²) moodustab Eesti NSV.

2. MERI.

Balti meri on laevaliikluse poolest NSV Liidu tähtsaimaid meresid. Tema ääres asub meie kodumaa suurim sadamalinn Leningrad. Eesti NSV rannikuga puutuvad Balti mere osadest tihedamalt kokku Soome ja Riialaht, kuna Balti meri ise uhub ainult Eesti NSV läänepoolsete saarte ja laidude randa.

Lääne-Eesti saarestikku kuuluvate suuremate saarte — Saaremaa, Hiiumaa, Muhu ja Vormsi — ning mandri vahel on Väinameri. Sealsamas on ka Suur-, Väike- ja Soela väin ning Voosi ja Hari kurk. Irbeni väin lahutab Sõrve poolsaare Kura poolsaarest.

Eesti NSV rand on tugevasti liigestatud. Eriti kääruline on randjoon Aseri ja Pärnu vahel. Kaugemale merre



Joon. 1. Purjehahid Tallinna lahel.

ulatuvad poolsaared ja neemed vahelduvad siin maismaasse tungivate lahtede ja lahekestega. Võrdlemisi sirge on randjoon kirdes — Narva-Jõesuu ja Aseri vahel, ning edelas — Pärnust Läti NSV piirini. Suuremateks lahtedeks mandriosa rannikul on Narva, Kunda, Eru, Hara, Kolga, Ihasalu, Tallinna, Paldiski, Haapsalu, Matsalu ja Pärnu laht. Lääne-Eesti saarestiku tähtsamaid lahti on Kihelkonna laht ja Suur Katel Saaremaal.

Mandriosa silmapaistvamad poolsaared on: Pärisepea, Juminda, Viimsi, Suurupi, Pakri, Noarootsi ja Virtsu. Neist kaks viimast on tekkinud saarte liitumisel mandriga.

Lääne-Eesti saarestiku poolsaartest on suuremad Kõpu ja Sõrve poolsaar. Suure Isamaasõja ajal peeti Sõrve poolsaarel saksa fašistlike vägedega ägedaid lahinguid. Saksa fašistlike vägede purustamisega Sõrve poolsaarel viis Nõukogude armee 24. novembril 1944 lõpule Eesti NSV täieliku vabastamise fašistlikust okupatsioonist.

Soome lahe saartest on suuremad Osmussaar, Suur- ja Väike-Pakri, Naissaar, Aegna, Prangli, Keri, Mohni ja Vaindloo.

Keri saarel tuli 1906.—1912. a. puuraugu kaudu maa seest välja põlevgaasi, mida kasutati kohaliku tuletorni valgustamiseks ja eluruumide kütmiseks.

Riia lahes on Kihnu ja Ruhnu saar. Saaremaast lääne pool on Vilsandi ja lõunarannikul Abruka saar.

Kokku on saarte all 4200 km², s. o. üle 9% meie vabariigi pindalast.

Balti meri on madal. Tema osadest kõige madalam on Väinameri. Nõukogude Eesti rannikuvete sügavaim koht on Soome lahes ranna lähedal, Kolga lahest veidi lääne pool, kus sügavus ulatub üle 121 meetri. Kohati leidub merepõhjas kiviseid karisid ning liivaseid ja kruusaseid leetseljakuid, nn. madalaid, mis tõusevad veepinna lähedale. Neist tuntumad on Tallinna kivi (Soome lahes, Tallinnast põhja pool), Suurrahu Hiiumaast loode pool ning mõned karid Osmussaare ümbruses ja Lääne-Eesti saarestiku läänepoolsetes vetes. Laevateede tähistamiseks märgitakse karid ja leetseljakud tulelaevade ja poidega ning mandri ja saarte randa on paigutatud tuletornid.

Kuna Balti meri on sisemeri, siis ei esine siin korrapärast ja märgatavat tõusu-mõõnalainet. Veepinna kõikumist iseloomustavad loe- ja paguveed. Nende tekitajaks on pikemat aega kestnud ühesuunalised tuuled. Läänekaartest puhudes ajavad need vee maismaa suunas, tekitades veepinna tõusu — loevee. Idakaarte tuuled viivad aga vee rannalt ulgumerele, kutsudes esile meretaseme languse — paguvee. Loeveed on tavalised sügisel ja talvel, paguveed kevadel ja suvel.

Vee keskmine aastatemperatuur on Balti mere pinnakihtides kõrgem kui õhus. Kaheksa kuu kestel — augustist aprillini — püsib merevesi õhust tunduvalt soojemana. Talvekuudel võib temperatuuride vahe ulatuda kümnetesse kraadidesse. Rannikuvesi on suvel kõige soojem Haapsalu lahes, milles kuumade ilmade ja tuulevaikuse puhul vee temperatuur võib tõusta pinnal 28°-ni.

Balti meri on ookeaniga ühendatud ainult kitsaste väinade kaudu. Jõesid ja sademed toovad temasse rohkesti magedat vett, vee auramine merest on aga jahedate suvede tõttu võrdlemisi väike. Sellepärast on Balti

mere vesi vähese soolsusega. Eesti NSV vetes kõigub merevee soolsus ainult 0,2—0,7% piirides.

Soome lahe kesk- ja idaosas, Väinameri koos väinadega ning Riia laht kattuvad jääga keskmiselt detsembri lõpust aprilli alguseni. Tallinna lahes püsib jääkate ainult 4—7 nädalat, kuna Paldiski ja Kihelkonna laht külmuvad harva kinni. Tavaliselt koosneb Soome lahe jää Tallinnast lääne pool ja Balti mere jää Hiiu- ning Saaremaa lääne- ja looderannikul enamasti ajujääst.

Poolsaarte ja saartega tuulte ning lainete eest varjatud lahtedes leidub häid sadamakohti. Tallinna, Paldiski ja mõned teised lahed on nii sügavad, et neisse võivad sisse sõita suurimadki laevad. Väiksemas ning madalamas lahtedes leidub sadamaid ja ankrupaiku väiksematele laevadele.

Balti meri on tähtis mitte üksnes liiklustena, vaid ka kalastamis- ja küttimiskohana. Sage- damini esinevaiks püügikaladeks on: räimed, kilud, tursad, lestad, kammeljad, kohad, siiad, lõhed, angerjad jt. Kütitakse hülgeid, peamiselt viigreid. Kalapüük toimub moodsate püügivahendite abil. Püügist võtavad osa ka traallaevad, mis teostavad püüki kaugel ulgumerel. Meie vabariigis on juba rida miljonär-kalurikolhoose.

Ülesandeid.

1. Näidata kaardil kõik eespool loetletud lahed, väinad, poolsaared ja saared. Kanda nende nimed kontuurkaardile.
2. Iseloomustada lühidalt meie vabariigi rannikuvete sügavust.
3. Miks ei esine Balti meres korrapäraselt tõusu ja mõõna? Missugune veetaseme kõikumine esineb meie rannikuvetes? Mis seda põhjustab?
4. Mispöolest erineb merevee temperatuur õhu temperatuurist? Millest on see tingitud?
5. Mispäraselt on Balti mere soolsus väike? Miks on see eriti väike Matsalu lahes (0,2‰)?
6. Kui pikaks ajaks külmuvad kinni meie vabariigi rannikuveed?
7. Selgitada lühidalt Balti mere tähtsust laevateena ja kalastamispaigana.

3. PINNAEHITUS.

Absoluutsed kõrgused.

Eesti NSV kuulub pinnaehituselt Ida-Euroopa lauskmaa kooseisu, olles selle üks madalamaid osi.

Meie vabariigi keskmine absoluutne kõrgus on 50 meetrit, ainult $\frac{1}{10}$ tema territooriumist kerkib üle 100 meetri kõrgusjoone.

Kõige madalam ja tasasem on Lääne-Eesti saarestik koos läänepoolse mandriosaga. Siin laiub mandril ulatuslik Lääne-Eesti madalik, mis Kasari ja Pärnu jõgikonnas tungib kaugele itta, tõusmata üle 20 meetri merepinnast.

Lääne-Eesti madaliku pinnamood on enamikus tasane. Maa-pinna aeglase tõusu tagajärjel pärast jääaega on Haapsalu ja Matsalu laht muutunud hoopis madalaks ning saanud paiguti maismaaks. Mitmed endised väiksemad lahed on eraldatud merest ning esinevad praegu jäänukjärvedena. Mõned endised saared on muutunud mandriga ühinemise tõttu poolsaarteks ja neemedeks. Nii oli Noarootsi veel paarisaja aasta eest ja Virtsu mõnikümmend aastat tagasi saar. Samal põhjusel leidub Lääne-Eesti madalikul endisi rannamoodustisi merest kaugel sisemaal. Need on randvallid, luited ja rannaastangud. Tänapäeval on nad 30 meetrit ja rohkemgi merepinnast kõrgemal. Suuremad luideistikud asuvad Pärnu lahe rannikul. Häädemeeste ja Tahkuranna vahel tõuseb luide kõrgus kuni 34 m üle merepinna. Luiteid ja teisi rannamoodustisi esineb ka praegusel mererannal.

Vahelduvam on Lääne-Eesti madaliku reljeef Kullamaa ja Märjamaa ümbruses, Matsalu lahest lõuna pool ning Väandra lähistel. Siin leidub madalaid ja lamedaid kühmi, künniseid, seljakuid jne. Mõnel neist on paealuspõhjast tuum, mis on kaetud õhukese pinnakattega.

Tähelepanu vääriavad pinnavormidena Kasari luht ja Pärnu jõe org. Laial Kasari luhal asub samanimelise jõe delta oma rohete harudega. Osa jõe alamjooksust ning kaks suuremat haru on süvendatud. See vähendab üleujutuste ohtu suurvee ajal. Luhta kasutatakse heina- ja karjamaana. Pärnu jõe org on Tori ümbruses kuni 10 m sügav. Paiguti on ta lõikunud liivakivisse püstloodis. Oru perve liigestavad arvukad sälkorud.

Maa idapiiril asub Peipsi nõgu, mille keskel on samanimeline järv. Peipsist põhja poole jääb madal ning tasane, väikese kallakuga (1 meetri 1—1,5 km kohta) tugevasti soostunud ala, mis kannab Alutaguse nime. Siin, Iisaku ümbruses, leidub suuremaid või väiksemaid

seljakuid, milledest kõige kõrgem on 95 m üle merepinna kerkiv Kuremägi.

Maa keskosas asub Vörtsjärve nõgu samanimelise järvega.

Lääne-Eesti madalikku ühendab Vörtsjärve nõoga Navesti jõe org ning Vörtsjärve nõgu Peipsi nõoga Suur-Emajõe org.

Navesti jõe org, Vörtsjärve nõgu ja Suur-Emajõe org jagavad Eesti NSV kõrgema ala kaheks osaks — põhjapoolseks ja lõunapoolseks.

Põhjapoolne osa langeb järsult Soome lahe rannikule, moodustades paekalda ehk glindid. Paekallas algab mandriosas Pakri poolsaarelt, ulatub ida suunas Narvani ja jätkub sealt edasi Leningradi oblastisse. Ta kannab kogu ulatuses Balti-Laadoga astangu nime.

Pakri saartel, Pakri poolsaarel, Rannamõisa ja Tiskre kohal, Saka ja Meeküla vahel Kirde-Eestis laskub paekallas püstloodis järsakuna otse rannale, moodustades pankranniku.

Mujal jääb paekalda ja mere vahele kuni 8 km laiune rannikutasandik. Seal leidub luiteid ja randvalle ning ranna piirkonnas vees ja maismaal palju rändrahne. Neis paikades esineb paekallas sageli kaheastangulisena või lameda rohtunud kallakuna.

Ontika kohal saavutab paekallas oma suurima kõrguse — 56 m üle merepinna. Paekallas koosneb rõhtsalt üksteisel lasuvaist lademeist, mis on tekkinud meres. Allpool asetsevad vanemad, neist kõrgemal nooremad setted. Viimased on järk-järgult kuhjunud neist vanemaile settele. Tallinnast ida pool paljandub paekalda jalal sinisavi, mis jätkub veel allpool merepinda. Sinisavi lasuvad kollakad ja pruunikad liivakivid. Neist kõige ülemises leidub *oboluse* karbikeste näol fosforiiti. Edasi järgneb õhukesele püriidi- (raua ja väävli ühendi) kihile tume diktüoneema-kiltkivi. Viimasel lasub rohekas glaukoniitliiv. Lademete sari lõpeb ülaosas hallikate ja kollakate paelademetega.

Põhjaranniku idaosas kerkivad paekaldast mõni kilomeeter lõuna pool Vaivara lähedal Sinimäed 84 m üle merepinna. Sinimägede tuumaks on mannerjää poolt paaluspõhjast lahti kistud pangased.

Põhja-Eesti kõrgema ala keskosas laiub Pandivere kõrgustik. Selle kõrgustiku tähtsamaiks pinnavormideks on suured lamedad künnised. Nende künniste pikkus ulatub kilomeetritesse ja laius paari kilomeetriteni. Künniseid katab 1—1,5 meetri paksune viljakas savikas pinnas, mille all lasub paekivist aluspõhjakõrgendik. Suurte künniste kõrval esineb kõrgustikul samasuguse iseloomuga kühmi ja väiksemaid künniseid. Künniste ja kühmade vahel



Joon. 2. Pankrannik.

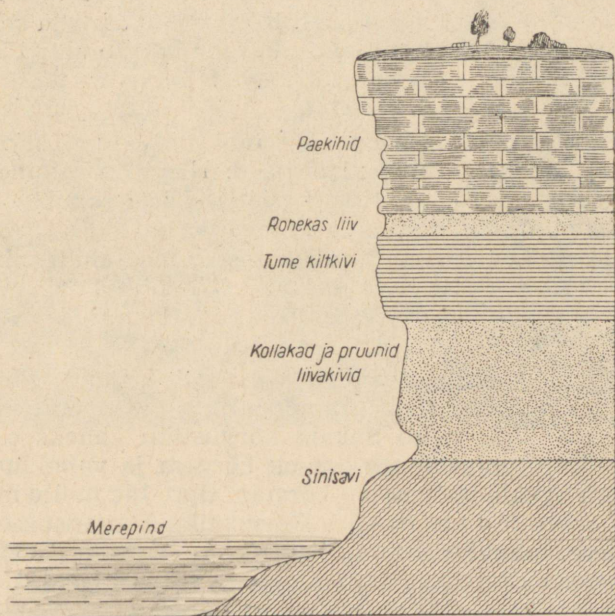
levivad laiad lamedad orud ja nõod, mis erinevad kõrgendikest oma taimkatte poolest. Kõrgendikud on viljaka mullastiku ja nõlvade väikese kallaõuse tõttu võetud kasutusele põllumaana. Orgudes ja nõgudes aga levivad niidud, karjamaad ja metsasalud.

Kõrgustiku põhjaosas, Tapa, Kadrina ja Rakvere ümbruses, harvemini lõunaosas, esineb pikki kitsaid raudteetammi meenutavaid järsunõlvalisi kõrgendikke, mida nimetatakse vallseljakuteks. Need asuvad kas paralleelselt üksteisega või kulgevad ridastikku, moodustades kilomeetrite pikkusi katkendlikke ahelikke. Pandivere kõrgustiku vallseljakute suhteline kõrgus on 20 kuni 40 m. Vallseljakute vahel on sügavad sulglohud või orud. Neis esineb soid, järvi, metsi jne. Tavaliselt on ka vallseljakud ise kaetud metsaga. Üheks maastikuliselt kaunimaks kohaks on Pandivere kõrgustikul Kadrina lähedal asuvad Neeruti mäed. Siin leidub rida vallseljakuid ning nende vahelistes lohkudes peituvaid metsaga piiratud järvi.

Pandivere kõrgustiku kõrgemaks tipuks on Emumägi, mis ulatub 166 m üle merepinna.

Vallseljakuid leidub rühmiti ka Pandivere kõrgustikust loode ja lääne pool, näiteks Aegviidu—Jäneda ja Koitjärve—Koonukõrve vahelistel aladel, Paunkülas Kose lähedal jne.

Lõuna pool liitub Pandivere kõrgustikuga Vooremaa. Viimase maastikupildis valitsevad piklikud, leivapätsi meenutavad seljakud, mida nimetatakse voorteks. Need asuvad üksteise järel reas ja moodustavad omavahel paralleelseid ahelikke. Voorte pikkus ulatub kilomeetritesse ning suurima voore laius on ligi 2 km; suhteline kõr-



Joon. 3. Paekalda läbilõige.

gus kõigub 30—50 meetri piirides. Suurimaks ja kõrgeimaks vooreks on Laiuse mägi. Tema kõrgus on 144 m üle merepinna. Oma viljaka pinnase ja nõlvade väikese kallakuse tõttu on voored peaaegu tervenisti üles küntud, metsatukki leidub ainult nõlva järsematel osadel. Voorte vahel on sügavad orud, mis kulgevad rööbiti voortega. Nende orgude põhjas asuvad sood, niisked niidud ja karjamaad (sageli üksikute puude või saludega), metsatukad või järved.

Voori esineb rühmiti veel Türi, Paide ja Põltsamaa ümbruses, Kolga-Jaani ja Võrtsjärve vahel, Võrtsjärve lääne- ja idakaldal jne. Need on aga mõõtmelalt — nii pindalalt kui ka suhteliselt

kõrguselt — hoopis väiksemad Vooremaa omadest. Nad ei tõuse ümbritsevast tasandikust üle 5—10 m kõrgemale. Ka siin on voo-
red muudetud põllumaaks. >

Eesti NSV kõrgemas, lõunapoolses osas on kolm kõrgustikku.

Sakala kõrgustik asub Võrtsjärve nõost ja Väike-Emajõe orust lääne pool. Kõrgustiku ääreala servab voorte vöönd. Voorte suhteline kõrgus ulatub siin 15—30 meetrini. Suuremad vooded esinevad Tarvastu ümbruses Võrtsjärve läänekalda lähistel.

Kõrgustiku siseosas on Viljandi, Paistu, Karksi ja Halliste ümbruses rohkesti orgusid. Need on lammorud, mille veerud laskuvad paiguti püstloodis järsakuina, paljandades punast liivakivi. Orud on lisaorgude abil põimunud keerukaks orustikuks, mis liigestab maa-ala üksikuiks lavatasandikeks. Neil lavatasandikel leidub suuri kühmi ja lamedaid kupleid. Nõlvade väikese kaldenurga tõttu on enamik neist võetud põldude alla.

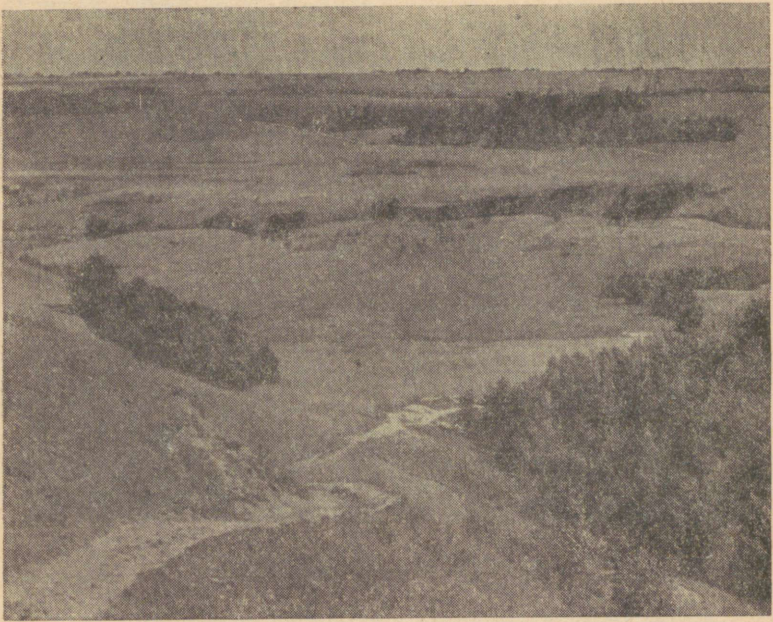
Üks suuremaid orgusid, kus asuvad Viljandi järv ja sellest loode poole jääv Raudna ning ida poole jääv Tänassilma jõgi, jagab Sakala kõrgustiku kaheks osaks. Kõrgustiku lõunapoolsem osa on kõrgem ja vaheldavam. Siin asub Sakala kõrgustiku kõrgeim tipp, 146 m üle merepinna kerkiv R u t u m ä g i. Kõrgustiku põhjapoolne osa on vähem vahelduv.

Võrtsjärve nõost ja Väike-Emajõe orust ida pool asuvad Otepää ja Haanja kõrgustik. Neid lahutab teineteisest R ä p i n a - V ö r u - H a r g l a org. Oru laius on mitu kilomeetrit ja veerud võrdlemisi lamedad. Lamm ei ole tasane, sellel leidub madalaid kõrgendikke ja nõgusid.

Otepää ja Haanja kõrgustik on meie vabariigi suurima absoluutse kõrgusega alad, samuti on nad kõige vahelduvama pinnamoega. Peamisteks pinnavormideks on siin järsunõlvälised kuplid.

H a a n j a k ö r g u s t i k kujutab endast üldiselt suurt lamedat kühmu, mis ulatub lõunas Läti NSV territooriumile. Sellel kühmul levib rühmiti ja hajali mitmesuguse kuju ja suurusega kõrgendikke, temasse on lõikunud arvukaid orgusid ja orustikke.

Suurima kõrguse saavutab maapind Haanja ümbruses, kus ta kerkib ulatuslikul maa-alal üle 200 m merepinnast.



Joon. 4. Haanja kõrgustikul.

Selles kõrgustiku osas asuvad tihedalt üksteise kõrval jär-sunõlvalised kuplid ja seljakud. Nende suhteline kõrgus on 30—50 m, mõned aga on veelgi kõrgemad. Neid katab mets või on üles küntud ainult nõlva alumine, laugjam osa. Sageli asuvad kuplid ja seljakud üksikult või rühmiti suuremail laugjail kõrgendikel. Kõrgendike vahel leiame orge ja sulglohke, milledes esineb järvi. Siin asub Haanja kõrgustiku ja ühtlasi Baltimaade kõrgeim tipp **Suur-Munamägi**, mis ulatub 317 m üle merepinna.

Suur-Munamäest põhja pool asub 290 m absoluutse kõrgusega **Vällamägi**. Mõlemad nimetatud mäed pais-tavad sinetavate kuplitena kaugele.

Suur-Munamägi kerkib 60 m ümbritsevast tasandikust kõrge-male ja paikneb poolmunaja kuplina 2,5 km pikkusel kaarjal kün-nisel. Teda katab tihe haava-, kuuse- ja männi-segamets sara-puu-, lepa- ja kuslapuuvõsaga.

Vällamäe suhteline kõrgus on 75 m, arvestatuna lähedal asuva Perajärve pinnalt. Ta on samuti kaetud segametsaga.



Joon. 5. Vaade Suur-Munamäelt.

Kõrgustiku ääreesades on kõrgendikud lamedamad ja madalamad ning paiknevad üksteisest kaugemal. Sageli asuvad neil väiksemad kuplid ja kühmad. Kõrgendike vahele jäävad tasased, tihti soostunud alad.

Rõuge ümbruses valitsevad maastikupildis orud, mis omavahel on põimunud orustikuks. Nende orgude sügavus, laius ja nõlvade kallakus on mitmesugune. Rõuge oru suurim sügavus on 73 m. Tema lammil asub kaheksast omavahel ühendatud järvest koosnev aheljärvestik. Rõuge orgu suubub rida maalilisi ja kitsaid sälkorge. Orud liigestavad Rõuge ümbruse maastiku üksikuiks lavajaiks tasandikeks. Neil tasandikel esineb madalaid kõrgendikke, eriti idaosas.

Otepää kõrgustik on maastikupildilt sarnane Haanja kõrgustikuga, kuigi relatiivsed kõrgused on siin väiksemad. Ka Otepää kõrgustiku keskosas, Pühajärve ja Väike-Munamäe ümbruses, on pinnavormide mitmekesisus ja tihedus väga suur. Kõrgustiku ääreesades asuvad aga lamedad kõrgendikud üksteisest hoopis kaugemal. Nende lavajatel latvadel võib olla väiksemaid kühmi ja kupleid.

Otepää kõrgustiku kõrgeimaks tipuks on 217 m kõrgune K u u t s e m ä g i. Teistest tippudest on nimetamisväärt V ä i k e - M u n a m ä g i (204 m üle merepinna).



Joon. 6. Rõuge maastik.

Otepää kõrgustikuga on Antsla kaudu kulgeva madalama üleminekuala kaudu ühendatud Karula kuplistik. Ka Karula kuplistiku keskosas on maastikupildis esikohal kuplid, kuid need ei ole nii kõrged kui Otepää kõrgustikus.

Tartu, Võnnu, Põlva ja Räpina ümbruses valitsevad maastikus laiad ja sageli kaunis sügavad lammorud. Neisse peaorgudesse suubuvad väiksemad lamm- ja sälkorud. Sel teel on tekkinud võrdlemisi keeruline orustik, mis liigestab kõne all oleva ala üksikuiks lavatasandikeks. Neil lavatasandikel asub hajali või rühmiti kõrgendikke, mis muudab maastiku pinnamoe lainjaks. Esiletõstmist väärivad oma suuruse tõttu Suur-Emajõe, Ahja ja Võhandu jõe org.

Lääne-Eesti saarestikus on kõige ulatuslikum S-kujuline Saaremaa Kesk kõrgustik. Selle järsematesse äärealadesse on pärast jääaega Saaremaad katnud meri uuristanud astanguid. Kõrgem ja vahelduvam on Kesk kõrgustik oma lõunaosas. Siin kerkib Suurmägi 56 m üle merepinna. Ühtlasem ja tasasem on kõrgustik põhja pool.

Peale nimetatud kõrgustiku on Saaremaal üksikuid väiksemaid lavakõrgendikke, luiteid, randvalle jne.

Saaremaa ja Muhu põhjarannikul leidub otse merre laskuvaid 2—3 km pikkusi ja lühemaid paeseid panku.



Joon. 7. Suur-Taevaskoda Ahja jõel.

Neist on kõrgeim Panga ehk Mustjala pank Saaremaal, mis tõuseb 21 m üle merepinna.

Hiiumaa kõrgemaks alaks on Kõpu poolsaar. Siin leidub luiteid ja muid liivakuhjatisi. Kõrgemad tipud kerkiavad kuni 55 m üle merepinna.

Ülesandeid.

1. Näidata NSV Liidu Euroopa-osa füüsilisel kaardil Eesti NSV-d Ida-Euroopa lauskmaa osana. Võrrelda tema kõrgust märkivat värvust lauskmaa teiste osade värvusega.
2. Näidata Balti vabariikide füüsilisel kaardil üle 100 meetri kõrgusjoone ulatuvad Eesti NSV alad.
3. Näidata kaardil õpikus nimetatud Eesti NSV madalamad alad (Lääne-Eesti madalik, Peipsi nõgu jne.). Kanda nende nimed kontuurkaardile ja värvida märgitud alad roheliseks.
4. Näidata kaardil Eesti NSV põhja- ja lõunapoolne kõrgem ala.
5. Näidata kaardil õpikus nimetatud Eesti NSV kõrgustikud ja nende kõrgemad tipud. Kanda nad kontuurkaardile, värvida kõrgustikud pruuniks.
6. Joonistada (õpetaja kaasabil) töövihikusse järgmiste pinnavormide põhijoonised ja profiilid:
 - a) kühm — põhijoonis ümmargune, nõlva kaldenurk alla 10° ;
 - b) kuppel — põhijoonis ümmargune, nõlva kaldenurk üle 10° ;
 - c) künnis — põhijoonis piklik, kaldenurk alla 10° (joonistada piki- ja ristiprofiil);

- d) seljak — põhijoonis piklik, kaldenurk üle 10° (joonistada piki- ja ristiprofiil);
 e) sälkorg — √ -kujuline (ülal perv, allpool veer, põhi terav);
 f) lammorg — _/_ -kujuline (ülal perv, allpool veer, põhjas tasane lamm, mis eraldub veerudest nurga all);
 g) moldorg — ∪ -kujuline (ülal perv, puudub nurk lammi ja veeru vahel).
7. Joonistada töövihikusse kleebitud ruudulisele paberile alljärgnevate andmete põhjal profiil künklikust alast:

Punkti nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Kõrgus merepinnast meetr.	50	50	70	70	60	50	50	60	90
Kaugus lähtepunktist meetr.	0	20	100	120	180	200	240	280	320

Punkti nr.	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Kõrgus merepinnast meetr.	90	70	60	60	80	80	70	60	60
Kaugus lähtepunktist meetr.	340	380	440	460	500	520	540	580	620

Võtta kõrguseks: 1 cm — 10 m.

Võtta pikkuseks: 1 cm — 20 m.

Joonistada vasakpoolse ja keskmise kõrgendiku vahele järv, mis asub merepinnast 60 m kõrgusel.

Leida järve laius ja sügavus.

8. Missugustest pinnavormidest koosneb Pandivere kõrgustik? Joonistada töövihikusse Pandivere kõrgustiku lihtne skeem: kujutada suurkünniseid loode—kagu suunas kulgevate ovaalidena, vallseljakuid looklevate paralleeljoontega, joonistada vallseljakud paiguti omavahel paralleelselt kulgevatenäna, paiguti üksteisele järgnevate ahelikena; joonistada vallseljakute vahele mõned järved. Värvida künnised helepruuniks, künniste-vahelised madalamad alad roheliseks, vallseljakud tumepruuniks.
9. Anda Vooremaa pinnaehituse lühike kirjeldus.
10. Joonistada töövihikusse lihtne vooremaastiku skeem voorte ja nende vaheliste järvedega. Värvida voored helepruuniks, voortevahelised madalamad alad roheliseks, järved ja jõed siniseks.
11. Anda Sakala kõrgustiku lühike kirjeldus.
12. Joonistada Sakala kõrgustiku lihtne skeem: ümbritseva ääreala voored kujutada suunaga põhjast lõunasse (lõunasse ei ole tarvis voori joonistada), keskossa joonistada Viljandi-Paistu ja Karksi-Halliste ümbruse orustikud (üks

peaorgudest kulgeb piki Halliste jõge, teine piki Raudna jõge, Viljandi järve ja Tännassilma jõge); orgude-vaheliste lavatasandikele joonistada kõrgendikud; märkida nime-dega kõrgemad tipud. Skeemi koostamisel kasutada raamat-
us olevat jääajal tekkinud Eesti NSV pinnavormide kaarti. Värvida orud roheliseks, lavatasandikud helepruuniks, kõrgendikud tumepruuniks ja veekogud siniseks.

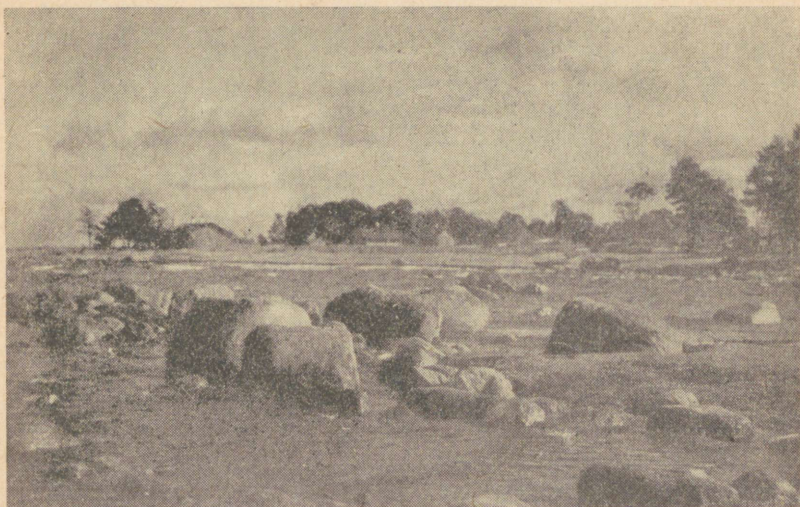
13. Anda Haanja ja Otepää kõrgustiku lühike kirjeldus.
14. Joonistada töövihikusse Haanja ja Otepää kõrgustiku (kuppelmaastiku) lihtne skeem. Paigutada keskosasse kup-
leid tihedamini, ääresadesse hõredamini. Kuplite vahele
joonistada järvi üksikult ja rühmiti, ühes neist ja neisse
voolavate jõgede ja ojadega. Kuplid värvida tumep-
pruuniks, kuplite-vahelised alad roheliseks ning veekogud
siniseks.

Pinnaehituse kujunemine.

Eesti NSV praeguse pinnamoe kujundamisest on osa võtnud rida tegureid. Need on: aluspõhi, mannerjää ja selle sulamisveed, jääpaisjärved, pärastjääaegne meri ning maapinna aeglane tõus. Väiksema tähtsusega on tänapäeva vooluvete ja tuule tegevus.

Põhja-Eesti ja saarte aluspõhjaks on paas, mis paekalda ülemises osas avaneb lagedail pae-
pealseil ning paljandub jõesängides ja mujal. Paas lasub
kihtidena ning on tekkinud sadu miljoneid aastaid tagasi
meres. Lõuna-Eestis lasub pael umbes 200 m paksune
punane liivakivi, olles siin aluspõhjaks. Liivakivis
on savi-vahekihte. Aluspõhi on mõjutanud Eesti NSV
pinnaehitust üldjoontes. Meie kõrgustike kohal kerkib ka
aluspõhi kõrgemale, nõgudele vastavalt on ka aluspõhjas
nõod. Põhja-Eesti tasane pinnamood on tingitud tasasest
paealuspõhjast, mis ulatub maapinna lähedale või otse
maapinnale.

Pinnareljeefi üksikasjalisemal väljakujundamisel oli
suur tähtsus manneerjäl, mis kattis suurema osa NSV
Liidu Euroopa-osast, sealhulgas meie vabariigi kogu ula-
tuses. Liikudes oma lähtekohast lõuna poole, tõi jää endaga
kaasa tee peal ettejuhtuva lahtise pinnase ning aluspõhja
lahtirebitud osi. Omavahel hõõrdudes ümardus ning pee-
nendus kogu see materjal, muutudes saviks, liivaks, kruu-
saks ja munakaiks. Seda jää poolt kaasa kantud ja ümber
kujundatud materjali nimetatakse moreeniks. Peale
moreeni tõi jää endaga kaasa rändrahned ja ränd-

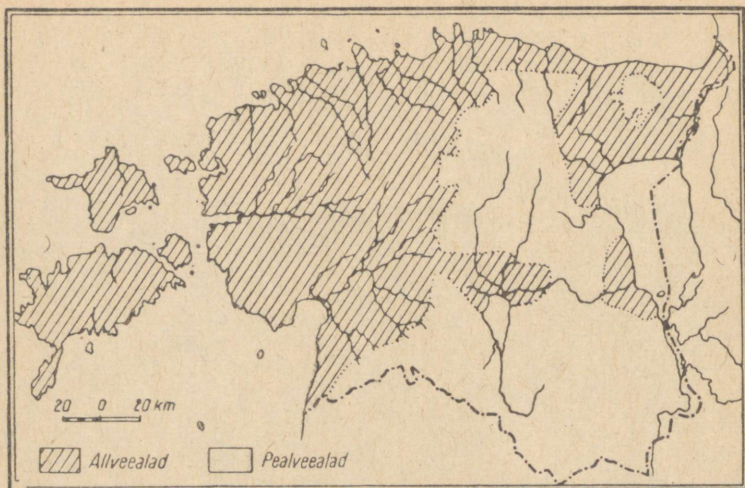


Joon. 8. Rändrahnud.

pangaseid. Jää sulamisel ja taganemisel põhja poole jäi tema poolt kaasa toodud materjal maha.

Kui jää peatus mõnes kohas pikemat aega, kuhjus jääserva ette rohkesti moreeni, mis jäi hiljem püsima pikkade vallide või kuplikestena. Need on moreenkuhjatised, mis kujundavad moreenmaastiku. Moreenmaastikku kuuluvad Haanja ja Otepää kõrgustik oma suurkanalite ja -kühmadega. Ka voored on pinnalt kaetud moreenikihiga. Neid esineb peamiselt Kesk- ja Edela-Eestis.

Mannerjää serv oli tugevasti lõhestatud. Nendes lõhedes voolas jää sulamisel tekkinud vesi, kandes endaga kaasa mitmesuguseid setteid. Jää kiirema sulamise puhul oli veehulk suurem, selle kandejõud tugevam ning kaasa kantud setted jämedamad. Väiksema veehulga puhul oli aga edasikantav settematerjal peenem. Vee hulk vaheldus sõltuvalt valitsevast ilmastikust. Nii settisid aegade jooksul jäälõheded vaheldumisi jämedamast ja peenemast aimest koosnevad kihid. Kui jää taganes, vabanesid need setted ja kujunesid pikkadeks, kitsasteks, tammikujulisteks, kihilise koostisega vallseljakuteks. Vallseljakuid esineb peamiselt Põhja-Eestis. Jääservalt eemale voolavad jääsulamisveed uuristasid maapinda laiu ja



Joon. 9. Allveeala ja pealveeala kaart.

sügavaid \—/—-kujulise ristiläbilõikega lammorge, mida nimetatakse ürgorgudeks. Neis voolavad praegu paljud meie vabariigi jõed, mõnes aga asub järv või ka rida järvi. Ürgorge on kõige enam Lõuna- ja Kagu-Eestis.

Taganeva jääserva peatumisel praeguse Nõukogude Eesti maa-alal tekkisid selle ette sulamisvetest paisjärved, kuhu kuhjus peenemaid setteid. Pärast jää taganemist jäid territooriumi madalamad osad ajutiselt vee alla. Jääkattest vabanenud maapind hakkas järk-järgult kerkima. Lühemate või pikemate peatuste puhul maapinna kerkes tekkisid toleaegete paisjärvede või merede rannale lited, randvallid, rannaastangud. Maapinna kerkimise tõttu on kõige vanemad neist tõusnud kõrgele üle praeguse merepinna. Kõige suurem oli maapinna tõus Loode-Eestis, kus aeglane tõus jätkub ka praegu. Seda vabariigi osa, mis pärast mannerjää taganemist oli ajutiselt kaetud veega, nimetatakse allveealaks. Sellesse kuuluvad meie vabariigi suuremad madalikud, nagu Lääne-Eesti saarestik, Lääne-Eesti madalik, Navesti org, Võrtsjärve ja Peipsi nõgu jne.

Allveeala on oma pinnamoelt madalam ja tasasem kui vabariigi ülejäänud osad, sest siin pärastjääaegsed veed uhtusid laiali moreenikuhjatised ning täitsid setetega lohke

ja nõgusid. Pinnakate on allveealal üldiselt õhuke ja peenem aine on pinnasest vee poolt välja uhitud. Seetõttu on ka sinne mullastik vähem viljakas kui mujal Eestis. Allveealal levivad meie suurimad soode, rabade ja metsade massiivid.

Ülejäänud osa Eesti NSV-st kannab pealveeala nimetust. Siia kuuluvad meie vabariigi suuremad kõrgustikud ja teised kõrgemad alad. Pealveealal on pinnakate suure paksusega. Et siia ei ulatunud pärastjääaegsed veekogud, siis on ka pinnasest peenaines välja uhitumata. Nimetatud põhjustel on sinne mullastik viljakam kui allveealal. Pealveeala on rohkem põllustatud kui allveeala.

Praeguste vooluvete mõjul on tekkinud peamiselt sätkorud ja osalt ümber kujundatud varem tekkinud ürgorud. Tuul on kuhjanud mererannal ja Peipsi kaldal luiteid, milledest enamik on kinnistatud. Pinnamoodi on mõjutanud vähesel määral ka inimene oma majandusliku tegevusega: on kinnistanud luiteid, kaevanud läbi kõrgendikke, kuhjanud tuhamägesid jne.

Ülesandeid.

1. Millest koosneb Põhja- ja Lõuna-Eesti aluspõhi?
2. Kuidas mõjutas aluspõhi Eesti NSV praeguse pinnamoe kujunemist?
3. Mida me nimetame moreeniks?
4. Mida tuleb mõista moreenmaastiku all? Kuidas näeb välja moreenmaastik?
5. Kuidas näevad välja voored, millega nad on kaetud, kus nad levivad meie vabariigis?
6. Kuidas tekkisid vallseljakud, missugune on nende väliskuju, kus nad levivad meie vabariigis?
7. Kuidas tekkisid ürgorud, kus nad levivad?
8. Kuidas tekkisid jääpaisjärved?
9. Mida me nimetame allveealaks ja pealveealaks?
10. Mispoolt erinevad allveeala ja pealveeala teineteisest?
11. Mispärast on mõned rannamoodustised — randvallid, luited ja rannaastangud — tänapäeval mitukümmend meetrit praegusest merepinnast kõrgemal?

Pinnavormide valdkonnad.

Eesti NSV tähtsamad pinnavormid — tasandikud, vallseljakud, voored, ürgorud jne. — ei esine segipaisatuna üle kogu maa, vaid igaüks neist iseloomustab mingit osa meie vabariigist. Tasandikud on ülekaalus Põhja- ja Loode-Eestis ning saartel. Vallseljakud jäävad enamikus

samuti maa põhjaossa. Silmapaistvaiks voorte levikualadeks on Kesk- ja Edela-Eesti, suurkupleid ja -kühmi koh-tame tihedalt kagus — Haanja ja Otepää kõrgustikul. Väikekupleid ning -kühmi leidub hõredalt ka mujal, eriti maa keskosas. Laiu ning sügavaid ürgorge esineb Lõuna- ja Kagu-Eestis.

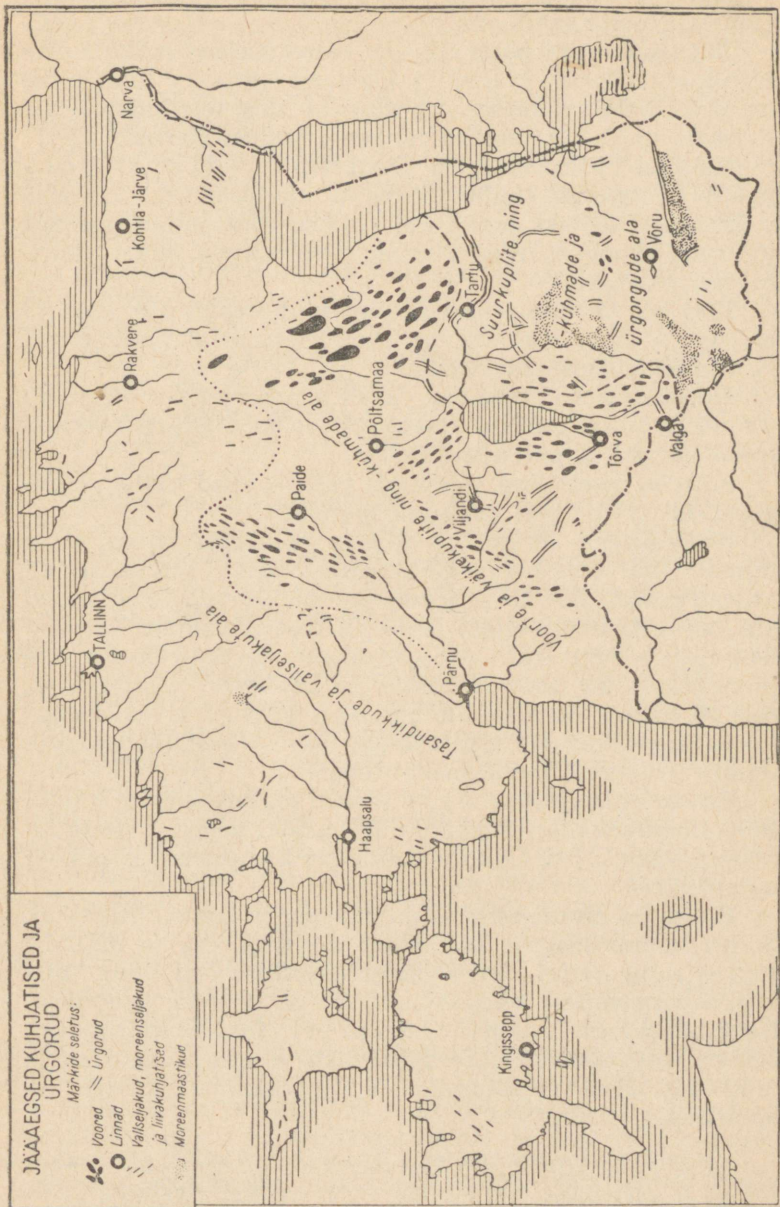
Sõltuvalt pinnavormide levikust võib Eesti NSV-s eral-dada kolme pinnavormide valdkonda: 1) Põhja- ja Loode-Eesti tasandike ja vallseljakute valdkond, 2) Kesk- ja Edela-Eesti voorte ja väikekuplite ning -kühmade valdkond ja 3) Kagu-Eesti suurkuplite ning -kühmade ja ürgorgude valdkond.

Ülesandeid.

1. Kanda kontuurkaardile tähtsamad vallseljakute, voorte, moreenkuhjatiste ja ürgorgude levikualad. Eraldada nende põhjal kaardil kolm pinnavormide valdkonda ja värvida need.
2. Korraldada ekskursioon kooli ümbrusse sealsete pinna-vormidega tutvumiseks. Kõrgendike juures teha kindlaks nende põhijoonis ja kuju (kühm, kuppel jne.), mõõta nende ulatus (pikkus, laius), kõrgus, nõlvade kallakus, teha kind-laks koosseis (kruus, liiv, savi, kihiline või mitte). Koostada lühike kirjeldus. Orgudel määrata kindlaks nende liik (sälk-org, lammorg) ja suund, mõõta veeru kõrgus ja kaldenurk ning lammi laius. Kas lammil asub järv, voolab jõgi või oja? Kas lamm on soostunud, on kevadel suurvee ajal üle ujutatud? Koostada oru lühike kirjeldus.

4. MAAVARAD.

Maavaradeks nimetatakse mineraale ja kivimeid, mida inimene kasutab oma majanduslikus tegevuses. Võrrel-des meie suure kodumaa maapõuerikkustega on Eesti NSV maavarade hulk arvult üsna piiratud. Meie vabariigi üheks tähtsamaks maavaraks on põlevkivi, mis esineb pruun-
nikate vahekihtidena kukruse lademe paes Kirde-Eestis. Nõukogude Eesti põlevkivi, vanemaid ja õlirikkamaid kogu maailmas, tekkis sadu miljoneid aastaid tagasi tema prae-gusel leiukohal laiunud madalas meres elutsenud mikro-skoopilisist vetikaist. Orgaanilisi jäänuseid on põlevkivis keskmiselt 50%, kuna ülejäänud osa koosneb anorgaani-lisest aineist — peamiselt süsihapust lubjast ja savist. Tootmisvääreid põlevkivikihte leidub Narva ja Rakvere



Joon. 10. Jääajal tekkinud pinnavormide kaart.

vahelisel maa-alal. Eesti NSV-s esinevad põlevkivikihid jätkuvad Leningradi oblastis.

Meie vabariigi põlevkivil on rahvamajanduslikult üleliiduline tähtsus. Põlevkivi kaevandamine ja töötlemine on Eesti NSV rasketööstuse aluseks ning teenindab peale tööstuse ka teisi vabariigi rahvamajanduse harusid.

Teiseks õlikivimiks on Eesti NSV-s dik t ü o n e e - m a k i l t, mis paljandub paekalda ülemises osas. Lademe paksus on Paldiski poolsaarel 4—5 m. Ida suunas see aga pidevalt väheneb, olles Narvas veel ainult paari sentimeetri paksune.

Kilt on värvuselt tumepruun ja korrapärase kihilise ehitusega. Seetõttu lõheneb ta murenemisel õhukesteks, 1—2 mm paksusteks kiltadeks.

Koostiselt on tegemist savikildaga, milles sisaldub umbes 20% orgaanilist ainet. Sellest on tingitud ka kilda tume värvus ja põlemisvõime.

Kilt on keemiline tooraine, millest saab toota põlevgaasi, õli, väävliit ja kaaliumhapendit.

Kütteinena on meil puidu ja põlevkivi kõrval suur tähtsus ka turba l. Nõukogude Eesti pindalast on ümmarguselt 14—15% soode ja rabade ning soostunud pinnase all. Pool sellest sisaldab tootmisväärset turvast. Seetõttu on Eesti NSV turbavarud suured. Suuremad soode ja rabade alad levivad Põhja- ja Lääne-Eesti allveealal, eeskätt Pärnu jõe madalikul ja Alutagusel. Turvast toodetakse kütteineks ja alusturbaks. Osa turbast töödeldakse ümber briketiks Tootsi briketitehases.

Rauamulda ehk o o k r i t leidub tootmisväärset hulgal Põltsamaa lähedal Võisikul. On teada teisigi nimetatud maavara leiukohti. Ookrist valmistatakse pruuni ja punast maalrivärvi.

Paekalda alumises osas paljandub pruunikas liivakivi. Selles leidub paiguti Tallinnast ida pool, Iru ja Maardu juures ning mujal, kuni meetripaksune vahekiht, mis koosneb peamiselt väljasurnud looma *oboluse* karpidest. Need karbid sisaldavad fosforiiti (fosforhaput lupja), millest toodetakse mineraalväetist. Fosforiidikaevandus ning fosforiidi rikastamise ja jahvatamise vabrik on Maardus.

Paekalda lääneosas paljandub õhuke püriidi- (raua ja väävli ühendi) kiht. Püriiti kasutatakse väävelhappe valmistamiseks.

Võhma ümbruses esineb paekihtides galeniidi (seatina ühend väävliga) sooni ja mugulakesi, kuid nimetatud leiukohta on seal peituvate varude suhtes seni veel puudulikult uuritud.

Ehitusmaterjalidest leidub Eesti NSV-s lubjakivi, dolomiiti, savi ja liivasid.

Rida suuri paemurde asub piki paekalda perve Narvast Paldiskini. Siin avaneb mõne kilomeetri laiuse vööndina hea ehituslubjakivi, mida murtakse juba sajan-deid, näiteks Lasnamäe murdudes. Sellest kivist on ehitatud senini säilinud vanad Tallinna linnamüürid ja -tornid ning hulk teisi hooneid. Väiksemaid paemurde leidub mitmel pool kogu Põhja-Eestis. Paasi tarvitatakse ehitus-, kõnnitee- ja trepikivina, lubjapõletamisel, tsemenditoot-misel ning muuks otstarbeks. Tamsalus ja Rakke juures lubjapõletamiseks murtav paas koosneb väljasurnud loo-made kodadest, mis sajandite jooksul settisid varemalt sellel kohal laiunud mere põhja.

Peaaegu puhas lubjakivi on nn. vasalemma marmor, mida leidub Vasalemma piirkonnas. Seda jämekristallilist kivimit kasutatakse lubjapõletamiseks, mälestussammaste valmistamiseks, poleerituna ehitiste ilustamiseks jne. Ka jaagarahu lubjakivi Saaremaal on keemiliselt peaaegu puhas.

Dolomiiti leidub peamiselt Muhus ja Saaremaal (Kaar-mal). Dolomiidist saab valmistada ehitus-, trepi- ja korst-nakive, kaevurakkeid, mälestussammaste aluseid jne.

Lubjakivile on keemilise koostise poolest lähedane järvekriit. On teada terve rida selle maavara leiu-kohti, eriti Lõuna-Eesti rajoonides, kus järvekriit esineb soodes ja ürgorgude soostunud lammidel turbakihi all. Suuremaiks leiukohtadeks on Ulila ümbrus ning Vagula ja Tamula järv Võru lähedal. Järvekriit kõlbab happeliste muldade lupjamiseks ja söödakriidiks — kaltsiumi-ühen-dite hulga suurendamiseks loomasöödas.

Savi leidub Nõukogude Eestis rohkesti. Tallinna, Aseri ja Kunda ümbruses avaneb paekalda jalal sinisavi, mida kasutavad tellise- ja tsemendivabrikud ning savi-tööstus. Tööstuslikult leiab kasutamist ka jääpaisjärve-des settinud viirsavi, mis koosneb õhukestest erineva vär-vusega kihtidest, ja vooluvete poolt lohkudesse kantud uhtsavi. Tootmisväärseid savi-vahekihte esineb ka Lõuna-Eestis punases devoni liivakivis. Põlva ümbruses ja pai-guti mujal Kagu-Eestis leidub viimaste seas helehalle,

1400° piirides sulavaid savisid. Neist valmistatakse suuremale kuumusele vastupidavaid esemeid, nagu ahjukive jne.

Liiva kasutatakse hoonete ja teede ehitamisel. Pärnu jõe alamjooksul Sindi ja Tori ümbruses ning Piusa jaama juures leiduv räniliiv kõlbab oma puhtuse ja ühtlase terasuuruse tõttu klaasi valmistamiseks. Paekaldas paljanduv roheline glaukoniitliiv sisaldab 6—8% kaaliumhapendit, nii et sellest võiks valmistada mineraalväetist. Kohati kasutatakse glaukoniitliiva rohelise värvi valmistamiseks.

Meie vabariigi maavarade hulgas on suur tähtsus veel tervismudal. Viimast leidub Saaremaal Suurlahes. Peale nimetatud leukoha leidub tervismuda veel Haapsalu lahes, Audru Saulepal (Pärnust veidi lääne pool) ja mujal. Tervismuda kasutatakse ravivahendina Pärnu ja Haapsalu sanatooriumides, kus on ravimisel töötajaid nii meie vabariigist kui ka vennasvabariikidest.

Olgu lõpuks nimetatud veel diatomiidi leukohad Narva jõe alamjooksul paejärsaku ja mere vahel. Diatomiit on tekkinud ränivetikate kestadest ja seda kasutatakse soojusisolaatorina ning filtreerimis- ja poleerimismaterjalina.

Suur osa Eesti NSV maavaradest ei ole veel küllaldaselt läbi uuritud ja leiab ainult osalist kasutamist. Nüüd on Nõukogude Eestil avanenud võimalused oma maapäuerikkustega põhjalikuks tutvumiseks. Aasta-aastalt suureneb Nõukogude Eesti maavarade kasutamine tema tööstuses.

Ülesandeid.

1. Milliseid kütteaineid esineb Eesti NSV maavarade seas? Näidata kaardil nende levikuala, kirjeldada nende teket. Missugune neist kütteainetest on kõige suurema tähtsusega?
2. Missugustest Eesti NSV maavaradest saab toota väetisi? Näidata kaardil nende maavarade levikut.
3. Missugusest Eesti NSV maavarast toodetakse värve? Kus on selle maavara levikuala?
4. Missuguseid ehitusmaterjale leidub Eesti NSV-s? Milleks neid kasutatakse?
5. Kus levivad järvekriidi leukohad? Milleks kasutatakse järvekriiti?
6. Missugune ravivahend esineb Eesti NSV maavarade seas? Kus on selle maavara peamised leukohad?
7. Missugune Eesti NSV osa on maavarade poolest kõige rikkam? Missugused maavarad seal esinevad?
8. Kanda kontuurkaardile tähtsamate Eesti NSV maavarade tuntumad leukohad.

9. Korraldada ekskursioon koolile lähemasse maavarade tootmiskohta. Tutvuda tööga murrus (kaevanduses), koostada töökäigu lühike kirjeldus ning esitada see klassis või ringi koosolekul.
10. Õppida tundma koolis leiduva kogu abil kõiki meie vabariigi tähtsamaid maavarasid. Koostada kodukoha ümbruses esinevate maavarade ja teiste sagedamini esinevate mineraalide ja kivimite isiklik kogu.

5. KLIIMA.

Kliimaliselt kuulub Eesti NSV paraskliimavööndi põhjapoolsesse külmemasse ossa.

Otseselt mõjutab meie vabariigi kliimat Balti meri oma lähedusega. Kaudset mõju avaldab Golfi hoovuse poolt soojendatud Atlandi ookean, kust tulevad niisked läänetuuled ja madalrõhkkonnad (tsüklonid). Viimased kujunevad Islandi läheduses ja kulgevad sealt ida suunas. Talvepoolaastal avaldab meie vabariigi ilmastikule mõju Siberis ja Sise-Aasias tekkiv Siberi kõrgrõhkkond (antitsüklon). Levides Ida-Euroopa lauskmaale, ulatub ta sageli ka Nõukogude Eestisse, tuues endaga kaasa tugevat pakast. Viimast võivad meile talvel tuua ka Põhja-Jäämerelt tulevad külmad õhumassid. Mere lähedus, läänetuuled ja tsüklonid on merelise, Siberi kõrgrõhkkond ja Põhja-Jäämere poolt tulevad õhumassid aga kontinentaalse kliima tegurid.

Madalrõhkkondades voolab õhk äärtelt keskele, s. o. kõrgema rõhuga alalt madalama rõhuga alale. Siin kerkib õhk üles, jahtub ning seetõttu tekitab pilvi ja sademeid. Madalrõhkkondade läbimõõt on 2000—3000 km. Nad liiguvad keskmiselt 20—30 km tunnis, tuues suvel jahedaid ja vihmaseid, talvel aga sooje ja lumesajuga ilmu.

Kõrgrõhkkondade keskosas laskub õhk ülalt alla ja valgub madalama rõhuga äärte poole. Kuna laskuv õhk soojeneb, siis ei teki kõrgrõhkkondades pilvitust ega ole ka sademeid. Siin valitseb selge, päikesepaisteline ilm. Ulatuselt on kõrgrõhkkonnad madalrõhkkondadest suuremad ja kestuselt püsivamad. Nad toovad suvel kuumi ja talvel külmi päikesepaistelisi kuivi ilmu.

Võrdleme Eesti NSV keskmisi temperatuure samade laiuste all asuvate Orkney saarestiku ja Jenisseiski keskmiste temperatuuridega. Neist esimene on merelise, teine aga mandrilise kliimaga. Vaatame järgnevat tabelit.

Tabel 1.

Eesti NSV, Orkney saarestiku ja Jenisseiski keskmised temperatuurid.

	Jaan.	Apr.	Juuli	Okt.	Aasta keskmine	Jaanuari ja juuli keskm. temper. vahe
Orkney saarestik	3,9	5,9	12,2	7,9	7,4	8,3
Eesti NSV	—5,5	2,6	16,8	5,7	4,8	22,3
Jenisseisk	—23,4	—2,0	19,4	—1,5	—2,2	42,8

Võrreldes tabelis esitatud temperatuure, leiame, et merelise asendiga Orkney saarestikus on talv märksa soojem, kevad ja sügis soojemad, suvi tunduvalt jahedam, jaanuari ja juuli keskmise temperatuuri vahe väiksem ning aasta keskmine temperatuur kõrgem kui Eesti NSV-s. Orkney saarte mereline kliima on Eesti kliimast pehmem. Ookeanidest kaugel ida pool, Aasia mandri sügavuses paiknevas kontinentaalse kliimaga Jenisseiskis on Nõukogude Eestiga võrreldes talv palju külmem, kevad ja sügis hoopis jahedamad, suvi aga tunduvalt soojem, jaanuari ja juuli keskmise temperatuuri vahe tublisti suurem ning aasta keskmine temperatuur madalam. Oma iseloomult läheneb Eesti kliima rohkem Orkney saarestiku kui Jenisseiski kliimale. Ka Eesti NSV-s on talv pehme, suvi jahe, sügis tunduvalt soojem kevadest ning jaanuari ja juuli keskmise temperatuuri vahe ei ole eriti suur. Need omadused on tingitud mere mõjust. Sellest järeldame, et Eesti NSV asub üleminekuval merelisel kliimal kontinentaalsele, kuid Atlandi ookeani ja Balti mere läheduse tõttu on siin ülekaalus veel merekliima tunnused.

Kuid ka Nõukogude Eesti territooriumil, vaatamata selle väiksusele, märkame kliimalisi erinevusi.

Vaatame esmajärjekorras temperatuuri levikut meie vabariigi üksikutes punktides (tabel 2).

Tabel 2.

Talve, kevade, suve, sügise ja aasta keskmised temperatuurid ning aastane temperatuuri amplituud (veebruari ja juuli keskmise temperatuuri vahe) Eesti NSV-s.

Keskmiseks talvekuuks on võetud veebruar (sest ta on kõige madalama keskmise temperatuuriga), kevadekuuks aprill, suvekuuks juuli ja sügisekuuks oktoober.

	Veebr.	Aprill	Juuli	Okt.	Aasta keskm. temper.	Veebruari ja juuli keskmise temperatuuri vahe
Vilsandi	-3,2	3,0	16,3	7,7	6,0	19,5
Tallinn	-5,8	2,4	16,4	5,7	4,6	22,2
Pärnu	-5,6	3,3	17,2	6,3	5,2	22,8
Tartu	-6,5	3,7	17,1	5,0	4,7	23,6
Võru	-6,7	3,8	16,9	5,1	4,6	23,6
Jõgeva	-7,3	2,8	16,4	4,7	4,5	23,7
Eesti NSV keskmine	-5,9	2,6	16,8	5,7	4,8	22,7

Võrreldes omavahel tabelis esitatud üksikute punktide keskmisi temperatuure, jõuame järeldusele, et Vilsandis, Tallinnas ja Pärnus on veebruaris soojem kui Tartus, Võrus ja Jõgeval. Seega osutub Lääne-Eesti talvel Ida-Eestist soojemaks. Samast tabelist selgub, et ka sügise ja aasta keskmine temperatuur on vabariigi lääneosas kõrgem kui idaosas. Seevastu on aga Ida-Eesti suved veidi soojemad ning veebruari ja juuli keskmise temperatuuri vahe suurem kui Lääne-Eestis.

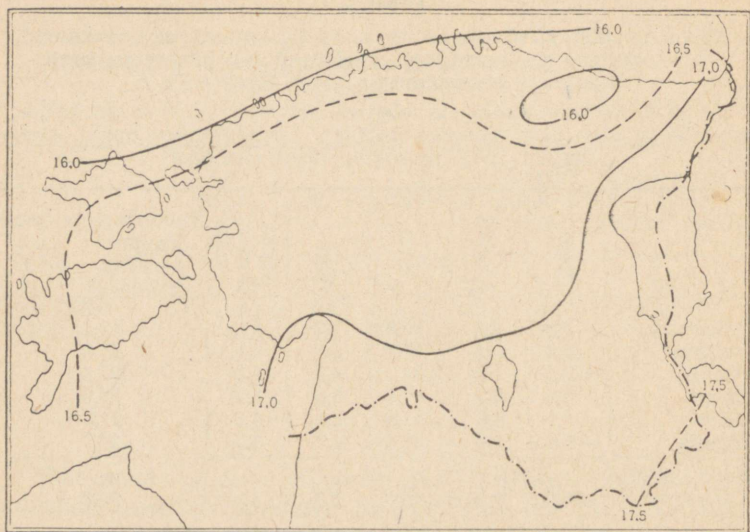
Tabel 3.

Aasta keskmine pakase- ja suvepäevade arv Eesti NSV üksikutes punktides.

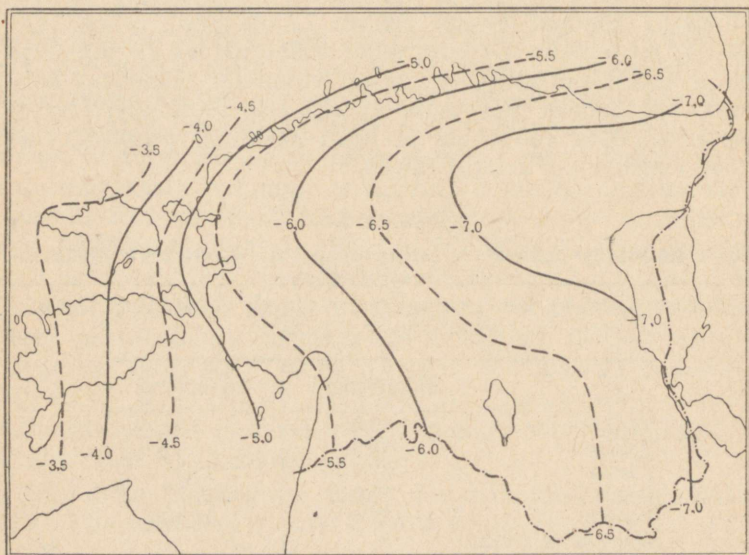
(Pakasepäeval ei tõuse temperatuur üle 0°; suvepäeval tõuseb temperatuur üle 25°.)

	Pakasepäevi	Suvepäevi
Vilsandi	49,0	2,6
Tallinn	74,6	6,9
Pärnu	67,5	13,3
Tartu	79,8	17,5
Tooma	77,4	14,5
(Jõgeva rajoonis)		

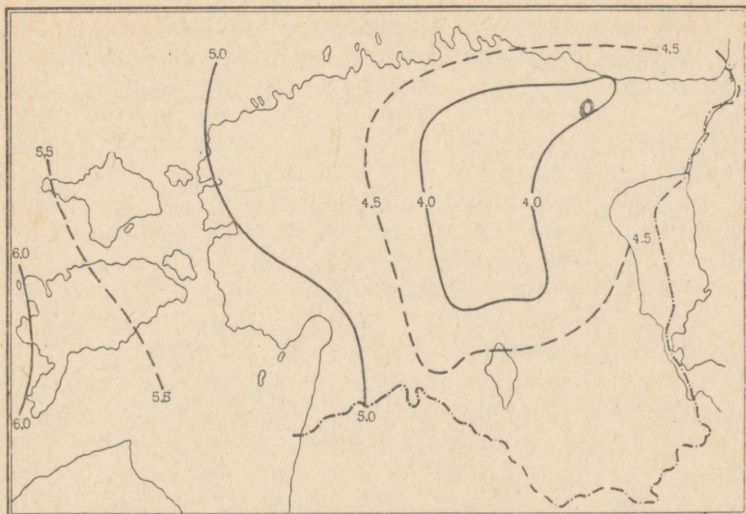
Tabelist nähtub, et Lääne-Eestis esineb vähem pakase- ja suvepäevi kui Ida-Eestis.



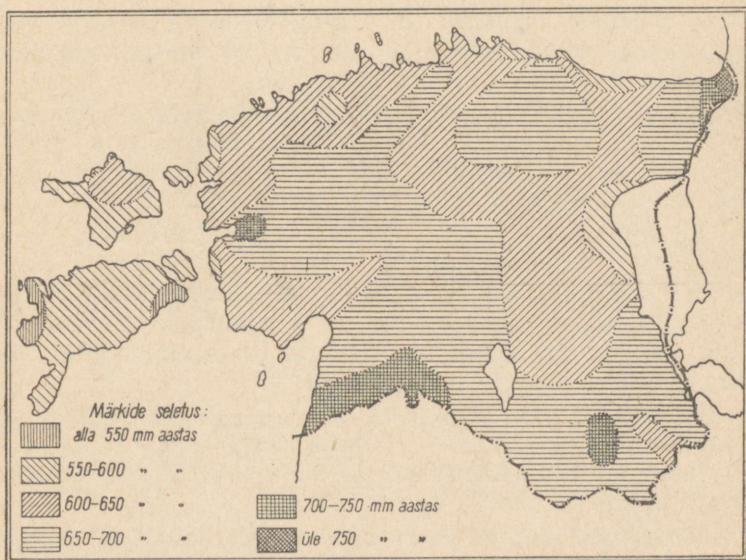
Joon. 11. Eesti NSV juuli-isotermid.



Joon. 12. Eesti NSV veebruari-isotermid.



Joon. 13. Eesti NSV aasta-isotermid.



Joon. 14. Eesti NSV sademete kaart.

Kõik eespool toodud kliimalised erinevused meie vabariigi lääne- ja idapoolse osa vahel, nagu lahkumineked aastaalgade ja aasta keskmises temperatuuris ning pakase- ja suvepäevade arvus (tabel 3), on tingitud mere mõjust. Vee aeglasema soojenemise tõttu on suvel õhk mere kohal jahedam kui maismaal. Merelt maismaale valguvad jahedamad õhumassid madaldavad ka seal temperatuuri. Talvel jahtub aga maismaa merest kiiremini ning mere kohal soojenenud õhumassid viivad soojust ka merelähedastele rannikualadele. Seega on Lääne-Eesti merelisem kliima tingitud sellest, et ta on Balti mere kinnikülmumata osadele lähemal kui Ida-Eesti.

Kevade algus Lõuna-Eestis nädala võrra varem kui vabariigi põhjaosas on seletatav Lõuna-Eesti lõunapoolsema asendiga ning mere jahutava toimega Põhja-Eestis.

Niiskete läänetuulte ja tsüklonite mõjul on Eesti NSV-s aastas keskmiselt üle 600 mm sademeid. See hulk on vähese auramise tõttu küllaldane taimekasvuks, tasastes väikese kallakusega paikades koguni liigagi suur, põhjustades soostumist.

Kõige rohkem saavad sademeid Kirde- ja Edela-Eesti ning Haanja kõrgustik. Siin langeb aastas üle 700 mm sademeid, Narva-Jõesuus koguni üle 800 mm, mis on meie vabariigi suurimaks sademete hulgaks.

Kõige vähem sademeid langeb Lääne-Eesti saarestikus ja Peipsi läänekaldaga piirneval alal. Saaremaa idapoolseimas osas on keskmine sademete hulk alla 500 mm aastas, mis osutub miinimumiks meie vabariigis.

Suve-poolaastal sajab rohkem kui talvel, eriti siseemaal, kus õhu püstvoolude tõttu on sagedasti äikesevihma. Mereäärsetes paikades on sademeterikkamaiks kuudeks august, september ja oktoober ning sisemaal juuli, august ja september. Sademetevaesemad kuud on jaanuar, veebruar ja märts (tabel 4).

Pidev lumikate on kõige kestvam Haanja ja Pandivere kõrgustikul — keskmiselt 3,5 kuud. Selle kestus väheneb ida—lääne suunas. Lääne-Eesti saarestikus püsib pidev lumikate ainult 2,5 kuud.

Kõige väiksem pilvitus on meie vabariigis juunis ja juulis, kõige suurem novembris ja detsembris.

Üldiselt valitsevad Eesti NSV-s läänekaarte t u u l e d.

Tabel 4.

Kuude ja aasta keskmine sademete hulk millimeetrites.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Aasta
Vilsandi	24,4	16,1	17,7	22,6	43,7	31,3	47,3	72,7	63,9	87,6	57,5	29,0	513,8
Tallinn	33,3	30,5	28,6	38,7	55,8	45,7	62,6	97,8	72,1	78,0	63,2	40,8	647,1
N.-Jõesuu	51,0	49,9	42,4	48,5	65,8	66,0	72,9	111,4	100,1	89,6	74,0	46,9	818,5
Tartu	28,7	30,1	31,2	37,1	61,6	60,5	86,2	95,0	78,5	64,0	57,1	33,1	663,1
Võru	25,8	24,5	30,2	30,3	62,6	65,4	78,2	94,1	76,1	63,0	51,5	29,0	630,7

Suur tähtsus meie igapäevases elus on ilmade etteadmisel. Ilmast on huvitatud kolhoosnikud, kalurid, meremehed, lendurid jne. Seepärast on rajatud vastavad riiklikud asutused — meteoroloogia observatooriumid, mis tegelevad ilmade ennustamisega.

Meie vabariigis täidab seda ülesannet Tallinnas asuv Eesti NSV Hüdro meteoroloogia Valitsuse Prognooside Büroo. Ilmade ennustamiseks koostatakse ilmakaardid, kuhu erimärkide abil kantakse kõikide kliimaelementide seis antud momendil: temperatuur, õhurõhk, tuule suund ja tugevus, pilvitus ja sademed. Võrreldes neid ilmakaarte omavahel, saab teha järeldusi järgneva ilma kohta. Andmed ilmakaardi koostamiseks saadakse maa mitmesugustes paikades asuvalt ilmajaamadelt, kus teostatakse korrapäraselt ilmavaatlusi.

Ülesandeid.

1. Missugusesse kliimavööndisse kuulub Eesti NSV oma asendi järgi?
2. Loetleda Eesti NSV kliimategurid.
3. Võrrelda tabeli 1 abil Eesti NSV kliimat Orkney saarestiku ja Jenisseiski kliimaga.
4. Kirjeldada lühidalt Eesti NSV kliima iseloomu.
5. Leida tabeli 2 ja isothermid kaartide põhjal erinevused Lääne- ja Ida-Eesti aastaaegade ja aasta keskmises temperatuuris. Missuguste punktide vahel on nad kõige suuremad?
6. Mispoollest, peale temperatuuriliste lahkuminekute, erinevad veel Lääne- ja Ida-Eesti teineteisest kliimaliselt?
7. Mis on Lääne- ja Ida-Eesti kliimalise erinevuse üheks peateguriks?
8. Kuidas meri mõjutab kliimat?
9. Nimetada raamatus leiduva Eesti NSV sademete kaardi põhjal meie vabariigi sademeterikkamad ja sademetevaesemad alad. Näidata need kooli seinakaardil.
10. Võrrelda tabelis 4 esitatud punktide aastasademete hulka omavahel, leida nende punktide sademeterikkamad ja sademetevaesemad kuud.
11. Millal on Eesti NSV-s kõige enam pilviseid ilmu?
12. Missugused tuuled valitsevad Eesti NSV-s?
13. Mis tähtsus on ilmade ennustamisel? Kuidas toimub ilmade ennustamine?

14. Korraldada õpetaja juhtimisel koolis ilmavaatlusi — jälgida temperatuuri, tuult, pilvitust, sademeid, teha nende kohta ülesmärke.

6. SISEVEED.

Sisevete — jõgede, järvede, soode ja rabade poolest on Eesti NSV rikas. Järved võtavad enda alla ligi 5% ning sood ja rabad 14—15% Nõukogude Eesti pindalast. Eesti sisevete küllus on tingitud sellest, et ta asub NSV Liidu selles osas, kus on rohkesti sademeid, aga vee kadu auramise teel on jaheda suve tõttu väike. Enamik sulamis- ja vihmavetest läheb jõgede toitmiseks või on tasastel, vett raskesti läbilaskvatel aladel soode ja rabade tekkimise põhjustajaks. Ka oli Eesti NSV kaetud mannerjääga, mis võimaldas järvede tekkimist moreenkuhjatiste taha, nendevahelistesse lohkudesse, samuti jääsulamisvete poolt uuristatud orgudesse.

Siseveed jagunevad vooluveteks ja seisuveteks. Esimeste hulka kuuluvad ojad ja jõed, teise rühma järved, sood ja rabad. Käesolevas peatükis käsitleme seisuvete osas ainult järvi, soode ja rabade juures peatume Eesti NSV taimkatte tundmaõppimisel.

Valgala suhtes jagunevad meie vabariigi siseveed kolme vesikonda. Need on: 1) Soome lahe, 2) Riia lahe ja Väinamere ning 3) Peipsi järve vesikond. Kõik kolm kuuluvad NSV Liidu Atlandi ookeani vesikonda, moodustades sellest ainult väikese osa.

Vesikond koosneb ühte ning samasse merre või järve suubuvate jõgede jõgikondadest. Jõgikonna all aga mõistame maa-ala, mida läbib peajõgi koos oma lisajõgedega ja millelt ta kogub oma veed (joon. 15 ja 16).

Jõed.

Meie vabariigi väikesel territooriumil ei asu veelahked merest kuigi kaugel. Seepärast on Nõukogude Eesti jõed lühikesed ega ole kuidagi võrreldavad paljude NSV Liidu määratu pikkade jõgedega, mis kuuluvad maailma suurimate hulka.

Kõige tihedam on Riia lahe ja Väinamere vesikonna jõestik. Sellele järgnevad tiheduse järjekorras Soome lahe ja Peipsi järve vesikonda kuuluvad jõestikud.

Meie vabariigi jõed toituvad eeskätt lumesulamis- ja vihmavetest.

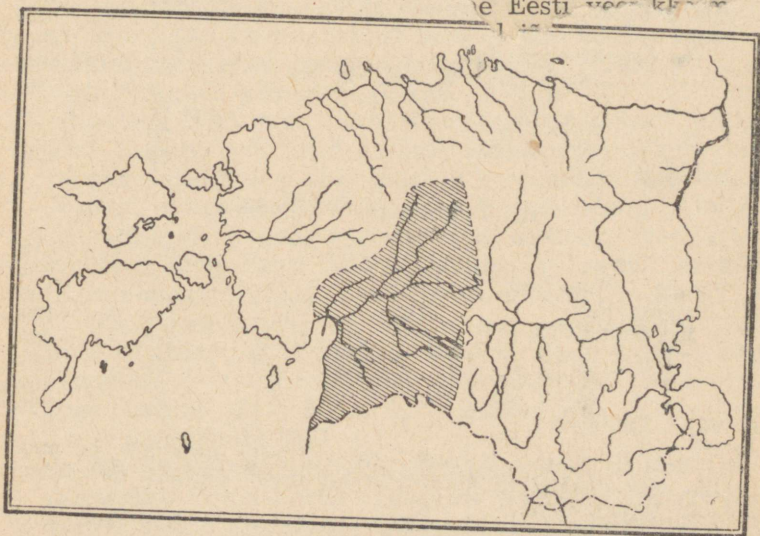
Kevadisel lumesulamisel tekkinud suurvee tõttu tõusevad jõed aprilli teisel poolel või mai algul üle kallaste, ujutades üle ümberkaudsed madalamad alad. Eriti suured on üleujutused Alutagusel ja Pärnu jõe madalikul, kus maapind on tasasem.

Sademetevaestel kuumadel suvedel, kui auramine ületab vee juurdevoolu, kuivab osa väiksematest vooluveekogudest kas täielikult või osaliselt, kahanedes niredeks või üksteisest eraldatud lompideks. Ka suuremate jõgede veetase langeb märgatavalt.

Talvel kattuvad jõed 3—4 kuuks jääga.

Aluspõhi ja pinnakate põhjustavad mõningaid erinevusi Põhja- ja Lõuna-Eesti jõgede vahel. Õhukese moreenikihiga kaetud kõval paesel aluspõhjal voolates on Põhja-Eesti jõed madala sängiga ning neil puuduvad sügavamad orud. Sageli on nende voolukiirus ülemjooksul väiksem kui kesk- ja alamjooksul.

Paekaldalt alla langedes tekitavad Põhja-Eesti jõed liivakiviseid. Langev vesi uuristab joa jalamil olevaisse liivakivise aluspõhjakihidesse koopa, mis pidevalt kasvades lõpuks musena langeb koopa paekivist lagi. Need koopa pikkamisi ülesvett, jättes Eesti veekogudele



Joon. 16. Pärnu jõe jõgikond.

14. Korraldada õpetaja juhtimisel koolis ilmavaatlusi — jälgida temperatuuri, tuult, pilvitust, sademeid, teha nende kohta ülesmärkimisi.

6. SISEVEED.

Sisevete — jõgede, järvede, soode ja rabade poolest Eesti NSV rikas. Järved võtavad enda alla ligi 5% niisood ja rabad 14—15% Nõukogude Eesti pindalast. Eesisevete küllus on tingitud sellest, et ta asub NSV Liid selles osas, kus on rohkesti sademeid, aga vee kadu aurumise teel on jaheda suve tõttu väike. Enamik sulamisvihmavetest läheb jõgede toitmiseks või on tasastel, veeraskesti läbilaskvatel aladel soode ja rabade tekkimise põhjustajaks. Ka oli Eesti NSV kaetud mannerjääga, mis võimaldas järvede tekkimist moreenkuhjatiste taandevahelistesse lohkudesse, samuti jääsulamisvete pooluuristatud orgudesse.

Siseveed jagunevad vooluveteks ja seisuveteks. Esimeste hulka kuuluvad ojad ja jõed, teise rühma järved, sood ja rabad. Käesolevas peatükis räägitakse seisuvete osas ainult järvi ja jõgede kohta. 707

neatume Eesti NSV territooriumil asuva mere vesikond.			
1. Kasari (ülemjuhtes jäenuse) jõgi	106		2980
2. Pärnu jõgi	140		6910
lisajõed: Navesti jõgi	102		2990
selle lisajõed: Halliste jõgi	86		1940
Kõpu jõgi	66		390
Reiu jõgi	71		890
Sauga jõgi	74		570
3. Mustjõgi	79		1790

III. Peipsi järve vesikond.

1. Piusa jõgi	93		796
2. Võhandu (Voo) jõgi	90		1410
3. Suur-Emajõgi	100		9960
lisajõed: Pedja jõgi	128		2740
Paala (Põltsamaa) jõgi ²	118		1280
Elva jõgi	61		463
Ahja jõgi	85		1090
4. Väike-Emajõgi	79		1390

¹ Erra (Koljala) jõgi voolab alamjooksul maa all; ta maa-pealne kuiv jõesäng, milles vett leidub ainult kevadel ja sügisel, kannab Uhaku nime.

² Paala (Põltsamaa) ja Pedja jõgi ühinevad enne Suur-Emajõe suubumist Pede jõeks.

Meie vabariigi jõed toituvad eeskätt lumesulamis- ja vihmavetest.

Kevadisel lumesulamisel tekkinud suurvee tõttu tõusevad jõed aprilli teisel poolel või mai algul üle kallaste, ujutades üle ümberkaudsed madalamad alad. Eriti suured on üleujutused Alutagusel ja Pärnu jõe madalikul, kus maapind on tasasem.

Sademetevaestel kuumadel suvedel, kui auramine ületab vee juurdevoolu, kuivab osa väiksematest vooluveekogudest kas täielikult või osaliselt, kahanedes niredeks või üksteisest eraldatud lompideks. Ka suuremate jõgede veetase langeb märgatavalt.

Talvel kattuvad jõed 3—4 kuuks jääga.

Aluspõhi ja pinnakate põhjustavad mõningaid erinevusi Põhja- ja Lõuna-Eesti jõgede vahel. Õhukese moreenikihiga kaetud kõval paesel aluspõhjal voolates on Põhja-Eesti jõed madala sängiga ning neil puuduvad sügavamad orud. Sageli on nende voolukiirus ülemjooksul väiksem kui kesk- ja alamjooksul.

Paekaldalt alla langedes tekitavad Põhja-Eesti jõed juga sid. Langev vesi uuristab joa jalamil olevaisse pehmemaissse aluspõhjakihtidesse koopa, mis pidevalt suureneb. Selle tulemusena langeb koopa paekivist lagi järk-järgult alla ja juga taganeb pikkamisi ülesvett, jättes maha kanjonitaolise oru. Senine Eesti veerikkaim juga — Narva juga samanimelisel jõel on Narva hüdroelektrijaama ehitamisega jäänud kuivale. Ülalpool juga on jõe le ehitatud tamm. Selle ette jääb üle 200 km² suuruse pindalaga Narva veehoidla. Veehoidlast juhitakse vesi betooni müüritud kanalit mööda hüdroelektrijaama turbiinidele. Seega jääb jõesäng veehoidlast kuni elektrijaamani kuivaks. Selles osas asub juga. Ainult kevadisel ja sügisel suurvee-ajal lastakse ülearune vesi ära joa kaudu. Peale Eesti NSV varustab Narva hüdroelektrijaam elektrienergiaga Leningradi oblastit ja linna.

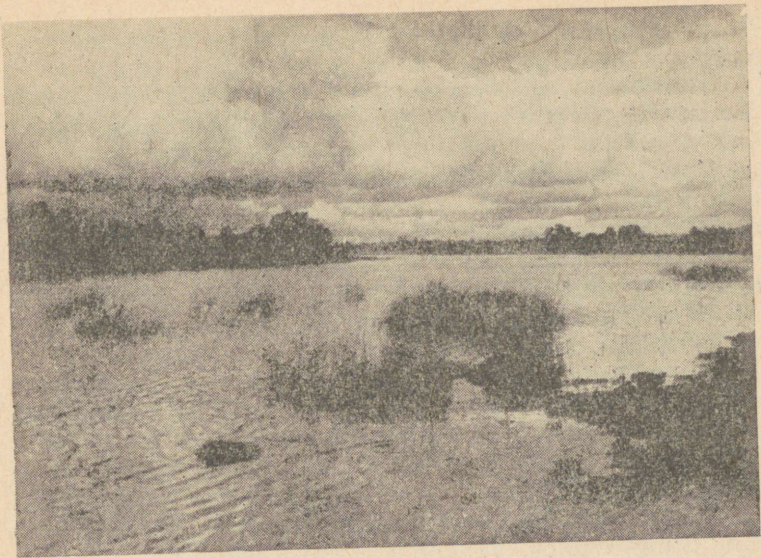
Väga veevaeseks on hüdroelektrijaama tõttu jäänud ka 6 m kõrgune Jägala juga («Joarungas») samanimelisel jõel. Nimetamist väärivad veel Joaveski juga Loobu jõel, Nõmmeveski juga Valgejõel ja Joa juga Keila jõel.

Aluspõhja iseärasustega on seletatav ka salajõgede esinemine Põhja-Eestis. Tungides paeses jõesängis leiduvate püstitõhede kaudu sügavamale paekihtide vahele,

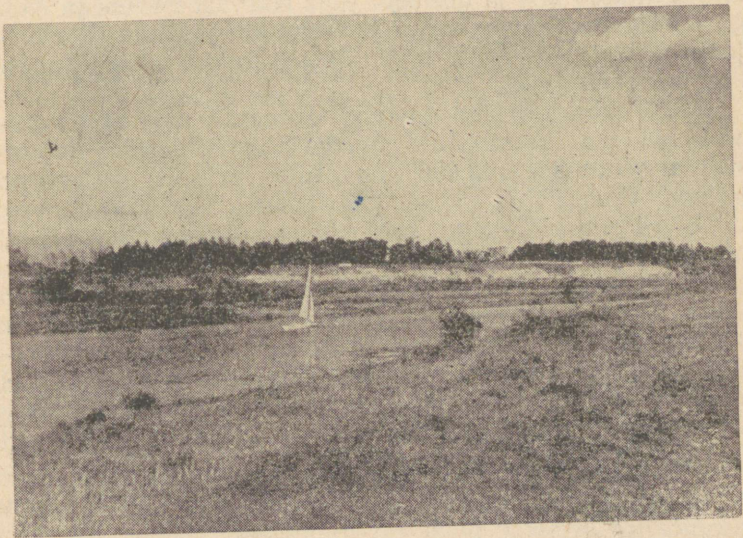


Joon. 17. Pirita jõgi alamjooksul.

lahustab vesi kivimit ja loob sel teel endale avaraid käike. Nendesse võib kaduda kogu jõgi, jättes maapealse sängi kuivaks. Mõne kilomeetri kaugusel tuleb vesi teisi lõhesid kaudu uuesti päevavalgele ning jätkab oma teekonda.



Joon. 18. Pärnu jõgi Tori lähedal.



Joon. 19. Emajõgi Tartu lähedal.

Suurvee ajal on salajõgede säng kogu ulatuses täidetud veega.

Tuntuimad salajõed on Jõelähtme jõgi Jägala jõe lisajõena, Kuvajõgi Pirita jõe lisajõena, Erra ehk Uaku jõgi Purtsu jõe lisajõena jne.

Vastandina Põhja-Eesti jõgedele on Lõuna-Eesti jõed normaalselt arenenud. Tavaliselt esineb neil ülemjooksul sälkorg. Suure voolukiiruse tõttu ilmneb siin tugev põhjaerosioon. Keskjooksul voolab jõgi lammorus, tehes lookeid ning silmuseid ja uuristades kallast. Alajooksul lamm- või moldorus on jõel aeglase languse tõttu niivõrd väike voolukiirus, et jõepõhja kuhjuvad setted.

Lõuna-Eesti jõgede orud on uuristatud pehmesse moreenist pinnakattesse, harvem liivakivist aluspõhja, peamiselt mannerjäa sulamisel tekkinud vete poolt. Mõned neist orgudest on kuni 1 km laiad ja 30—40 m sügavad. Paiguti esinevad nende orgude veerud punasest liivakivist aluspõhja lõikunud järsakutena. Näitena võib tuua Suur-Emajõe, Vöhandu ja Piusa jõe orgu.

Mõningaid Eesti NSV jõgesid kasutatakse siseveedena.

Kogu ulatuses on laevatatav Suur-Emajõgi. Narva jõgi on laevatatav all- ja ülalpool juga Narvast mereni ja Kulgust Peipsini; Pärnu, Ahja ja Vöhandu jõgi ainult alajooksul. Paljusid Eesti NSV jõgesid kasutatakse suurvee ajal parvetamiseks.

Meie vabariigi jõed omavad tähtsust vee-energia allikaina. Eesti NSV jõgede langeva vee koguvõimsust arvestatakse 143 000 kilovatile. Enamik sellest on jugaderikkas Põhja-Eestis, kus üksnes Narva jõe arvele tuleb 70 000 kW kogu vabariigi veejõust. Tänapäeval rakendatakse Nõukogude Eestis langeva vee jõudu üha enam ja enam. Peale viiendal viisaastakul käikulastud suure Narva hüdroelektrijaama on paljudele jõgedele püstitatud või püstitamisel kolhooside-vahelised hüdroelektrijaamad. Kolhooside-vahelised hüdroelektrijaamad annavad valgust elamuile ja majandushoonetele ning aitavad teostada mitmesuguseid suurt jõukulu nõudvaid töid loomafarmides ja mujal.

Ülesandeid.

1. Mida nimetatakse seis- ja vooluveteks?
2. Miks on Eesti NSV vooluvete võrk tihe?

3. Näidata kaardil Eesti NSV vesikonnad.
4. Näidata kaardil vesikondade järgi tähtsamad Eesti NSV jõed, nimetada, kust nad algavad ja kuhu suubuvad.
5. Kanda õpikus loetletud jõed kontuurkaardile.
6. Jutustada lühidalt Eesti NSV jõgede omadustest (pikkus, toitumine jne.).
7. Mispoolest erinevad Põhja-Eesti jõed Lõuna-Eesti jõgedest ja miks?
8. Joonistada töövihikusse kleebitud ruudulisele paberile alljärgnevate andmete põhjal lammoru ristlääbilõige:

Punkti nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kõrgus merepinnast meetrites	60	60	55	45	40	40	45	60	65	65
Kaugus lähtepunktist meetrites	0	60	100	140	280	320	480	540	600	640

Punktide 5 ja 6 vahele joonistada 5 m sügavune nõgus jõesäng.

Võtta kõrguseks: 1 cm — 10 m.

Võtta pikkuseks: 1 cm — 40 m.

Leida oru sügavus, näidata oru lamm. Kui suur on lammi laius?

9. Missugune rahvamajanduslik tähtsus on Eesti NSV jõgedel?
10. Koostada kooli läheduses voolava jõe kirjeldus: märkida sinna veekogu nimetus, lähe ja suubumiskoht, tema lisajõed (kui ta ise on lisajõeks, siis missuguse jõe oma), jõe laius (mõõta silla kohalt), jõe voolukiirus, jõeoru iseloom (lammorg, sälkorg; selle laius, sügavus, lammi taimestik), jõe kinnikülmnemine sügisel, jääst vabanemine kevadel, üleujutuse ulatus suurvee ajal, jõe majanduslik kasutamine (võllastus, hüdroelektrijaam, veski jne.). Laius, voolukiirus, sügavus ja oru iseloom anda koolile lähemal asuva jõelõigu kohta.

Järved.

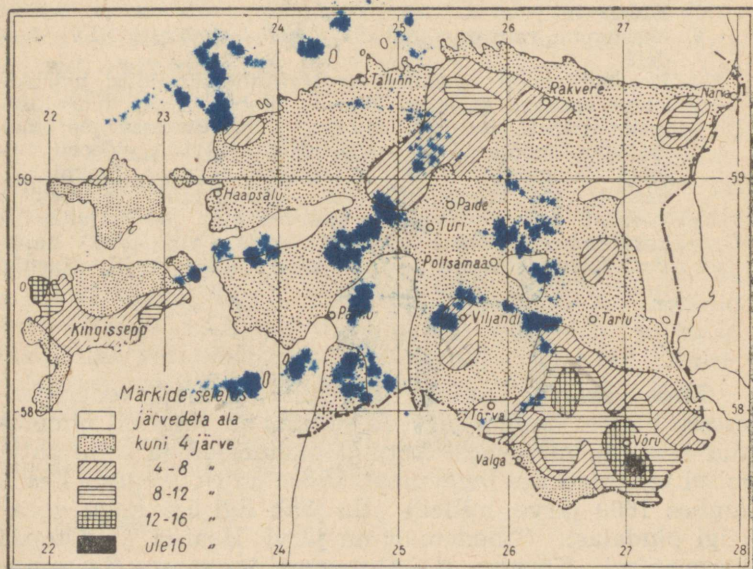
Meie vabariik kuulub NSV Liidu tinte järvederikkamasse alasse. Siinne järvede rohkus on tingitud nimetatud maa-ala minevikus katnud mannerjää ja selle sulamisel tekkinud vee tegevusest. Üldse on Nõukogude Eestis umbes 1600 järve, millede alla jääb ligi 5% kogu vabariigi pindalast. Tihedamalt on järvi Haanja ja Otepää kõrgustikul, Kõrvemaal, Alutaguse keskosas, Saaremaa lõunarannikul, Vooremaal ja Sakala kõrgustikul.

Enamik järvi on väikesed. Ainult umbes 50 neist on suuruselt üle 1 km² ning üksnes 7 järve pindala ulatub üle 5 km². Need on: Peipsi järv (koos Pihkva järvega 3584 km²), Võrtsjärv (284 km²), Suurlaht (14,4 km²), Ülemiste järv (9,3 km²), Saadjärv (7 km²), Vagula järv (6,6 km²) ja Veisjärv (6 km²).

Suurimad seisuveekogud — Peipsi järv ja Võrtsjärv — asuvad kumbki suures lamedas nõos ja on seetõttu madalad. Peipsi järve suurim sügavus (Lämmijärves) on ainult 14,5, kuna Võrtsjärve sügavus ei ületa 6 meetritki.

Eesti NSV sügavamaid järvi tuleb otsida moreenkuhjatiste vahel olevaist lõhkudest maa kes- ja kaguosas. Vooremaal asuva Saadjärve suurim sügavus ulatub 25 meetrini, kuna Rõuge Suurjärve sügavaim koht on koguni 37,5 meetrit. Suurjärv on Eesti NSV kõige sügavam järv.

Tekken on Eesti NSV järved süvend-, pais- ja jäänukjärved. Süvendjärved asuvad mannerjää ja selle sulamisvete poolt uuristatud või süvendatud lõhkudes. Niisuguste järvede rühma kuuluvad Peipsi järv, Võrtsjärv, Vagula, Tamula, Viljandi

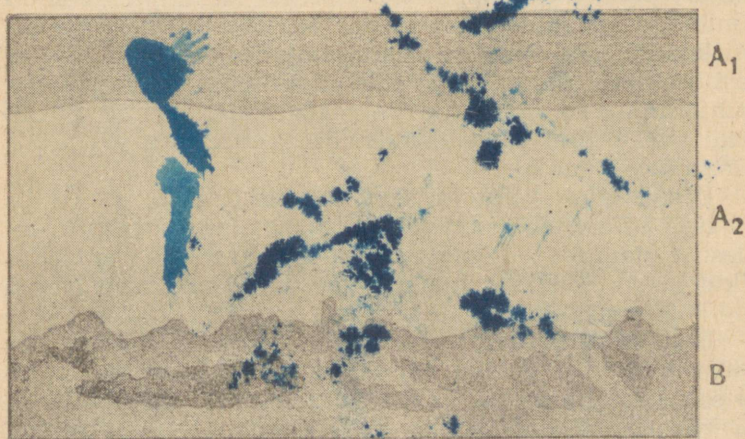


Joon. 20. Eesti NSV järvede arv 100 km² kohta.

niiskust halvasti kinni. Ka on karbonaatmullad enamasti madalapõhjalised. Nimetatud asjaolud vähendavad nende muldade viljakust ja teevad toodangu sõltuvaks sademete hulgast ja langemise ajast.

Karbonaatmuldadest vanemad on Pandivere kõrgustikul ja Kesk-Eestis levivad mullad. Need tekkisid paealus-põhjal lasuval, süsihaput lupja sisaldaval ja raudkiviainesega segatud savimoreenil. Oma suurema vanuse tõttu on nende muldade lubjasisaldus väiksem kui karbonaatmuldadel, sest osa lubiainest on sademete poolt mullastiku ülemisest kihist välja uhtunud. Lubiainese suurema välja-uhtumise tõttu nimetataksegi neid leostunud ja leetunud karbonaatmuldadeks. Kuna need mullad tekkisid pealveealal, siis on neist peenaines välja uhtumata, mis soodustab vee paremat säilimist ja ringlemist mullas. Sügavama põhja ja vee parema ringlemise tõttu on nad karbonaatmuldadest viljakamad ja kuuluvad Eesti NSV parimate muldade hulka.

Kõige vanemad on Lõuna-Eesti mullad. Need tekkisid punast liivakivi katval lubjavaese liiva- ja savimoreenil. Seetõttu on nad ka ise lubjavaesed ning väiksemal või



Joon. 23. Leetmuldade profiil.

Tumedast huumusekihist A₁ viivad maasse nõrguvad veed enesega kaasa huumuseaineid, mis lahustavad allpool asuvast heledast leeteki-
kihist A₂ raua- ja alumiiniumiühendid, muutes selle kihi toitesoo-
ladest väikesteks tükkinud lahused sadestuvad tumepruunis rooste-
ehk nõrgkihis B.

suuremal määral leetunud. Nad kuuluvad leetmuldade hulka. Leetumisele on lubjavaesuse kõrval kaasa aidanud rohke sademete hulk ja nende muldade suurem vanus. Et neis muldades aga pealveelas tekkimise tõttu on peenaines säilinud, mis soodustab vee paremat säilimist ja ringlemist mullas, ning mullad ise on sügavapõhjalised, siis kuulub osa neist Eesti NSV parimate muldade hulka.

Loetletud mullad moodustavad Eesti NSV kolm mullastiku valdkonda. Need on: 1) Lääne-Eesti saarestiku ning Loode- ja Põhja-Eesti karbonaatmuldade valdkond, 2) Pandivere kõrgustiku ja Kesk-Eesti leostunud ja leetunud karbonaatmuldade valdkond ja 3) Lõuna-Eesti leetmuldade valdkond. Neist esimene kuulub allveelasse, teised kaks aga pealveelasse.

Lisaks eespool nimetatud muldadele leidub Eesti NSV territooriumil suuremate või väiksemate laikudena hajali veel teisi muldasid. Need on jääsulamisvete poolt kohale kantud liivadele ja vääsavidel tekkinud kivideta liiv- ja savimullad. Kõige rohkem esineb neid Pärnu ja Kasari jõgikonnas väiksemas ulatuses ka mujal. Samuti kuuluvad siia hilis- ja pärastjääaegsete merede rannapiirkonnas ning jääserva peatuskohtades tekkinud liiv- ja kruusmullad. Enamik neist jääb allveelasse: Alutagusesse, põhjarannikule ja Pärnu jõe madalikule. Samuti esineb neid veel Peipsi järve läänekaldal, suuremate jõeorgude lammidel ja mujal.

Ulatuslikke soostunud alasid ning soid ja rabasid esineb enam-vähem tasase pinnamoega allveelas: Alutaguses, Põhja- ja Lääne-Eestis, Pärnu jõe madalikul jne. Väiksema pindalaga soostunud muldasid leidub üle kogu maa, õige rögeli kõrgema reljeefi nõgudes.

Eesti NSV mullad üldiselt ei ole viljakad. Nende fosfori- ja lämmastikusisaldus on väike, paljudes muldades ei esine vajalikul määral kaaliumiühendeid. Lõuna-Eestis ja vabariigi teistes osades on rohkesti happelisi muldi, laialdased alad on soostunud ning soode ja rabade all.

Sotsialistliku agrotehnika abil on võimalik tõsta meie vabariigi muldade viljakust ning kindlustada kõrged ja püsivad saagid. Tänapäeval saavad Eesti NSV kolhoosid aastas mitu korda rohkem mineraalväetisi, kui said talumajandid kodanlikul ajal. Nõukogude Eesti maaparandus-

plaani alusel toimuvad meie vabariigis ulatuslikud kui-
vendustööd, kivide koristamine, võsalõikamine, kändude
juurimine ning happeliste muldade lupjamine. Neid
töid teostavad maaparandus- ning masina-traktorijaamad.
Rakendatakse moodsaid mullaharimisviise. Kõik need abi-
nõud võimaldavad tõsta meie muldade viljakust, põllu-
majanduse taset, laiendavad põllumajanduses kasutatavat
maa-ala ning suurendavad pidevalt Nõukogude Eesti
põllumajanduse toodangut.

Ülesandeid.

1. Millal tekkis Eesti NSV mullastik, mis on tema tekkekivi-
meiks?
2. Mitmesse valdkonda jaguneb Eesti NSV mullastik?
3. Iseloomustada lühidalt karbonaatmuldi, nende teket ja täht-
samaid omadusi.
4. Iseloomustada lühidalt leostunud ja leetunud karbonaat-
muldi.
5. Iseloomustada lühidalt leetmuldi.
6. Missuguseid muldi leidub veel Eesti NSV-s peale eespool
nimetatute, kuidas nad tekkisid?
7. Millised tööd toimuvad Eesti NSV-s põllumajanduse taseme
tõstmiseks ning kõrgete ja püsivate saakide kindlustamiseks?
8. Miks ei teostatud kodanlikus Eestis ulatuslikke maaparan-
dustöid, ei kasutatud kaugeltki vajalikul määral mineraal-
väetisi?

8. TAIMKATE.

Eesti NSV kuulub taimkattelt segametsade vööndisse.
Segametsade vöönd haarab enda alla NSV Liidu Euroopa-
osast kolmnurga-taolise maa-ala, mille alus jääb riigi
läänepiirile, tipp aga Uraali. Eesti NSV asub nimetatud
vööndi põhjapoolsemas osas.

Eesti NSV praegune taimestik on tekkelt noor —
päristjääaegne. Oma pealetungil lõunasse hävitas manner-
jää kogu meie maa-ala tookordse taimestiku. Uued taimeliigid hakkasid sisse rändama alles pärast jää taganemist. Esimestena tulid tundrataimed, järgnedes liustiku servale. Hiljem, kliima pehmenedes, seltsisid nendega läänest, lõunast ja idast tulnukad, mis olid enam nõudlikud soojuse ja niiskuse suhtes. Puudest olid meil esimesteks k a s e d ja m ä n n i d, neile järgnesid j a l a k a s, p ä r n, t a m m ja teised lehtpuud. Viimasena ilmus k u u s k. Kultuurtaimed ja paljud umbrohud on toodud Nõukogude Eesti alale inimese poolt.

Taimkatte arengus on suur osatähtsus kliimal, mullastikul koos aluspõhjaga, pinnareljeefil ja inimese majanduslikul tegevusel. Eeskätt kliimast on tingitud Eesti NSV kuuluvus segametsade vööndisse. Meie vabariigi territooriumi väikese ulatuse tõttu ei põhjusta aga kohalikud kliimalised erinevused märkimisväärseid lahkuminekuid maa üksikute osade taimestiku koosseisus. Leidub ainult üksikuid taimeliike, mis kasvavad kas ainult mere lähedal või kaugemal sisemaal.

Näiteks võivad olla jugapuu ja luuderohi, mis esinevad ainult merelisema kliimaga Lääne-Eesti saarestikul. Jugapuu levimise idapiiriks on 4^o,5 jaanuari-isoterm. Saare- ja Hiiumaal kasvab jugapuu kaitsva metsa varjus kuni 10 cm tüveläbimõõduga puuks. Luuderohu leidub ainult Lääne-Saaremaal ja Kõpu poolsaarel metsa-alusel samblal roomava taimena, aga ta ei õitse meil enam.

Mullastik määrab meie vabariigi metsade leviku ja iseloomu, samuti loopealsete esinemise.

Loopealsete taimestik on hõre ja kidur, sest mullakiht katab paealus põhja ainult mõne kuni mõneteistkümne sentimeetri paksuselt. Puude asemel kasvab siin hajali üksikuid, sageli lammaste poolt kerakujuliseks näritud madalaid ja laiü kadakapõõsaid. Harvemini kohtame sarapuud ja Saaremaal tuhkpuid. Varem oli osa loopealsetest kaetud männikuga, mis aga inimese poolt on hävitatud. Loopealsete võimalikku metsastumist takistab loomade karjatamine neil. Praegu on päevakorras osa põllumajanduslikult vähekasulike loopealsete uuesti metsastamine. Loopealsete levikualaks on karbonaatmuldadega Põhja- ja Loode-Eesti ning Lääne-Eesti saarestik.

Inimese majandusliku tegevusega on seotud ka puisniitude esinemine. Puisniiduks nimetame harvade puude ja põõsastega heinamaad. Madalamail ning niiskemal aladel on iseloomulikuks taimeks sookask, kõrgemal ning kuivemal — arukask, millega saartel seltsivad tamm, saar, vaher, pooppuu jne. Puisniitude metsastumist on takistanud heinategemine ja karjatamine, mis hävitab puude järelkasvu. Praegu teostatakse puisniitude muutmist kultuurheina- ja -karjamaadeks.

*

Kõik meie viljakama mullastikuga alad olid 6—7 sajandit tagasi suuremalt osalt kaetud puutumata ürg-



Joon. 24. Kuusemets Vändras.

metsaga. Aastasadu kestnud kultuurmaistu laiendamise eesmärgil laastati aga suurem osa metsast inimese poolt ja eeskätt just põllumajanduslikult parema pinnasega paikades. Tänapäeva Eesti metsad esinevad ülekaalukalt kehvemate mullaliikidega (soostunud ja liivmuldade) maadel, kattes umbes 20—21% meie vabariigi territooriumist. Ulatuslikumad metsamassiivid on Alutagusel ja Edela-Eestis.

Ülekaalus on okas- ja segametsad, kuna puhtakujulisi lehtpuumetsi esineb harva. Okaspuude all on ligikaudu 71% metsamaast, kuna ülejäänud 29% jääb lehtpuude arvele.

Arvuliselt on esikohal mänd, mis oma vähenõudlikkuse tõttu võib kasvada mitmesugusel pinnasel, alates liivasega ning lõpetades turbase pinnasega. Liivasel pinnasel on mänd ainuvalitsejaks, kuna parema mullastikuga aladelt tõrjub kuusk ta välja.

Puhtakujulisi kuusikuid leidub Nõukogude Eestis harva. Tavaliselt kasvab kuusk koos kase, haava ja männiga, olles ülekaalus ja püüdes levida teiste puude arvel. Kõige edukam on kuuse pealetung niiskel ja raskel pinnasel.

Lehtpuudest on arvuliselt esikohal kask (umbes 25% puude hulgast). Kasele järgnevad haab ja sanglepp. Tammi on säilinud vähe, sest nad eelistavad paremaid muldi, mis on aga muudetud põllumaaks. Sagedamini leidub tamme veel Lääne-Eesti saarestikus, Rakvere ümbruses, Tallinna ja Paldiski vahel, Otepää ümbruses ja kohati ka mujal.

Meie suurimas metsamassiivis — Alutaguse metsades — kohtame kuivematel liivastel aladel sirgetüvelist männikut, milles alustaimestikuna kasvavad samblikud. Viliakamal pinnasel kasvab tihe kuuse-, kase- ja haava-segamets. Niiskemates ja soostunud paikades esinevad soo- ja lodumetsad. Siin valitsevad sanglepad, saared ja kuused. Lodumättaid katab paks ning kõrge sammalpolster. Madalal metsaserval kohtame lahtisi laukaid.

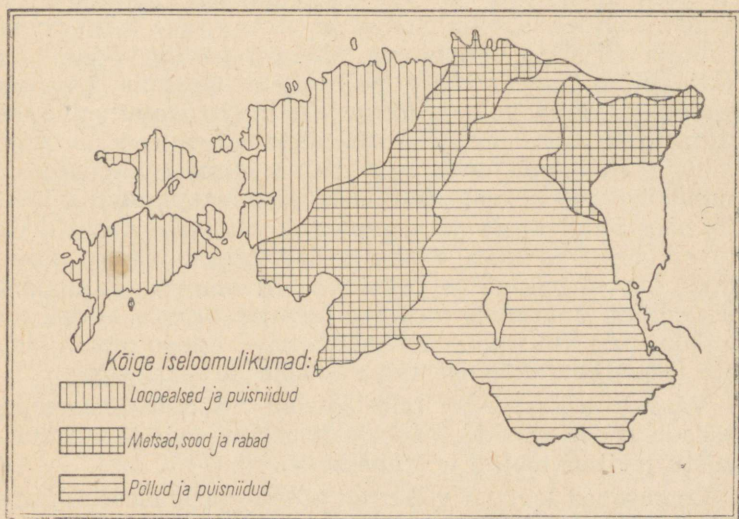
Kaunimad lehtmetsad kasvavad põhjarannikul paekalda jalami rusukaldel ja Saaremaal. Rusukalde metsad koosnevad tammedest, pärnadest, saartest, vahtratest ja teistest lehtpuuliikidest, mille all on lopsakas põõsasinne. Saaremaa lehtmetsades leiame tammi, sangleppi, jalakaid, vahtraid, kaski, sarapuid, viirpuid, kontpuid, kibuvitsu ja harvem ka metsõunapuid. Siia kuuluvad ka jugapuu ja luuderohi.

Vettpidavate kihtidega ulatuslikel tasandikel ning nõgudes on raskema vee-äravoolu tõttu tekkinud sood ja rabad. Neid tekib ka kinnikasvanud veekogudest.

Soos ehk madalsoos kasvavad taimed toituvad mineraalsoolasid sisaldavast kõrge tasemega põhjaveest. Soid iseloomustavad mitmesugused pruunsambla- ja



Joon. 25. Soo Paide rajoonis.



Joon. 26. Eesti NSV taimkatte levik.

tarnaliigid, soopihl, ubaleht, samuti paju-, kase- ja lepa-põõsad.

Rabad ehk kõrgsood saavad niiskust ainult sademeilt. Rabade pind on üles kummunud. Iseloomulikeks taimedeks on rabas turbasamblad, tupp-villpea, kanarbik, sookail, sinikad, jõhvikad, murakad, soomänd ja vaevakask.

Laialdased sood ja rabad levivad tasase pinnamoega Alutaguses, Hara ja Eru lahe juurest Pärnu laheni ulatavas, Eestit kirde—edela suunas läbivas Vahe-Eestis, Võrtsjärvest põhja ja kirde pool ning mujal, eeskätt vabariigi põhja- ja lääneosas. Suurematest soodest ja rabadest tuleks nimetada: Sirtsisoo, Muraka, Ellamaa, Lavassaare, Kikepera ja Tootsi raba, Endla soo, Ulila raba (Laugesoo) jt.

Inimene oma tegevusega on kultuurmaistut kõige enam soetanud parima pinnasega alasse ja seal on põllumaa osatähtsus võrdlemisi suur, metsa aga on sageli säilinud vähe — ainult üksikute saludena. Inimene on mõjutanud ka heina- ja karjamaade taimestiku liigilist koosseisu, on harinud ning korrastanud metsa, külvanud uut, on kinnistanud liivikuid jne. Kuid kodanlikus ühiskonnas toimub see kõik plaanitult ja väikeses ulatuses, kapitalistide kasude huvides. Kapitalismile on omane maa kurnamine ja mulla viljakuse langemine. Nii oli see ka kodanlikus Eestis. Ainult sotsialistlik põllumajandus, mis kasutab eesrindliku nõukogude teaduse ja tehnika saavutusi, õpetab meid loodust õigesti ja ennenagemata suures ulatuses ümber kujundama, teda rakendama inimese teenistusse. Muude ürituste kõrval näeb Eesti NSV maaparandusplaan ette soostunud alade ja soode ning metsade ulatuslikku kuivendamist ja uute metsade istutamist. Teiste puuliikide kõrval hakatakse rajama ka lehisemetsi. Kuuendal viisaastakul suureneb meie põllumajanduslike kõlvikute pindala uute kuivendussüsteemide rajamise ja olemasolevate ümberkorraldamise tõttu 232 000 hektari võrra.

Vaadeldes Eesti NSV taimkatte kaarti, märkame sellel metsade, soode, rabade, loopealsete, puisniitude ja kultuurmaistu levikus teatud korrapärasust.

Loopealsed levivad vabariigi põhja- ja loodeosas, karbonaatmuldade alal, neis kohtades, kus paealuspiind ulatub väga lähedale maapinnale. Puisniitusid leidub üle kogu

vabariigi, eriti rohkesti vabariigi loodeosas ja Lääne-Eesti saarestikus.

Suuremad metsade, soode ja rabade massiivid laiuvad Alutaguses, Vahe-Eestis ning Võrtsjärvest põhja ja kirde pool.

Kõik need taimekooslused levivad kehvema mullastikuga allveealal, kuna vabariigi kõige tihedamalt põllutatud osa asub parema mullastikuga pealveealal, eeskätt Kesk- ja Lõuna-Eestis.

Ülesandeid.

1. Missugust mõju avaldas jääaeg Eesti NSV taimkatte kujunemisele?
2. Missugused tegurid võtsid osa Eesti NSV praeguse taimkatte kujunemisest?
3. Missugune osa on kliimal Eesti NSV taimkatte kujunemisel?
4. Millist osa on etendanud inimene Eesti NSV taimkatte kujunemisel?
5. Kirjeldada lühidalt Eesti NSV metsi, näidata kaardil nende levikut.
6. Iseloomustada loopealseid, näidata kaardil nende levikut.
7. Iseloomustada Eesti NSV puisniitusid.
8. Iseloomustada soid ja rabasid, näidata kaardil nende levikut.
9. Mis on soode ja rabade tekkimise põhjuseks?

9. LOOMASTIK.

Eesti NSV loomastik kuulub segametsade loomastiku hulka. Tema praegune liigiline koosseis kujunes välja pärast mannerjää taganemist meie territooriumilt. Siis algas naabermaadelt loomade sisserändamine jääkattest vabanenud aladele. Kliima järkjärgulise muutumisega lisandusid varem tulnukaile uued liigid ja surid välja mõned olemasolevaist, kes ei suutnud kohaneda muutunud elamistingimustega. Ka inimene on kultuurmaistu loomisega (metsade laastamise ning soode kuivendamisega) ja küttimise teel üksikute loomaliikide hävitamisele või tunduval kahanemisele kaasa aidanud. Eesti NSV loomastik on liigilise koosseisu poolest palju vaesem kui Vene NFSV, Karjala ANSV ja Valgevene NSV ulatuslike metsade loomastik, kelle hulgas on haruldasi liike.

Eesti NSV loomastikku kuulub üle 50 liigi imeta- ja id. Kiskjalistest kohtame vähesel arvul karu Alutaguse ja Pärnu jõe ülemjooksu metsamassiivides, ilvest (kahjulik ulukite hävitaja) vabariigi suurema-

tes metsades ja suurtes rabades, ajuti isegi asulate lähedastes metsatukkades. Hunte leiame rohkesti Ida-Eestis. Lääne-Eestis esineb hunte harvemini, saartel puuduvad nad hoopis. Üsna harilikud on meil väikesed kiskjalised — rebane, tuhkur, nirk, saarmas ja nugis. Sõralistest elutseb maa suuremates soodes ja metsades põder, samuti metssiga. Ka metskitsi leidub rohkesti üle kogu vabariigi. Närilistest esineb oravaid, jäneseid ja palju hiire- ning rotilliike. Putuktoidulistest on tavalised siil ja mutt. Meres elutsevaist imetajaist olgu nimetatud hülged (eriti viiger). Aeg-ajalt võib Eesti NSV vetes kohata ka delfiinlaste hulka kuuluvat pringlit. Karusloomadest on nõukogude aastail Eesti NSV-sse toodud ondatra ja kährikkoer. Neile lisaks toodi meie vabariiki 1957. a. näriliste seltsi kuuluv kobras ja sõraliste seltsi kuuluv marallhirv.

Ondatra ehk biisamrott sarnaneb oma väliskujult vesirotiga, kuid on temast palju suurem. Looma karvastik on tumepruun. Ondatra elutseb jõgede ja järvede ääres. Pehme kalda puhul uuristab ta sellesse urgusid. Kui kaldad on kivised või madalad, ehitab ondatra endale vette kõrkjaist, roost ja muust saadaval olevast materjalist kuni 2-meetrise läbimõõduga ja 1—1½ meetri kõrguse kuhilpesa. Ta toitub mitmesugustest veetaimedest.

Ondatra päriskoduks on Põhja- ja Kesk-Ameerika. Nõukogude Liitu toodi ta 1927. aastal. Eesti NSV-s lasti ondatra lahti 1947. a. Vooremaa järvedesse ning Ulila jõkke.

Kährikkoer tuletab üldkujult meelde mäkra. Tema pikk ja tihe karv on ülaltpoolt tume- ja altpoolt kollakaspruun. Kährikkoera eluasemeks on niisked metsad ning jõgede- ja järvede-äärsed madalamad alad. Siin kaevab loom endale künkasse uru või kasutab mahajäetud mägra- või rebaseurge. Kährikkoer toitub hiirtest, konnadest, limustest, putukatest, marjadest jne.

1934. aastani elutses kährikkoer NSV Liidus ainult Ussuurimaal. 1934. aastast hakati looma tooma ka Nõukogude Liidu teistesse osadesse. Eesti NSV-sse toodi kährikkoer 1950. a. Põltsamaa, Rakvere ja Lihula rajooni.

Lindude poolest on Eesti NSV rikas, neid esineb siin üle 280 liigi. Sellest hulgast enamik pesitseb meil suviti, teised peatuvad ainult läbilennul — need on kaugemal põhjas pesitsevad rändlinnud ja talikülalised. Alalisi paiga- ja hulgulinde elab Nõukogude Eestis üle 50 liigi. Paigalindudest on tuntuim varblane, hulgulindudest hallvares, tihane ja rähn. Suvel pesitsejaist on kõigile tuntud laululinnud aedades, parkides, puiestikes ja metsades ning veelinnud saarte, mereranna ja järvede roostikus ning suurte jõgede

luhtadel. Läbilennul peatuvad meil aulid, lagled, algid, luiged, mitmed kajakaliigid jt. Tali-külalistena tulevad Nõukogude Eestisse lumekakk, hangelind, männileevike, urvalind jt.

Roomajaid leidub Eesti NSV-s ainult 5 liiki: 3 sisalikuliiki (nende seas jäsemeteta vaskuss), madudest nastik ja rästik.

Kahepaikseid on Eestis 10 liiki.

Eesti NSV meres ja sisevetes elutseb üle 70 kala-liigi. Tähtsamad neist on nimetatud käesolevas õpikus vastavaid veekogusid käsitlevais peatükkides.

Uutest kalaliikidest toodi nõukogude ajal Eesti NSV-sse Peipsi ja Võrtsjärve uluk-karpkala ehk amuuri sasaan, Maardu ja Kahala järve hõbekoger, Vagula, Tamula, Kuremaa ja Raigastvere järve (Vooremaal) laadoga riipus.

Selgrootuid loomi on meil vähem tundma õpitud. Neist vihmauss aitab põllumeest huumuse hulga suurendamisega ja pinnase kobestamisega. Alamad vähiladsed on toiduks kaladele, kuna jõevähk esineb (muide arvuliselt tunduvalt kahanenult) tulusa püügiloomana. Putukate seas leidub ohtlikke taimekahjureid, kuid teiselt poolt ka kasulikke liike (mesilane, käovaablane, lepatriinu).

Ülesandeid.

1. Mis ajast pärineb Eesti NSV loomastiku praegune liigiline koosseis?
2. Missugused hilisemad tegurid on toonud muutusi meie vabariigi loomastiku liigilisse koosseisu?
3. Missugused on meie vabariigi tähtsamad imetajate liigid, kus on nende peamine levikuala?
4. Missugused on meie vabariigi tähtsamad linnuliigid?
5. Missugused roomajad esinevad meie vabariigis?
6. Nimetada meie vabariigi tähtsamad mere ja sisevete kala-liigid.
7. Missugused uued karusloomad on toodud meie vabariiki?
8. Missugused imetajad ja linnud elavad teie kooli ümbruses?

10. LOODUSKAITSE.

Looduskaitse, mida teostatakse majanduslikel, teaduslikel, esteetilistel ja rahvaluulega seotud eesmärkidel, on väga suur tähtsus maa ja rahva elus. Looduskaitse alla võivad kuuluda nii ulatuslikud maa-alad kui ka väiksemad hajali asuvad üksikesemed. Esineb terveid

maastikke või nende osi, kus on võetud kaitse alla tervikuna kõik geograafilised elemendid. Viimasteks on näiteks: reljeef, siseveed, mullastik, taimkate ja loomastik. Need paigad, kus inimesele on seadusega keelatud kõige väiksema looduse muutmine, kannavad riiklike looduskaitsealade nimetust. Siin on võimalik teha ulatuslikku uurimistööd — jälgida loodusnähtuste loomulikku arengut. Seda tööd on võimalik teostada ka niisugustel maa-aladel, kus on võetud kaitse alla ainult üks või kaks geograafilist elementi. Nendeks võivad olla näiteks kas pinnaehitus ja siseveed, taimestik ja loomastik, või kumbki neist viimastest omaette jne. Selliseid paiku nimetatakse keelualadeks. (Iga keeluala kohta on seadusega määratud, mida seal inimene teha ei tohi.) Riiklikes looduskaitse- ja keelualades on võimalik ka loodusvarade kaitse alla võtmine ja nende paljundamine. Viimast eesmärki taotleb ka uute looma- ja taimeliikide sissetoomine ja nende kohandamine kohalikele olelustingimustele.

Riikliku kaitse alla kuuluvad samuti üksikud looduse mälestusmärgid ja looduse objektid, mis on haruldased ja mida ähvardab hävimise oht. Siia kuuluvad näiteks haruldased looma- ja taimeliigid, põlised puud, joad, geograafilised paljandid, rändrahnud jne. Lõpuks tuleb märkida veel üksikuid looduse objekte, nagu jõgesid, järvi, parke ja puiesteid. Need ei ole küll looduse mälestusmärgid, kuid vajavad säilitamist teaduslikel, kultuurilistel ja esteetilistel kaalutlustel.

Meie kodumaal hakati looduskaitsele osutama suurt tähelepanu alates nõukogude korra kehtestamisega.

Tänapäeval on NSV Liit looduskaitse alal eesrindlikumaks maaks kogu maailmas. Looduskaitsealasid leidub meie kodumaa territooriumil kõikides maastikuvööndites — alates arktilistest tundratega kuni lähistroopikani.

Meie vabariigis kehtestati looduskaitse Eesti NSV Ülemnõukogu poolt 7. juunil 1957. a. vastuvõetud seadusega.

Looduskaitse korraldus jääb Ministrite Nõukogu juures asuva Looduskaitse Valitsuse ülesandeks. Viimane tegutseb tihedas koostöös teaduslike ja ühiskondlike organisatsioonide ning ametiasutustega. Looduskaitse Valitsuse juurde on organiseeritud ühiskondlike looduskaitse volinike võrk.

1957. a. lõpul oli Eesti NSV-s loodud mitu riiklikku looduskaitse- ja keeluala.

I. Riiklikud looduskaitsealad.

1. Matsalu Riiklik Looduskaitseala (lähemalt vt. lk. 58).
2. Nigula Riiklik Looduskaitseala, mis haarab enda alla Nigula raba (Kilingi-Nõmme raj.).
3. Vaika Riiklik Looduskaitseala Vaika saartel Vilsandist lääne pool (Kingissepa raj.).
4. Viidumäe Riiklik Looduskaitseala Lääne-Saaremaa kõrgustikul (Kingissepa raj.).

II. Maastikulised keelualad.

1. 18 km pikkune Ahja jõe ürgoru osa Ahja jõe keskjooksul (Põlva raj.).
2. Pirita jõe alamjooksu org.
3. Tilleorg Ahja jõe ülemjooksul (Põlva raj.).
4. Suur-Munamägi ja Vällamägi Haanja kõrgustikul (Võru raj.).
5. Rõuge järvestik Haanja kõrgustiku lääneosas (Võru raj.).
6. Pühajärv Otepää kõrgustikul (Otepää raj.).
7. Väike-Munamägi ja Tedremägi Otepää kõrgustikul (Otepää raj.).
8. Neeruti mäed Kadrina jaama lähedal (Tapa raj.).
9. Aegviidu-Nelijärve Aegviidu alevi piirkonnas (Tapa raj.).
10. Saka—Ontika—Toila paekallas (glint) (Jõhvi raj.).
11. Valgejõe org Valgejõe keskjooksul Põhja-Eestis (Tapa raj.).

Kõikidel loetletud aladel on keelatud maastikulise ilme muutmine, aluspõhja paljandite rikkumine, kruusa võtmise, veekogude veepinna alandamine, metsa lageraie. On keelatud uute ehituste püstitamise Ahja jõe ürgorgu ning seal rahvakogunemiste organiseerimine. Paekaldal on keelatud paemurdmine. Ahja jõe keskjooksul ja Pühajärvel on jahipidamine keelatud aasta läbi.

III. Geoloogilised keelualad.

1. Kaali meteoriidikraatrid Saaremaal (Kingissepa raj.). Siin on keelatud meteoriidikraatrite igasugune rikkumine, nendesse prahi loopimine ja raietööd.

IV. Botaanilis-zooloogilised keelualad.

1. Harilaid Saaremaa loodeosas (Kihelkonnast põhja pool).
2. Nehatu soo (Lihula raj.), Nätsi raba (Lihula ja Pärnu raj.), Muraka raba (Kiviõli, Jõhvi ja Mustvee raj.).
3. Looduskaitse-kvartal Järvelseljal Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppe-katsemetskonnas Ahja jõe ja Peipsi järve vahemikus.
4. Virussaare rabasaar Maima rabas (Pärnu-Jaagupi raj.).

5. Puhtulaui salu-lehtmets Virtsu lähedal (Lihula raj.) ja Abruka saare salu-lehtmets Lääne-Eesti saarestikus (Kingissepa raj.).

6. Mihkli-Keblaste tammik (Lihula raj.).

Botaanilis-zooloogilistel keelualadel ei ole lubatud muuta maastikulist ilmet, teostada kuivendustöid ja lõigata rabadest turvast, puude ja põõsaste raiumine ning jahipidamine läbi aasta. Mihkli-Keblaste tammikus on keelatud ka karjatamine.

V. Botaanilised keelualad.

1. Laelatu puisniit (Lihula raj.).

2. Tagamõisa tamme-puisniit (Kingissepa raj., Kihelkonnast põhja pool).

3. Halliste jõeluha puisniit (Vändra raj.).

4. Koiva jõe luha tamme-puisniit (Valga raj.).

5. Harku dendropark (Harju raj.).

Botaanilistel keelualadel ei tohi raiuda puid ning Laelatu puisniidul ei tohi karjatada loomi.

VI. Ornitoloogilised keelualad.

1. Linnulaht Saaremaal Kingissepa lähedal.

2. Virtsu poolsaar ühes ümbritsevate saarte ja lahtedega (Lihula raj.).

Ornitoloogilisel (lindude) keelualal on jahipidamine veekogul ja selle kallastel keelatud kogu aasta vältel, ei ole lubatud ka veepinna alandamine ja looduslike tingimuste mistahes muutmine. 1. aprillist kuni 1. septembrini on ühtlasi keelatud ka roo niitmine ning roo ja rohu põletamine.

Toome järgnevalt E. Kumari kirjutise Matsalu lahe kui looduskaitseala kohta (lühendatult).

Matsalu laht.

Meie vabariigi neljast looduskaitsealast on pindalalt suurim ja looduslikelt tingimustelt kõige mitmekesisem Matsalu Riiklik Looduskaitseala.

Juba igivanast ajast on Matsalu laht jahimeeste seas kuulus olnud partide paradiisina. Üldtuntud on samuti Matsalu lahe rooväljad, mis aastasadade jooksul on andnud roogu katuste katmiseks ja viimastel aastakümnetel ka materjali roliitplaatide valmistamiseks. Matsalu lahe siseosas ja Kasari jõe deltal laiuvad aga avarad luhaheinamaad, mis on tähtsaks söödabaasiks loomakasvatusele.

Matsalu lahe rahvusvaheline kuulsus seisneb tema ainulaadsetes linnuriigis. Balti vabariikide merelahtede ja siseveekogude seas pole ühtegi teist, mis linnuliikide rohkuselt ja isendite arvult võiks võistelda Matsalu lahega. Uurimiste alusel on siin tehtud kindlaks üle 120 linnuliigi, kellest 50 liiki on haudelinnud.

Lahe uhkuseks on tema hallhanede koloonia, mis levib sise-lahe roostikualadel. Palju on lahel mitmesuguseid pardiliike: näiteks pesitsevad siin sinikael-part, punapea-part jne. Matsalu lin-

nuliiki rikastavad ka suured kajakaliste haudeasundid ja kurvitsaliste pere. Kaitseala planeeritud piiridesse ulatuvatel Suures väinas asuvail Tauksi, Kumari, Sõmeri jt. saartel pesitsevad teiste seas ka röövtiir ja hahk.

Rikkalik on Matsalu lahe linnuliik ka rändeaegadel. Siin asuvad liikide tähtsaimad rändepeatuspaigad Baltimaadel, siin teevad pikemaid peatusi ilusad põhjamaised valgepõsk-lagled jne. Aprilist maini ja augustist novembrini peatuvad rannikuvetes arvukad parved põhjapoolseid partlasi ja kurvitsalisi.

Kodanlikus Eestis ei õnnestunud Matsalu lahte kuulutada looduskaitsealaks, kuna see oli härrasjahimeeste jahimaaks. Samuti korraldati siin esinduslikke jahte välismaiste diplomaatide osavõtul.

Nüüdsest peale on Matsalu laht rändavatele veelindudele tõeliseks «puhkekoduks». Siin võivad nad üksikutel rände-etappidel julgesti peatuda. Märgetes hädaohu puudumist koonduvad linnud siia suurte hulkadena nii pesitusajal kui ka läbirändel.

Kuid Matsalu lahe ümbrust on vaja kaitsta mitte üksnes tema lindude pärast. Matsalu lahe siseosa on Baltimaade suurim roogsoo temale iseloomulike taimekooslustega. Kasari delta on ainulaadne luhamaastik, mis on õpetlikuks näiteks veekogude kinnikasvamisest ja maastumisest otse meie silmade all.

Matsalu lahe looduskaitse on linnustiku kaitse koos lindude elupaikade kaitsega. Seega on ta ühtlasi ka maastiku kaitse. Tarvitseb vaid muuta maastikku või mõnda selle osa, et seal hävin-gule viia looduslik linnustik. Seepärast on Matsalu looduskaitse-ala kui terviku üheks suureks ülesandeks säilitada kohalik ürgne maastik selleks, et siin säiliks, uueneks ja suureneks teda asustav vee- ja soolinnustik.

Õpilased, asuge oma aineõpetajate juhtimisel looduskaitsete esirinda! Võtke osa kaitse alla kuuluvate loodusobjektide kaitsmisest ja hooldamisest! Tehke looduskaitse propagandat oma kodudes ja lähemas ümbruses elutsevate kodanike seas!

Ülesandeid.

1. Joonestada klassivälises töös saadud andmete põhjal koolile Eesti NSV riiklike looduskaitse- ja keelualade, samuti loodusmälestusmärkide asukohtade leviku kaart-skeem. Ülalnimetatud alade piirid märkida kaardil umbkaudselt.
2. Korraldada kooli vastavas ringis üks kuni kaks koosolekut looduskaitse küsimuste selgitamiseks, kõnelda looduskaitsest üldse — selle vajadusest ja tähtsusest, looduskaitsest NSV Liidus ja Eesti NSV-s. Käsitleda pikemalt koolile kõige lähemal asuvat looduskaitse all olevat ala või esemeid. Kirjeldada ka neid kodukohale lähemaid alasid või esemeid, mis väärivad looduskaitse alla võtmist.

3. Mis tähtsus on looduskaitsele?
4. Mida kujutavad endast riiklikud looduskaitsealad ja mis on keelualad? Nimetage mõningad loodusmälestusmärgid.
5. Missugune riiklik looduskaitseala (või keeluala) asub teie koolile kõige lähemal, samuti missugused loodusmälestusmärgid ja muud looduskaitse alla võetud esemed?
6. Missugused alad või esemed vajavad teie lähemas ümbruses looduskaitse alla võtmist?

II. RAHVASTIK.

1. RAHVAARV, RAHVASTIKU TIHEDUS, RAHVUSLIK KOOSSEIS JA KULTUURITASE.

Eesti NSV-s elab 1,1 miljonit inimest. Keskmiseks rahvastiku tiheduseks on umbes 24 inimest 1 km²-l.

Võrreldes teiste liiduvabariikidega jääb Eesti NSV rahvastiku tiheduselt maha näiteks Moldaavia NSV-st, Ukraina NSV-st ja Gruusia NSV-st, kuid on ees Kasahhi NSV-st, Turkmeeni NSV-st ja Vene NFSV-st. Siinne rahvastiku tihedus on suurem ka üleliidulisest keskmisest.

Sotsialistliku industrialiseerimise tõttu on tunduvalt kasvanud meie vabariigi linnaelanike arv. Praegu moodustab linnarahvastik, s. o. linnade ja linnatüüpi asulate elanikkond, Eesti NSV-s 53,4%. Suurem on linnaelanike osatähtsus Põhja-Eestis, kus Tallinna kõrvale on tekkinud suur linnarahvastikuga ala põlevkivibasseinis.

Maarahvastik paikneb tihedamini parema mullastikuga pealveelas — vabariigi kesk- ja lõunaosas; kehvema mullastikuga metsade-, soode- ja rabaderikas allveela on asustatud märksa hõredamini.

Rahvastiku levimise peamiseks teguriks on tootmise tase. Võrdlemisi madala põllukultuuri juures suutis üksiktalupidaja oma väga piiratud majanduslike võimalustega harida enam-vähem tulutoovalt ainult neid maa-alasid, kus looduslikud ja mullastikulised tingimused olid paremad. Kus aga loodusega tuli pidada tõsisemat võitlust — teostada mõnesuguseid maaparandustöid, kasutada rohkem mineraalväetist jne., seal ütles üksiktalupidaja jõud üles ning laialdased maa-alad jäid seetõttu põllumajanduslikult kasutamata.

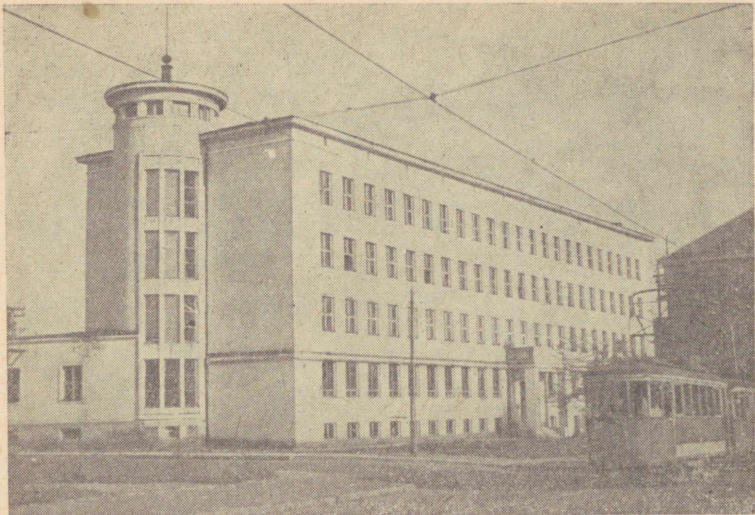
Nii oli see minevikus ka praeguse Eesti NSV territooriumil ja sellest on tingitud ebaühtlus meie vabariigi maa-rahvastiku levikus.

Eesti NSV rahvastiku enamiku moodustavad eestlased. Arvuliselt teisel kohal meie vabariigis on venelased. Eesti ja vene rahva vahel valitseb juba ammust ajast tihe sõprus. Ühiselt võideldi vihatud vaenlaste — saksa röövrüütlike vastu, kes katoliku kiriku ja Rooma paavsti õnnistusel teostasid rüüste- ja vallutusretki naaberrahvaste maa-aladele, orjastades sealseid rahvaid. Koos kogu Venemaa töötava rahvaga võitles eesti töötav rahvas vene tööliklassi juhtimisel tsaarivalitsuse, mõisnike ja kapitalistide vastu. Pärast kodanluse võimu kukutamist oktoobris 1917. a. ja nõukogude korra kehtestamist asus suure Nõukogudemaa töötav rahvas ühiselt sotsialismi ülesehitamisele. Eesti territooriumil katkes see ülesehitustöö Eesti ajutise eraldamisega Nõukogude kodumaast. Pärast Eesti taasühendamist NSV Liiduga 1940. a. jätkus koostöö teiste nõukogude rahvastega nii majanduslikul kui ka kultuurilisel alal. Õlg öla kõrval võideldi koos Suures Isamaasõjas saksa fašistlike röövvallutajate vastu ja purustati nad.

Praegu töötavad eestlased sõbralikus koostöös teiste NSV Liidu rahvastega rahvamajanduse edasise arendamise ja kommunismi ülesehitamise rindel. Tohutut abi osutavad sel alal Nõukogude Eestile vennasvabariigid, andes meile masinaid, veokeid, kütte- ja tooraineid ning mitmesugust muud varustust. Samuti kasutame suures ulatuses vanemate liiduvabariikide rikkalikke töökogemusi.

Nõukogude korra ja sotsialistliku majandussüsteemi tingimustes on toimunud meie vabariigi ühiskonna klassisstruktuuris põhjalikud muutused. On kujunenud sotsialistlik rahvus. Meil ei ole enam kapitaliste ega mõisnikke; kulaklus kui klass likvideeriti 1949. aastal üldise kollektiviseerimisega. Arvuliselt on tugevasti kasvanud tööliklass, üksiktalupojad on muutunud kolhoosnikuteks. Käsitöölised on koondunud töönduslikesse artellidesse. Selle tulemusel koosneb Eesti NSV rahvastik, nagu teisteski liiduvabariikides, kahest sõbraliku koostööga seotud klässist — töölistest ja kolhoositalurahvast ning nende hulgast võrsunud intelligentsist.

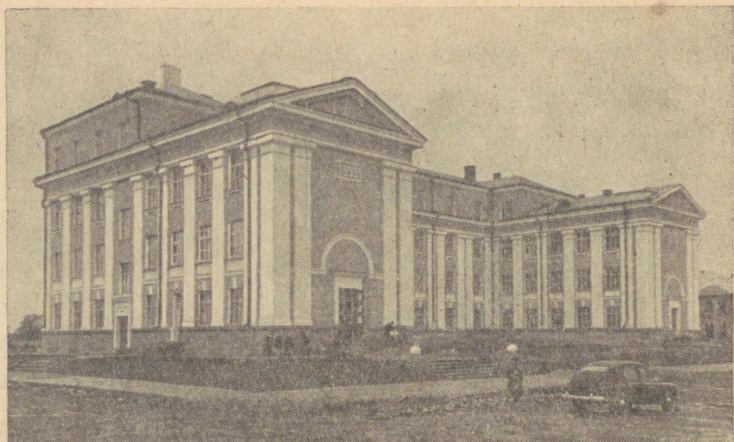
Suuri edusamme on tehtud Eesti NSV-s kultuuri, tervishoiu ja muudel aladel. Kehtib 7-aastane koolikohustus, millele alluvad kõik 7—15-aastased noored.



Joon. 27. Tallinna Kommunaal-ehitustehnikum.

Üldhariduslikke keskkooli ja seitsmeklassilisi kooli on Eesti NSV-s üle tuhande. Kõrvuti nendega tegutsevad kvalifitseeritud kaadrite ettevalmistamisel mitmesugused kesk-eriõppeasutused, näiteks rida tehnikume ja pedagoogiline kool ning hulk tööjõureservide süsteemi kuuluvaid kooli. Kõrgemaid õppeasutusi on Eesti NSV-s praegu 6: Tartu Riiklik Ülikool ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia Tartus; Tallinna Polütehniline Instituut, Riiklik Kunstiinstituut, Riiklik Konservatoorium ja Ed. Vilde nimeline Tallinna Pedagoogiline Instituut Tallinnas. Tuleb nimetada ka kaugõppeosakondi koolide juures, eksternaadi korras üldharidusliku keskkooli lõpetamise võimalust ja õhtukooli, mis võimaldavad töötajale edasiõppimist töötähtsuse katkestamata.

Praegu on Nõukogude Eestis koolide ja õpilaste arv palju suurem, kui oli kodanlikus Eestis. Siis olid keskkool ja kõrgemad õppeasutused oma kõrge õppemaksu tõttu kättesaadavad ainult jõukaile. Ka 6-klassilise algkooli lõpetas ainult 50% koolikohuslastest, kuna perekonnas valitsev ainepuudus sundis paljusid õpilasi lahkuma



Joon. 28. Ahtme keskkool.

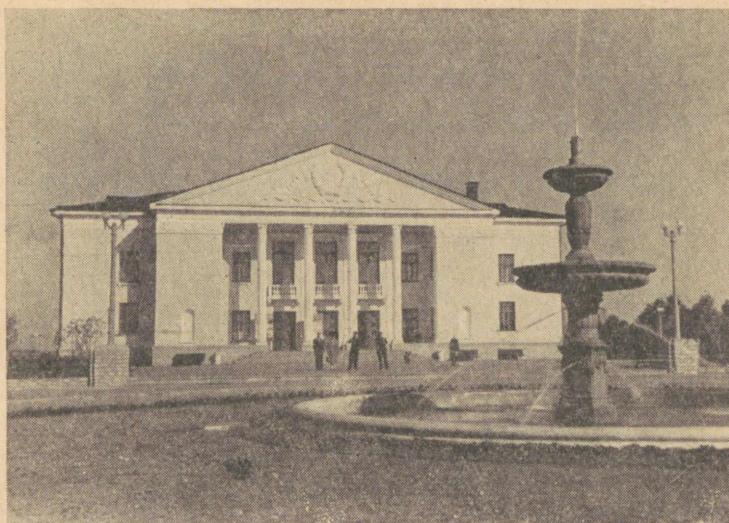
koolist ja otsima tööd. Praegu on aga edasiõppimine võimaldatud kõigile; kesk-eriõppeasutustes ja kõrgemates koolides makstakse hästi edasi jõudvatele õpilastele ja üliõpilastele stipendiumi; õppemaks puudub kõigis koolitüüpides.

Peale selle töötavad kodanike poliitilise ja haridusliku taseme tõstmiseks kultuurihooned, rahvamajad, klubid, raamatukogud, teatrid, kinod, muuseumid, hulk mitmesuguseid ringe, kursusi jne. Ilmuvate trükitoodete — raamatute, ajalehtede, ajakirjade jne. arv on palju suurem, kui oli kodanlikus Eestis. Suur tähtsus rahvahulkade kasvatamisel on ka raadiol.

Teadusliku uurimistöö alal tegutseb Eesti NSV Teaduste Akadeemia ja rida eriülesannetega uurimisinstiituute.

Töötavaid emasid abistavad lastesõimeid ja lasteaiad, millede arv suureneb märksa uute, sovhoosides, kolhoosides ja käitistes avatavate lastesõimede ja lasteaedade arvel. Vabariigis tegutseb rida lastekodusid, kuhu paigutatakse vanemateta lapsed ning kus nad peetakse ülal ja võimaldatakse neile hariduse saamine riigi kulul.

Nõukogude kord võimaldab Eesti NSV kodanikele tasuta arstiabi saamise, kindlustab neile toetuse saamise haiguse, invaliidsuse ja vanaduse puhul ning avab tööta-



Joon. 29. Kohtla-Järve kultuurimaja.

jaile tervise parandamiseks ja puhkeaja veetmiseks sanatooriumid ja puhkekodud.

Üle vabariigi on loodud polikliinikute, ambulatooriumide, haiglate ja jaoskonna-arstiabipunktide võrk. Haigete transportimise teenistusse on rakendatud ka lennukid. Pärnu ja Haapsalu sanatooriumid on üleliidulise tähtsusega. Puhkekodud asuvad vabariigi looduslikult kaunimates kohtades, näit. Võsul ja mujal.

Kehakultuuri arendamise eest hoolitseb rida spordiseltse, näit. «Kalev», «Dünamo», «Spartak» ja «Jõud», kellel on oma staadionid, võimlad, suusabaasid jne.

Ulesandeid.

1. Võrrelda Eesti NSV rahvastiku keskmist tihedust mõnede teiste vennasvabariikide rahvastiku keskmise tihedusega.
2. Missugune on rahvastiku tihedus meie vabariigi üksikuis osades?
3. Missugused peamised rahvused elavad meie vabariigis?
4. Tuua näiteid eesti ja vene rahva sõprusest minevikus ja tänapäeval.
5. Kuidas abistavad meid vennasvabariigid?
6. Missugused muutused on toimunud meie vabariigi rahvastiku struktuuris?

7. Missugune on hariduselu korraldus meie vabariigis? Mispoolest ta erineb kodanlike riikide omast?
8. Kuidas hoolitsetakse elanikkonna kultuurilise teenindamise eest?
9. Kuidas hoolitsetakse elanikkonna tervise eest?

2. EESTI NSV ADMINISTRATIIVNE KORRALDUS.

Eesti NSV kuulub võrdõigusliku liikmena Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu. Tema kõrgeimaks riigivõimuorganiks on rahva poolt valitav Ülemnõukogu, kes on Eesti NSV ainus seadusandlik organ. Ülemnõukogu valib Ülemnõukogu Presiidiumi ja moodustab Ministrite Nõukogu — kõrgeima täidesaatva ja korraldava võimu vabariigis.

Eesti NSV pealinn on Tallinn.

Meie vabariik koosneb administratiivselt 37 rajoonist ja kuuest vabariikliku alluvusega linnast — Tallinnast, Tartust, Kohtla-Järvest, Narvast, Pärnust ja Sillamäest. Tallinn jaguneb kolmeks linnarajooniks. Pärnu linna Tööraha Saadikute Nõukogule allub ka endine Pärnu rajoon.

Maarajoonid jagunevad külanõukogudeks ning rajoonilise alluvusega linnadeks ja aleviteks.

Eesti NSV-s on 35 linna, neist 28 rajoonilise alluvusega. Need linnad on: Ahtme, Antsla, Elva, Haapsalu, Jõgeva, Jõhvi, Kallaste, Keila, Kilingi-Nõmme, Kingissepp, Kiviõli, Kunda, Kärkla, Mustla, Mustvee, Mõisaküla, Otepää, Paide, Paldiski, Põltsamaa, Rakvere, Suure-Jaani, Tapa, Tõrva, Türi, Valga, Viljandi ja Võru. Enamik neist linnadest on ühtlasi rajoonikeskused. Sindi linn allub Pärnu linna Tööraha Saadikute Nõukogule.

Aleveid on meie vabariigis 26, need on töölis-, linnatüüpi ja kuurort-alevid. Töölisaleveid on 17 (Kehra, Kohila, Kohtla jt.). Linnatüüpi aleveid on 7 (Järva-Jaani, Väandra jt.). Kuurort-aleveid on 2: Aegviidu ja Narva-Jõesuu. Alevitest alluvad Narva-Jõesuu Narva linna Tööraha Saadikute Nõukogule ja Lavassaare Pärnu linna Tööraha Saadikute Nõukogule. Ülejäänud alevid on kõik rajoonilise alluvusega. Rõhuv enamik aleveist asub Põhja-Eestis kui vabariigi tööstuslikult arenenud osas, ja sealjuures eriti põlevkivitööstuse piirkonnas.

Riigivõimuorganeiks linnades, maarajoonides, alevites ning külanõukogudes on kodanike poolt valitavad töö-

rahva saadikute nõukogud (TSN), kes täidesaatva ja korraldava töö läbiviimiseks seavad ametisse vastavad täitevkomiteed (TK).

Ülesandeid.

1. Kuidas jaguneb Eesti NSV administratiivselt?
2. Näidata kaardil meie vabariikliku alluvusega linnad. Kanda nende nimed kontuurkaardile.
3. Näidata kaardil merega kokku puutuvad rajoonid.
4. Näidata kaardil merest eemal asuvad rajoonid.
5. Näidata kaardil linnad-rajoonikeskused. Kanda nende nimed kontuurkaardile.
6. Näidata kaardil rajoonilise alluvusega linnad, mis ei ole rajoonikeskused. Kanda nende nimed kontuurkaardile.

III. RAHVAMAJANDUS.

Meie suur kodumaa — Nõukogude Liit — on esimene sotsialismimaa maailmas.

Nõukogude Liidu majandusliku aluse moodustab sotsialistlik majandussüsteem ja tootmisriistade ning -vahendite sotsialistlik omandus. NSV Liidus pole ekspluataatorlike klasse ega inimese ekspluateerimist. Kogu NSV Liidu rahvamajanduse arenemine toimub sotsialismi põhilise majandusseaduse alusel, s. o. kogu ühiskonna järjest kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste maksimaalse rahuldamise kindlustamise eesmärgil sotsialistliku tootmise pideva suurendamise ja täiustamisega kõrgeima tehnika baasil. Sotsialistlikku rahvamajandust iseloomustab plaanipärane arenemine, mistõttu NSV Liidu majanduslikku elu on võimalik ning vajalik planeerida ja suunata riikliku rahvamajanduse plaaniga.

Seoses kodanluse võimu kukutamise ja nõukogude võimu taastamisega 1940. aastal ning Eesti NSV astumisega suure Nõukogude Liidu sõbralike vennasrahvaste perre on Eesti NSV ja ta rahvamajandus muutunud võimsa Nõukogude Liidu orgaaniliseks, lahutamatuks osaks. Seepärast tulebki Eesti NSV rahvamajanduse ja kultuuri arenemist vaadelda tihedas seoses kogu NSV Liidu rahvamajanduse ja kultuuri arenemisega.

Nõukogude võimu ajal on Eesti NSV rahvamajandus ja kultuur arenenud ennenägematult kiiresti. Lühikese aja jooksul on endisest imperialistlikest lääneriikidest sõltunud, majanduslikult mahajäänud agraarmaast saanud eesrindlik sotsialistlik tööstusmaa sotsialistliku mehhaniseeritud suurpõllumajandusega.

Maa sotsialistlik ümberkujundamine on toimunud sotsialistliku industrialiseerimise, põllumajanduse kollektiiviseerimise ja kultuurirevolutsiooni teostamise teel.

Eesti NSV rahvamajanduse ja kultuuri kiiret arenemist on soodustanud tihe koostöö teiste liiduvabariikidega. Selles koostöös, mis põhineb omakasupüüdmatul vastastikusel abil, väljendub nõukogude rahvaste vennalik sõprus.

1. EESTI MAJANDUS REVOLUTSIOONIEELSE VENEMAA KOOSSEISUS.

Saksa röövrüütlike ja teiste sissetungijate vastu ammust ajast peetud ühises võitluses kujunesid vene ja eesti rahva vahel sõbralikud suhted.

XVIII sajandi alguses toimunud Eesti ühendamine suure Vene riigiga kindlustas seni sõjatallermaaks olnud Eestile peaaegu kahesaja aasta kestusega püsiva rahu. See lõi soodsamad tingimused majanduse arendamisele Eestis ning ta muutumisele hiljem Vene impeeriumi üheks eesrindlikumaks rajooniks.

Kapitalismi arenemine tsaari-Venemaal tõi kaasa suurtööstuse arenemise ka Eestis. Seda soodustas nõudmise suurenemine Venemaa laieneval siseturul ja Eesti asend Balti mere ääres, Vene impeeriumi ühendusteudel välisriikidega. Eesti oli soodsas läheduses Venemaa tähtsamaile majandusrajoonidele (nagu Peterburi ja Tööstuslik Keskrajoon), kus turustati suur osa tema toodangust; mereäärne asend oli aga soodus sisseseadete, kütte- ja toorainete sisseveoks välisriikidest.

Juba XIX sajandi keskel tekkisid Eestis suured tekstiilitööstuse ettevõtted. Sellele järgnes metallitöötlemis- ja laevaehitustehaste rajamine. Tallinn muutus suureks sadamalinnaks, mis teenindas ka Peterburit ja Tööstuslikku Keskrajooni.

Suurettevõtteist olid tähtsamad võimsad laevaehitustehased Tallinnas (Vene-Balti, Bekkeri ja Peetri tehased). Ainuüksi Vene-Balti tehases oli Esimese maailmasõja ajal 11 000 töölisi. Tallinnas asusid ka suuremad metallitöötlemis- ja masinaehitustehased, nagu vagunitehas «Dvigatel», elektrimasinaehitustehas «Volta», masinaehitustehas «Franz Krull», vaguni-veduriremonditehas jt.

Peale ülalloeletud tööstusharude loodi Eestis veel suur keemia-, tsemendi- ning tselluloosi- ja paberitööstus. Tselluloositööstuse suurima ettevõtteks rajati Pärnu

«Waldhofi» tselluloosivabrik. Seega oli Eestis Esimese maailmasõja alguseks loodud silmapaistev rasketööstus.

Tugevasti arenenud tööstusharuks oli tekstiilitööstus, mille tähtsaimaks keskuseks oli Narva. Selle haru kõige suuremaks ettevõtteks oli Kreenholmi Manufaktuur Narvas, kus enne revolutsiooni töötas 11 000 töolist. Vabrikus oli ligi 500 000 värtnat ja 3100 kudumistelge ning ta oli suuremaid tekstiilivabrikuid Euroopas. Tallinna suuri- maks tekstiilitööstuse ettevõtteks oli Balti Manufaktuur.

Suure Venemaa turu olemasolu, eriti tööstusliku Peterburi kiire kasv, lõi soodsad tingimused ka Eesti põllumajanduse arenemisele, mis arenes loomakasvatuse suunas.

Põllumajanduse arenemine omakorda oli tõukeks põllumajandussaaduste töötlemise, eriti toiduainete tööstuse arenemisele (või- ja juustutööstus, tärklise- ja siirupining piiritusetööstus, jahutööstus, linatöötlemine jne.).

Eestis töötas tööstuses enne revolutsiooni üle 60 000 töölise, nendest 26 000 töolist masina- ja laevaehituse alal.

Töölisi ja töötavat talurahvast ekspluateeriti rängalt oma ja välismaiste kapitalistide ning mõisnike poolt, sest majandus oli tol ajal kapitalistlik.

Töölisklass ja töötav talurahvas pidasid kangelaslikku võitlust oma olukorra parandamise eest. Eestis oli suurearvuline töölisklass, kes moodustas Venemaa revolutsioonilise töölisklassi ühe võitlussalga ja võttis osa eesrindliku vene töölisklassi juhtimisel võitlusest tsarismi, mõisnike ja kodanluse kukutamise eest. See võitlus lõppes kogu Venemaal 1917. aastal töölisklassi võiduga.

Kommunistliku partei juhtimisel kukutas Venemaa töölisklass mõisnike ja kapitalistide võimu ja kehtestas oma maal nõukogude korra.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tähistab uue ajastu algust nii Venemaa kui ka kogu maailma töörahvale.

Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu asus Eestimaa Revolutsiooniline Sõjakomitee kommunistide juhtimisel purustama vana kodanlikku riigiaparaati ja looma nõukogude valitsemisorganeid. Linnades ja valdades valis töörahvas oma nõukogud. Leninliku maa- dekreedid põhjal konfiskeeriti balti parunite ja teiste mõisnike maad. Selle suure ümberkujundava töö katkestas välisinterventsioon ja kodusõda.

2. MAJANDUSE LAOSTUMINE KODANLIKU DIKTATUURI PERIOODIL EESTIS.

Eesti kodanlusel läks korda imperialistlike riikide toetusel ajutiselt likvideerida nõukogude võim Eestis. See toimus kodusõja ja Nõukogude riigi vastase sõjalise interventsiooni käigus aastail 1918—1920. Need aastad olid noorele Nõukogude riigile kõige raskemad. Välisimperialismi ja sisemise reaktsiooni ühendatud jõud püüdsid iga hinna eest hävitada alles tekkinud Nõukogude riiki. Kuid kommunistliku partei juhtimisel purustas nõukogude rahvas välisimperialismi ja sisemise reaktsiooni ühendatud jõud ning asus sotsialismi ülesehitamisele oma maal.

Imperialistide ja oma kodanluse poolt suurest Nõukogudemaast lahutamisega katkesid ajalooliselt kujunenud tihedad majanduslikud sidemed Eesti ja Venemaa vahel. Nii sattus kodanlik Eesti oma algaastaist peale majanduslikku, poliitilisse ja sõjalisse sõltuvusse suurtest imperialistlikest riikidest ning muutus Nõukogudemaale kallaletungi ettevalmistamise üheks platsdarmiks.

Sõltuvus imperialistlikest riikidest tõi kaasa kodanliku Eesti majanduse, eeskätt suurtööstuse laostumise. Kodanlik Eesti muutus imperialistlike riikide (Inglismaa, Saksamaa jt.) agrariseks ripatsiks, s. o. maaks, kes varustas neid tööstusmaid odavate toor- ja toiduainetega ning oli ise sunnitud sisse vedama neilt tööstuskaupu kalli hinna eest.

Suurtööstus — masina- ja laevaehitus, keemiatööstus, tekstiilitööstus — kaotas Nõukogudemaast eraldamisega oma loomuliku turu. Kodanliku Eesti madala ostuvõimega siseturg ei suutnud tarbida hiiglaslike tehaste toodangut, võimsate monopolidega välisturul konkureerimiseks polnud aga sõltuva väikeriigi tööstus võimeline. See tõi kaasa suurte vabrikute ja tehaste hävitamise välismonopolide poolt, keda selles usinalt aitas eesti spekulatiivne tõusikkodanlus. Rida suurettevõtteid jäi täielikult seisma (Vene-Balti ja Bekkeri laevatehased, vagunitehas «Dvigatel» jm.). Teised suurettevõtted, nagu «Franz Krull», «Volta», Kreenholmi ja Balti Manufaktuur jne., töötasid ainult osaliselt. Palju sisseseadeid müüdi vanarauana välismaale. Tühjaks jäänud tehaste hooned jäid kas hoopis kasutamata või neisse asusid poolkäsitööndus-

likud väikeettevõtted, laod jm. «Volta» tehase üht hoonet kasutas kodanlik ladvik tennishallina.

Eriti suure languse elas kodanlikus Eestis seega üle rasketööstus: laevaehitus lakkas peaaegu olemast, kitsa siseturu jaoks töötav metallitööstus piirdus peaaesjalikult remonttöödega, imporditud osadest valmistoodete monteerimisega (jalgrataste, radioaparaatide jne. monteerimine) ja tarbeesemete tootmisega.

Kodanliku Eesti tööstuse tehniline tase oli madal. Rohkearvuliselt esines käsitöenduslikke pisettevõtteid. Tunduvalt vähenes suurettevõtete osatähtsus.

Tööstustöölise arv vähenes. Nii töötas 1939. aastal laevaehituse ja -remondi alal 600 töölise (1916. a. 18 000 töölise), tehases «Volta» 200 töölise (1913. a. 1500 töölise), Kreenholmi Manufaktuuris 2500 töölise (1913. a. 11 000 töölise) jne. Kriisiaastail oli töölise arv veelgi väiksem. Nii oli 1933. aastal suurtööstuses kokku ainult 21 000 töölise (1916. aastal üle 50 000 töölise). Selline olukord põhjustas alalist tööpuudust, töölise palkade vähendamist kapitalistide poolt ja töölise olukorra järjekindlat halvenemist. Töötute arv ulatus kümnetesse tuhandetesse.

Ettevõtete omanikeks olid enamasti välismonopolid (inglise, saksa, rootsi jm. kapital). Neile kuulus suurem osa kodanliku Eesti tööstusest. Koos eesti kapitalistidega ekspluateerisid nad halastamatult eesti töörahvast, saades sellest suuri kasumeid. Eesti töölise palk oli aga madalamaid Euroopas.

Kodanlus püüdis majanduslikust ummikust välja pääseda nn. «taanistamise» poliitika teostamisega, s. o. loomakasvatuse arendamisega ja loomakasvatussaaduste ekspordi suurendamisega.

See tõi kaasa teatud elavnemise toiduainete tööstuse osas. Kuid selle tööstusharu olukord, sarnaselt kogu kodanliku Eesti majandusele, oli ebapüsiv, kuna ta väga suurel määral sõltus välisturust. Eriti suurt langust elas kodanliku Eesti majandus üle kriisiaegadel.

Enne Teist maailmasõda suurenes saksa kapitali sissetung kodanliku Eesti majandusse. Ta allutas eelkõige need tööstusharud, mis tootsid ja eksportisid sõjaliselt tähtsaid poolfabrikaate ja tooraineid, nagu põlevkivi-, tselluloosi- ja fosforiiditööstuse. Valmistoodete tootmise organiseerimisest polnud väliskapital huvitatud.

Väliskapitali huvides toimunud suurtööstuse laosta-

mine ja majanduse «taanistamine» muutsid kodanliku Eesti põllumajandusmaaks ühekülgsest arenenud tööstusega, milles ülekaalus oli kergetööstus.

Põllumajandus, millega tegeles üle 60% rahvastikust, oli kodanliku Eesti peamiseks majandusharuks.

Põllumajanduses oli esikohal loomakasvatus. Loomakasvatuse põhilisteks suundadeks oli piimakarja- ja seakasvatus. Loomakasvatuse saadused — või, peekon ja munad — läksid eeskätt Inglise ja Saksa turule. Nende turustamine toimus imperialistlike monopolide poolt alla surutud madalate hindadega.

Teraviljamajandus, eelkõige nisukasvatus, oli tagaplaanil, mistõttu nisu tuli sisse vedada. Suure languse elas üle kodanluse võimutsemise aastail linakasvatus. Lina külvipind vähenes ning saagid olid madalaimad maailmas.

Töötav talurahvas, kes moodustas maarahvastikust rõhuva enamuse, elas väga rasketes tingimustes.

Maa — talurahva peamine elatusallikas — oli jaotatud äärmiselt ebaõiglaselt. Seda soodustas kodanlik maa-reform, mis viidi läbi kulakluse huvides. Selle reformi alusel mõisnikelt võõrandatud maast läks üle $\frac{4}{5}$ kulakuile.

1939. a. põllumajandusliku loenduse andmeil oli kodanlikus Eestis üle 60 000 sulase, kellel ei olnud maad ja kes olid sunnitud töötama kulakule. Kehvikute majandid, mis moodustasid üle $\frac{1}{3}$ majandite üldarvust, omasid ainult 9,6% kogu põllumajanduslikust maast. Kulakuile aga, kelle majandid moodustasid vähem kui $\frac{1}{5}$ majandite üldarvust, kuulus peaaegu $\frac{1}{2}$ põllumajanduslikust maast.

Kehvikud elasid rasketes tingimustes. Nende majandid olid väga väikesed, kusjuures neile kuulus halvem põllumajanduslik maa. Kümned tuhanded kehvikute majandid olid ilma hobuse ja lehmata. Kehvikute ennast-salgavale tööle vaatamata ei suutnud niisugused kääbusmajandid oma peret toita. Et kuidagi elatuda, olid kehvikud sunnitud töötama kulakute ja teiste ekspluaatorite juures. Paljud neist, otsides väljapääsu sellisest raskest olukorrast, lahkusid maalt ning siirdusid linnadesse ja vabrikutesse tööd otsima. Kuid seal ei oodanud neid parem saatus, sest ka linnas valitses tööpuudus. Raske majanduslik olukord sundis paljusid oma kodumaa maha jätma ja otsima väljapääsu teistele maadele väljandrändamises.

Ka keskmike olukord polnud kerge. Koormatud raskete maksudega ja maa väljaostu võlgadega ning kurnatud üle jõu käivast tööst, laostusid paljud neist ning muutusid kehvikuiks ja sulasteks.

Kehvikuid ja keskmikke ähvardas alaliselt majandite müük võlgade kattteks ja täielik laostumine. Talurahva võlad moodustasid tohutu summa, mis kasvas 1940. aastaks 150 miljoni kroonini. Kodanlik valitsus nõudis võlgasid sisse sundkorras, müües talusid oksjonil. Iga aasta müüdi oksjonil keskmiselt 2000—3000 talu. 1937. a. vahetasid omanikku koguni 7923 talu. Selline olukord oli väga soodus kulakutele ja finantstsuusadele, sest nad said oksjoni korras müügile läinud talud poolmuidu endale. Töötava talurahva vaesumine oli kasulik kulaklusele veel seetõttu, et see kindlustas teda odava tööjõuga.

Seega elasid kodanliku Eesti külas hästi ainult kulakud. Neil oli palju maad, töö- ja kariloomi, nad võisid osta põllutöömashinaid ja mineraalväetisi, said kodanliku riigi poolt töörahvalt võetud maksude arvel soodustatud tingimustel laenusid ja eksportpreemiaid ning ekspluateerisid rängalt sulaseid ja ümbruskonna töötavaid talupoegi.

Kodanliku Eesti põllumajandusele olid iseloomulikud madalad saagid. Seda põhjustas talurahva enamiku vaesus, eramajapidamise jõuetus ja piiratud võimalused kapitalismi tingimustes. Talurahva põhihulk — keskmikud ja kehvikud — ei suutnud küllaldaselt osta ei kunstväetist ega põllutöömashinaid, ei suutnud teostada maaparandusteid hädavajalikus ulatuses.

Vaatamata töörahva visale tööle kiratses kogu kodanliku Eesti majandus. Kapitalistlik majandussüsteem, oma ja võõramaise kapitali ike oli selle põhjustajaks.

1940. a. kukutas eesti tööliklass liidus töötava talurahvaga kommunistliku partei juhtimisel kodanluse võimu Eestis, taastas nõukogude korra ning tõi Eesti Nõukogude Liidu vennasvabariikide sõbralikku perre. Sellega algas uus ajajärk eesti rahva elus.

Ulesandeid.

1. Missugused tööstusharud olid arenenud Eestis juba tsaariajal ja mis oli selle põhjuseks? Iseloomustada selle aja tähtsamaid tööstuskeskusi.
2. Missuguse majandusega maaks muutus kodanlik Eesti?

3. Mis oli kodanliku Eesti suurtööstuse laostumise põhjuseks? Missugustes tööstusharudes toimus allakäik?
4. Iseloomustada põllumajandust kodanlikus Eestis.
5. Iseloomustada kodanliku Eesti väliskaubandust.

3. RAHVAMAJANDUSE KIIRE TÕUS NÕUKOGUDE EESTIS.

Nõukogude korra taaskehtestamine 1940. a. oli suurimaks murranguks eesti rahva elus. Maa, veekogud, maa-varad, tööstus, transport, pangad ja suurkaubandus natsionaliseeriti, s. o. kuulutati kogu rahva omandiks. See andis võimaluse minna üle rahvamajanduse plaanipärasele arendamisele kogu töörahva huvides.

Algas sotsialismi ülesehitamine Eesti NSV-s. Kõik teised liiduvabariigid andsid selles ülesehitustöös eesti töörahvale omakasupüüdnud abi, saates meile hulgaliselt masinaid ja sisseseadeid, metalli, toor- ja toiduaineid jne. Seni kiratsenud rahvamajandus hakkas kiiresti arenema.

Kodanluse võimutsemise ajal laostunud ja ainult kuidagi hingitsenud suurtööstus alustas uuesti hoogsat tegevust. Lasti täie võimsusega käiku terve rida suurettevõtteid. Tööstustoodang kasvas nõukogude võimu esimese aasta jooksul 63% võrra, kusjuures metalli- ja masinaehitustööstuse toodang suurenes 91% võrra, tikutööstuse toodang 6,5 korda jne.

Kolme kuu jooksul kaotati tööpuudus, mis oli olnud töörahvale suureks nuhtluseks kodanliku klikivõimu kogu võimutsemise ajal. Mõne kuu vältel kasvas tööliste arv rohkem kui 30 000 tööliste võrra. Suurenes tunduvalt tööliste palk. Kasvas töötajate heaolu. Ekspluateerimisest vabastatud töörahvas muutus oma maa tõeliseks peremeheks. See tõi kaasa uue suhtumise töösse. Tehastes ja vabrikutes, kaevandustes ja transpordi alal arenes töötajate sotsialistlik võistlus.

Nõukogude võim päästis ka töötava talurahva täielikust laostumisest ja ekspluateerimisest, milles ta vaevles kodanlikus Eestis. Nõukogude võim andis töötavale talurahvale kohe maad: maa natsionaliseeriti, s. o. kuulutati kogu rahva omandiks, ning anti riigi poolt talupoegadele põliseks kasutamiseks. Nõukogude võim tühistas talupoegade võlad (mis 1940. aastaks ulatusid 150 miljoni kroonini).

Nõukogude maareformi alusel piirati talumajandi suurst 30 hektariga. Talumajandeilt, mis ületasid 30 hektarit, võeti maa ülejäägid riiklikku maafondi. Sellest maafondist anti tasuta maad 53 000 talupojale, kelle hulgas oli 26 000 sulast ja maata talupoega. Nõukogude maareform oli tugevaks hoobiks kulaklusele.

Töötavale talurahvale aga andis nõukogude võim suurt abi. Endistele sulastele ja kehvikuile anti soodustatud tingimustel krediiti loomade, inventari ja väetise ostmiseks ning hoonete ehitamiseks. Riigi poolt organiseeriti 24 masina-traktorijaama, hulk sovhoose ja hobulaenutuspunkte. Nüüd polnud töötaval talurahval vaja minna kulakuilt «abi» otsima ega müüa end kulaklikku orjusse. Tema abiliseks ja huvide kaitsjaks oli Nõukogude riik. Tunduvalt paranes töötava talurahva materiaalne olukord.

Uued suured võimalused avanesid samuti kultuuri ja hariduse alal. Kesk- ja kõrgemate õppeasutuste ukсед avati eesti töörahva lastele. Laiendati tunduvalt teatrite, muuseumide, raamatukogude, rahvamajade ja klubide võrku, mis nüüdsest peale hakkasid teenindama töörahvast. Kehtestati kogu elanikkonna jaoks tasuta arstiabi andmine.

Seda kogu rahvamajanduses alanud kiiret tõusu katkestas fašistliku Saksamaa sõnamurdlik kallaletung meie kodumaale. Saksa fašistidel läks korda ajutiselt okupeerida Nõukogude Eesti territoorium ja tekitada meie rahvamajandusele määratu suurt kahju.

Okupandid hävitasid suure osa meie tööstusest. Eesti NSV põlevkivikaevandused uputati, õlivabrikud ja kõik suuremad elektriijaamad purustati. Narva linn koos hiiglasliku Kreenholmi Manufaktuuriga hävitati. Väärtuslikumad sisseseaded veeti Saksamaale.

Suurte purustuste osaliseks sai elamufond. Täiesti hävitati Narva, Otepää ja Tõrva; Tallinnas ja Tartus purustati peaaegu pool kogu elamufondist. Tugevasti said kannatada ka Pärnu, Valga ja teised linnad ning asulad.

Saksa fašistlikud okupandid ja nende kulaklikud käsilased võtsid ära maa nendelt, kes olid selle saanud nõukogude maareformiga, ja andsid tagasi kulakuile. Hävitati kõik masina-traktorijaamad, hobulaenutuspunktid ja sovhoosid. Talurahvalt rööviti ja veeti Saksamaale üle 300 000 veise, üle 160 000 sea ja umbes 130 000 lammast

ning hävitati peaaegu täielikult kodulinnud. Koduloomade arv vähenes üksikute loomaliikide osas 30—70% võrra. Põllunduses vähenes külvipind peaaegu poole võrra. Järsult vähenesid saagid.

Nii linnas kui ka maal oli töörahva olukord väljakanatamatu. Fašistlikud okupandid ja nende käsilased kiugasid taga eesti töörahvast, piinasid vanglais ja koonduslaagreis kümneid tuhandeid süütuid inimesi ning hukkasid metsikult üle 61 000 Nõukogude kodaniku. Saksa- maale vägivaldselt orjatööle veetute arv ulatus rohkem kui sajale tuhandele inimesele.

Fašistlikud okupandid teostasid meie rahva ja meie majanduse teadlikku ja sihikindlat hävitamist.

Ka neil raskeil aastail polnud eesti rahvas üksi. Tema võitlust okupantide vastu innustas kogu nõukogude rahva ennastsalgav võitlus Suures Isamaasõjas. Kangelaslik Nõukogude armee, kelle koosseisus võitles ka Eesti Rahvuskorpus, vabastas lõplikult oma võimsa pealetungiga 1944. aasta sügisel Eesti NSV territooriumi. Pärast Suure Isamaasõja võidukat lõppu asus kogu nõukogude rahvas oma maa rahvamajanduse taastamisele ja edasiarendamisele. Tuli kindlustada esmajärjekorras rasketööstuse ja transpordi taastamine ja arendamine, ilma milleta poleks olnud võimalik NSV Liidu kogu rahvamajanduse kiire ja edukas taastamine ning arendamine.

NSV Liidu neljanda (esimese sõjajärgse) viisaastaku (1946.—1950. a.) ülesanded täideti edukalt, kusjuures tähtsaimad ülesanded ületati tunduvalt. Nii ületas NSV Liidu tööstuse toodang 1950. aastal sõjajärgse, 1940. a. taseme 73% võrra viie aasta plaanis ettenähtud 48%-lise ületamise asemel.

Rahvamajanduse taastamise ja arendamise plaan aastaks 1946—1950 oli esimeseks viie aasta plaaniks Nõukogude Eestile. Sellel viisaastakul toimus Eesti NSV rahvamajanduse sotsialistlik ümberkujundamine sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise alusel. Neljanda viisaastaku edukas täitmine tähistas sotsialismi võitu Eestis. Nõukogude Eesti muutus kõrgelt arenenud tööstusega ja sotsialistliku suurpõllumajandusega liiduvabariigiks.

Viiendal viisaastakul (1951.—1955. a.) jätkus kogu NSV Liidu rahvamajanduse kiire arenemine. Viisaastaku viimasel aastal (1955. a.) lasti NSV Liidus tööstustoodan-

gut välja juba 3,2 korda rohkem kui 1940. aastal. Tähtsate abinõude tulemusena, mis partei ja valitsus võtsid tarvitusele teravilja ja loomakasvatussaaduste tootmise suurendamiseks, on loodud tingimused järsu tõusu saavutamiseks sotsialistlikus põllumajanduses.

Rahvamajanduse arendamise plaani kohta kuuendal viisaastakul (1956.—1960. a.) võttis Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongress vastu direktiivid.

1957. aastal korraldati NSV Liidus ja ühtlasi ka Eestis ümber tööstuse ja ehitustegevuse juhtimine, kusjuures lähtuti territoriaalsuse põhimõttest. Tööstus- ja ehitusettevõtete juhtimine koondati seniste ülemäära suureks ja kohmakaks paisunud üleliiduliste ja liiduvabariiklike ministeeriumide asemel majanduslikesse administratiivrajoonidesse. Selleks loodi neis rajoonides rahvamajandusnõukogud, millele allutati peaaegu kogu riiklik suurtööstus ja ehitustegevus. NSV Liidus on praegu 104 rahvamajandusnõukogu, neist Vene NFSV-s 68, Ukrainas 11, Kasahstanis 9, Usbekistanis 5, Eestis ja ülejäänud vabariikides igaühes üks rahvamajandusnõukogu. Rahvamajandusnõukogud alluvad vastava vabariigi Ministrite Nõukogule. Rahvamajandusnõukogude süsteemi loomisega, s. o. juhtimise raskuspunkti kandumisega kohapeale, tõsteti otsustavalt kohapealset initsiatiivi ja vastutust rahvamajanduse juhtimisel.

Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise ümberkorraldamine, põllumajanduse alal püstitatud ülesannete ennetähtaegne täitmine ja mitmesugused muud soodsad asjaolud (näiteks saavutused tehnilise progressi alal) löid senisest veelgi avaramad tingimused rahvamajanduse ja kultuuri edasiseks arendamiseks NSV Liidus. See tingis juba enne kuuenda viisaastaku lõppu vajaduse uue perspektiivplaani järele, mis hõlmab tavalise viie aasta asemel seitse aastat (1959—1965). NSV Liidu rahvamajanduse edasine võimas arenemine kindlustab nõukogude rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme märgatava tõusu. Nõukogude riik jõuab sellega veel kaugemale edasi meie maal kommunistliku ühiskonna ehitamises.

See hoogne edasimineku toimub leninliku rahvuspoliitika järjekindla elluviimise tingimustes, mida väljendab nõukogude rahvusvabariikide majanduse ja kultuuri arenemise kiire tempo. Selle tulemusel on minevikult päritud majanduslik ja kultuuriline ebavõrdsus NSV

Liidu rahvaste vahel kaotatud. Kujukaks näiteks selle kohta on ka Balti liiduvabariikide kiire majanduslik areng pärast seda, kui nad kehtestasid oma maal nõukogude korra. Nii ületas Eesti NSV 1957. aastal tööstusliku tootmise sõjaeelse taseme juba rohkem kui 8-kordselt.

Seejuures omab Eesti NSV mõnede majandusharude arendamiseks eriti soodsaid looduslikke ja majanduslikke tingimusi. Need majandusharud määravadki Nõukogude Eesti rahvamajanduse koha ja spetsialiseerimise suunad NSV Liidu liiduvabariikide ja majandusrajoonide vahelises tööjaotuses. Nii on üleliidulises ulatuses Eesti NSV-l esikoht põlevkivi kaevandamise ja töötlemise alal, suurt tähtsust omab elektrienergia tootmine, masinaehitus, tekstiili- ja toiduainete tööstus (liha-, piima- ja kalasaaduste tootmine). Nõukogude Eesti põllumajanduse põhiharuks on loomakasvatus, mis on spetsialiseerunud piimakarja- ja seakasvatusele.

Ülesandeid.

1. Missugused muutused toimusid Nõukogude Eesti majanduses pärast nõukogude võimu taastamist 1940. a.?
2. Kuidas kahjustas saksa fašistlik okupatsioon Eesti NSV rahvamajandust?
3. Millised on sõjajärgsete viisaastakute põhilised saavutused Eesti NSV-s?
4. Millised suured ehitustööd on tehtud või on teksil teie kodukohas ja selle ümbruses?
5. Missuguste tööstus- ja põllumajandusharudega paistab Eesti NSV silma üleliidulises majanduses?

4. TÖÖSTUS — EESTI NSV JUHTIV MAJANDUSHARU.

Tööstusel on juhtiv koht sotsialistlikus majanduses. Tööstuse arendamine NSV Liidus jätkub sotsialistliku industrialiseerimise saavutuste alusel. Sotsialistliku industrialiseerimisega asetati esikohale rasketööstuse arendamine, sest rasketööstus on kogu rahvamajanduse alus. Just rasketööstus varustab meie kiiresti arenevat rahvamajandust uue tehnika, vajaliku materjali, toor- ja kütteenega. Rasketööstus kindlustab NSV Liidu majanduslikku sõltumatust ja tugevdab meie riigikaitset. Rasketööstuse arendamisel seni saavutatud edusammud võimaldasid nüüd Nõukogude Liidus asuda põllumajanduse

ja kergetööstuse tootmistaseme järsule tõstmisele, kusjuures samaaegselt jätkub esmajärjekorras rasketööstuse edasiarendamine.

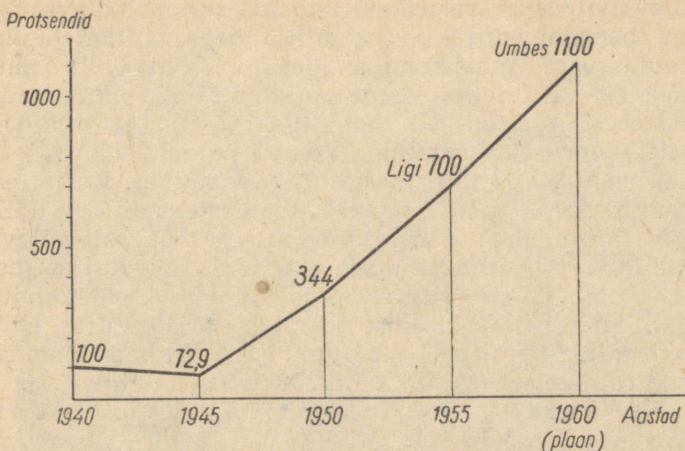
Sõjajärgsetel aastatel — Eesti NSV sotsialistliku industrialiseerimise käigus — arendati Eesti NSV-s välja oma rasketööstuslik baas. Rasketööstuse juhtivaks haruks on Eesti NSV-s põlevkivi- ja põlevkivikeemiatööstus. Suur tähtsus on elektrienergia tootmisel, masinaehitusel ja ehitusmaterjalide tööstusel.

Tööstuse arendamine on lahutamatu seotud kapitaal-mahutustega uute ettevõtete ehitamiseks, olemasolevate ettevõtete laiendamiseks ja rekonstrueerimiseks, uue, eesrindliku tehnika laialdaseks kasutamisele võtmiseks. Hiiglaslikud kapitaal-mahutused Eesti NSV rahvamajanduses on võimalikud ainult tänu liiduvabariikide vahelistele sõbraliku koostöö ja vastastikuse abistamise suhetele, kusjuures eriti suurt abi on osutanud Vene NFSV. Selle suure abita poleks eesti rahvas suutnud nii lühikese ajaga toime tulla rahvamajanduse taastamisega, rääkimata selle kiirest edasiarendamisest. Siit näeme nõukogude rahvaste sõpruse võimsat jõudu.

Kodanluseaegse majanduse kiratsemise üheks tunnuseks Eesti tööstuses oli väikeettevõtete rohkus. Need olid majanduslikult nõrgad ning puuduliku tehnilise varustusega poolkäsitöenduslikud ettevõtted. See mahajäämus likvideeriti sõjajärgse viie aasta plaani täitmise tulemusena. Nüüd koosneb Eesti NSV tööstus põhiliselt suurettevõttest, mis on varustatud nõukogude kaasaegse eesrindliku tehnikaga. Kõrgeima tehnika baasil toimub meie sotsialistliku tootmise suurendamine ja täiustamine ka praegusel viisaastakul ja edaspidi.

Hiiglasuurte kapitaal-mahutuste tõttu ja eksploateerimisest vabastatud tööliste loova töö tulemusel kasvas kiiresti tööstustoodang Nõukogude Eestis ning suurenes tööstuse osatähtsus rahvamajanduses. Juba 1948. aastal saavutas Nõukogude Eesti tööstustoodang sõjaeelse taseme ja isegi ületas selle. Eesti NSV rahvamajanduses moodustab tööstuse erikaal praegu üle 80%. Seejuures on iseloomustav, et tööstuses omakorda on rasketööstuse osatähtsus tõusnud 1955. a. 54%-ni (41% vastu 1950. a.).

Nõukogude Eesti tööstuse kiirest kasvust annab ülevaate joonis 30.



Joon. 30. Eesti NSV tööstustoodangu maht (protsentides 1940. aastaga võrreldes).

Seega kasvas tööstustoodang Eesti NSV-s 2 korda kiiremini kui Nõukogude Liidu ulatuses tervikuna. See Eesti NSV tööstuse kiirendatud arendamine oli vajalik meie liiduvabariigi rahvamajanduse taastamiseks, kodanluse ajast päritud mahajäämuse likvideerimiseks ja seni alakoormatusega töötanud tootmisvõimsuste täielikuks kasutamiseks ning Eesti NSV rahvamajanduse viimiseks vanemate vennasvabariikide tasemele. Ka edaspidi jätkub Eesti NSV tööstuse arenemine kiires tempos, mida kujukalt näitab joonis 30.

Rida Eesti NSV tööstusharusid (puidu-, tselluloosi- ja paberitööstus, ehitusmaterjalide, toidu- ja maitseainete tööstus) saab vajaliku tooraine tervenisti või enamikus oma vabariigist, teine osa aga (masinaehitus-, tekstiilitööstus jm.) veab tarvismineva tooraine täies ulatuses või ülekaalukas osas sisse vennasvabariikidest.

Põlevkivi- ja põlevkivikeemiatööstus ning energia- majandus. Väga suur osa Nõukogude Eesti tööstusest on seotud meie vabariigi tähtsaima maavara — põlevkivi tootmise, töötlemise ja kasutamisega. Vahetult on sellega seotud Eesti NSV tähtsaim tööstusharu — põlevkivi- ja põlevkivikeemiatööstus — ning suurem osa energia- majandusest. Raudteetransport, tööstusettevõtted ja enamik soojuselektrijaamadest kasutavad kütteks põlevkivi.

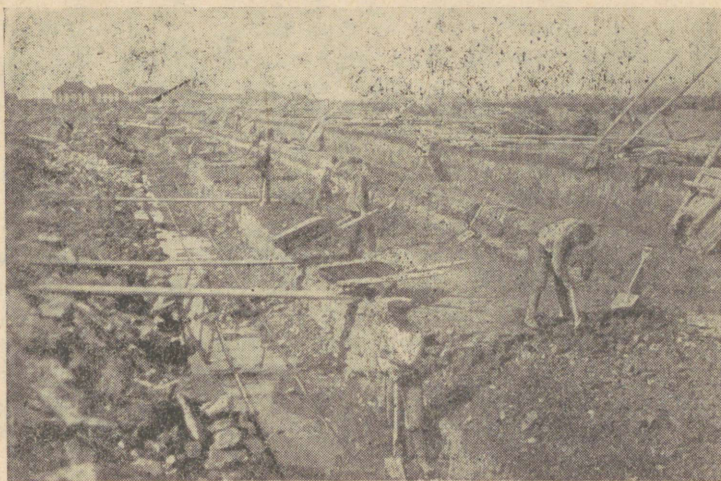
Põlevkivitööstus varustab rahvamajandust põlevkivigaasiga, bensiini, kütte- ja immutusõlidega, põllumajanduses kasutatavate mürkkemikaalidega, väävliga ja muude toodetega. Põlevkivitööstus on ainult kütteinnet andnud tööstusest muutunud nüüd kütteinne- ja keemiatööstuseks. Põlevkivi kasutamine areneb põlevkivi kompleksse, s. o. igakülgse ja täieliku kasutamise suunas. Koos Lenigradi ja teiste meie kodumaa teadlastega töötavad Eesti NSV teadusliku uurimise asutuste töötajad põlevkivi täielikumana kasutamise küsimuste alal. Põlevkivist saadavate toodete arv kasvab pidevalt. Isegi põlevkivituhk leiab järjest laialdasemat kasutamist: tööstuses ehitusmaterjalide tootmisel ja põllumajanduses happeliste muldade lupjamisel (tõstab tunduvalt mulla viljakust).

Põlevkivi- ja põlevkivikeemiatööstus paikneb Kirde-Eestis, Kiviõli ja Jõhvi rajoonis ning Kohtla-Järve linnas.

Siin, põlevkivibasseinis, kaevandatakse põlevkivi (praegu peamiselt veel allmaakaevandustes). Suuremad kaevandused on Ahtmes, Sompas, Kukrusel ja Jõhvis. Neist on osa rajatud sõjajärgseil aastail, vanad kaevandused aga on laiendatud ja põhjalikult rekonstrueeritud. Kaevandused on suured ja mehhaniseeritud. Kaevuri töö on muutunud palju kergemaks, võrreldes tööga kodanlikul ajal.

Kodanlikus Eestis olid kaevuri peamisteks tööriistadeks kirka, labidas ja käsipuur. Põlevkivi vedu toimus algeliste vagonettidega, mida vedasid hobused. Sageli mitmesaja meetri kaugusel asunud hobuveoteeni aga tuli täis vagonette lükata töölistel endil. Kaevuri töö oli kurnavalt raske. Keegi ei hoolitsenud kaevurite töö- ja elamistingimuste parandamise eest.

Nõukogude korra tingimustes on kaevuri töö muutunud põhjalikult. Meie põlevkivibasseini kaevurite käsutusse on antud eesrindlik nõukogude tehnika. See on muutnud kaevuri töö tunduvalt kergemaks ja tootlikumaks. Meie kaevandustes kasutatakse nüüd võimsaid soominismasinaid, elektripuure, kraap- ja linttransportööre, elektrivedureid, laadimismasinaid jne. Kaevandustes on nüüd elektrivalgustus, kusjuures väga suures ulatuses on juba kasutusel päevavalgustus- (luminescentsents-) lambid. On võetud kasutusele allmaa-tramm, millega kaevurid sõidavad oma töökohtadesse ja töö lõppedes jälle tagasi.



Joon. 31. Nii töötasid Kohtla-Järve kaevurid lahtistes karjäärides kodanlikus Eestis.



Joon. 32. Töö elektripuuridega põlevkivi kaevandamisel allmaakaevanduses praegusel ajal.

Laavas soonimismasina ja õhkimise abil lahtimurtud põlevkivi transporditakse kraaptransportööri abil linttransportöörile, mis toimetab põlevkivi veostrekki ja laadib ta siin vagonettidesse. Elektrivedur viib vagonetid kas otse maa peale või kallaktransportööri või tõstukini (liftini). Vagonetid tühjendatakse kallaktransportöörile, mis viib põlevkivi maa peale. Tõstuk aga tõstab maa peale täis vagonetid.

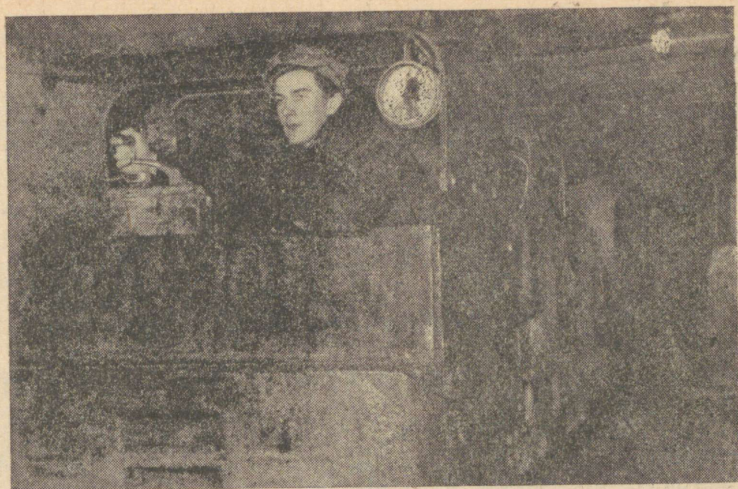
Järgneb põlevkivi sorteerimine tükkide suuruse järgi, mis toimub mehhaaniliselt. Sorteeritud põlevkivi toimetatakse linttransportöörile abil laadimispunkritesse. Siit läheb põlevkivi meie vabariigi mitmesugustes osades asuvatele tarbijatele. See osa transpordist toimub raudteed kaudu. Laadimiseks tuuakse vagunid põlevkivi laadimispunkri alla (punker asub kõrgemal) ja lastakse mehhaaniliselt põlevkivi täis.

Suurejooneline elamute, koolide, klubide, haiglate jne. ehitus põlevkivibasseinis näitab Nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei suurt hoolt meie kaevurite eest. Hoogsalt kasvavad põlevkivibasseini linnad ja asulad.

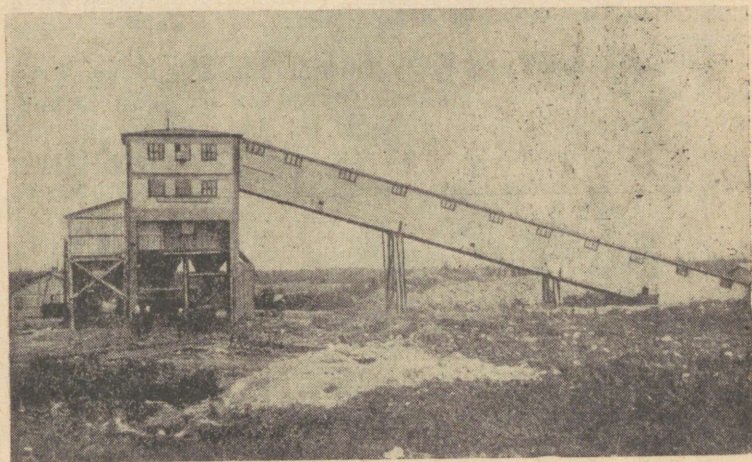
Meie kaevurid vastasid neile osutatud hoolitsusele sotsialistliku võistluse ulatusliku arendamisega, toodangu pideva suurendamisega.

Nõukogude Eestis on põlevkivi kaevandamine aasta-aastalt suurenenud, ületades 1950. aastal 1940. a. taseme 1,8-kordselt ja 1957. aastal 4,4-kordselt. Kuuendal viisaastakul suureneb põlevkivi tootmine 1,7 korda, kusjuures kasvab lahtise kaevandamise osatähtsus. Lahtise kaevandamisviisi suureks eeliseks on põlevkilademetete täielikum kasutamine. Kui praeguse maa-aluse kaevandamisviisi juures jääb umbes $\frac{2}{5}$ põlevkivist välja võtmata (läheb kadudeks), siis lahtisel kaevandamisel on võimalik ära kasutada 90% kuni 95% põlevkilademetest. Kuuendal viisaastakul rajatakse juurde kaks suurt karjääri põlevkivi lahtiseks kaevandamiseks ja varustatakse need eesrindliku kodumaise tehnikaga, eeskätt võimsate ekskavaatoritega. 1957. a. toodeti Eesti NSV-s 8,3 milj. tonni põlevkivi, mis moodustab ligi $\frac{2}{3}$ kogu põlevkivi toodangust NSV Liidus.

Suur osa põlevkivist läheb toorainena edasisele töötlemisele põlevkivikeemiatööstuses, nimelt vedelkütte- ja gaasitööstuses, millega meie põlevkivitööstus on muutunud üleliidulise tähtsusega tööstusharuks.



Joon. 33. Põlevkivi väljavedu kaevandustest toimub elektrirongidega.



Joon. 34. Vaade põlevkivi sorteerimisjaamale.

Põlevkivist vedelkütte ja põlevgaasi tootmine on suure rahvamajandusliku tähtsusega, sest madala kütteväärtusega põlevkivist on niiviisi võimalik saada kõrgeväärtuslikku vedelkütet ja põlevgaasi. Saadava vedelküttega on võimalik osaliselt asendada kaugelt (Bakuust ja «Teisest Bakuust») veetavaid naftatooteid. Samuti on põlevkivist toodetava vedelkütte ja gaasi transport odavam ja otstarbekam põlevkivi transpordist, sest põlevkivi sisaldab palju tuhka, mis koormab transporti. Majanduslikult eriti otstarbekas on torujuhtme-transport, mida kasutatakse põlevkivigaasi toimetamiseks suurtesse kaugustesse.

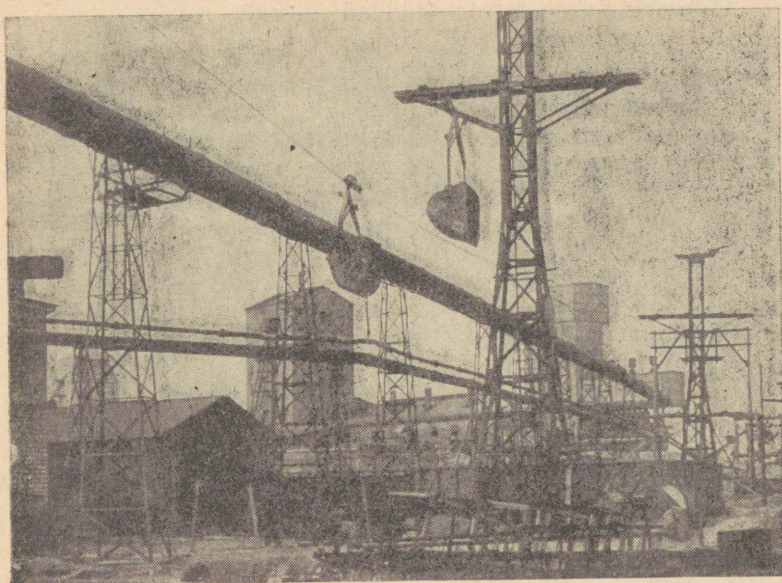
Vedelkütte tootmine toimub põlevkivi utmise (kuivdestilleerimise) teel. Esialgsest saadakse põlevkivist kuumutamisel tooröli. Selleks kasutatakse mitmesuguseid erinevaid sisseseadeid, nagu tunnelahjusid (väljastkõetavaid), püstretorte (siseküttega) ja pöörlevaid lamavretorte (väljastkõetavaid). Utmisel jääb põlevkivist järele poolkoks.

Tunnelahi on pikk tunnelitaoline kamber, mis on tihedasti suletav. Utmiseks suletakse sellesse ahju terve rong erilisi vagonette, mis on laaditud põlevkiviga. Utmisprotsessiks vajalikku kuumust annavad väljastpoolt kõetavad küttekolded. Kuumutamisel (utmisel) eralduvad põlevkivist õliaurud. Kuumad õliaurud omakorda läbivad vagonettides olevat põlevkivi, sellest niiviisi uuesti õliaurusid eraldades. Edasi toimub eriseadeldistes õliaurude veeldamine. Saame põlevkivi tooröli. Vagonettides olnud põlevkivi on utmisprotsessi vältel muutunud jäätmeiks, poolkoksiks.

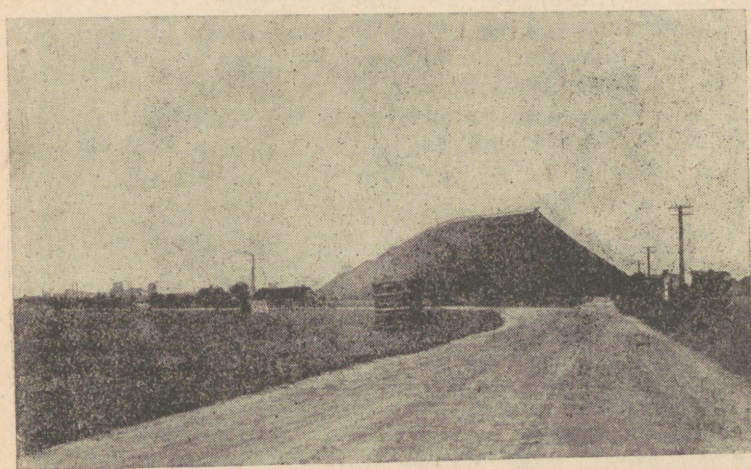
Tooröli utmisel ja töötlemisel omakorda saadakse kerget ja rasket benssiini, mootoripetrooleumi, kütteõli, immutus- ja määrdeõlisid, bituumenit (tänavate ja maanteed asfalteerimiseks), lähteaineid värv- ja parkainete, plastmasside, arstimite, taimekaitsevahendite jne. tootmiseks.

Sõjajärgsel perioodil on põlevkivibasseinis taastatud ja laiendatud utmistehased Kiviõlis, Kohtlas ja Kohtla-Järvel, mis koos juurdekuuluvate kaevanduste ja abiettevõtetega moodustavad võimsad tootmiskombinaadid. Viiendal viisaastakul suurenes põlevkivi tooröli tootmine ligi 2 korda.

Nõukogude teaduse ja tehnika suureks võiduks on põlevkivist põlevgaasi tootmise ja selle gaasi elamukommunaalmajanduses kui ka tööstuses kasutamise küsimuse edukas lahendamine. Põlevkivi gaasistamine toimub utmistemperatuurist kõrgema temperatuuri juures.



Joon. 35. Vaade põlevkivitöötlemise tööstusele.



Joon. 36. Tuhamägi. Mäe harjal on raudtee, mida mööda vagonetid veavad tuha mäe tippu.

Põlevgaasi kasutamise eelised on eriti suured elamu-kommunaalmajanduses. Elamute, sööklate, koolide, haiglate, asutuste jne. gasifitseerimine muudab nende hoonete kütmise ja toiduvalmistamise puhtaks ja mugavaks, vabastades elamute rajoonid suitsust ja elanikud aeganõudvast kütteaine (küttepuude, turba jne.) varumisest ja ettevalmistamisest (küttepuude saagimisest, lõhkumisest, kandmisest jne.). Nii jääb elanikele rohkem aega vaba aja kultuurseks veetmiseks. Gaasi kasutamine aitab säästa väärtuslikku puitu.

Gaasi transport toimub gaasijuhtmete (torustiku) abil. Seetõttu aitab küttepuude jm. asemel majapidamisgaasi kasutamine vähendada raudtee-, vee- ja autotranspordi suurt koormust ning vabastada hulgaliselt tööjõudu teiste tööde jaoks.

Maailma esimene põlevkivist gaasi tootev tehas ehitati neljandal viisaastakul Kohtla-Järvele. See sõjajärgne suurehitus varustab gaasiga üle 200 km pikkuse gaasijuhtme kaudu kangelaslinna Leningradi, kergendades seega mitme miljoni elanikuga suurlinna varustamist kütteainega.

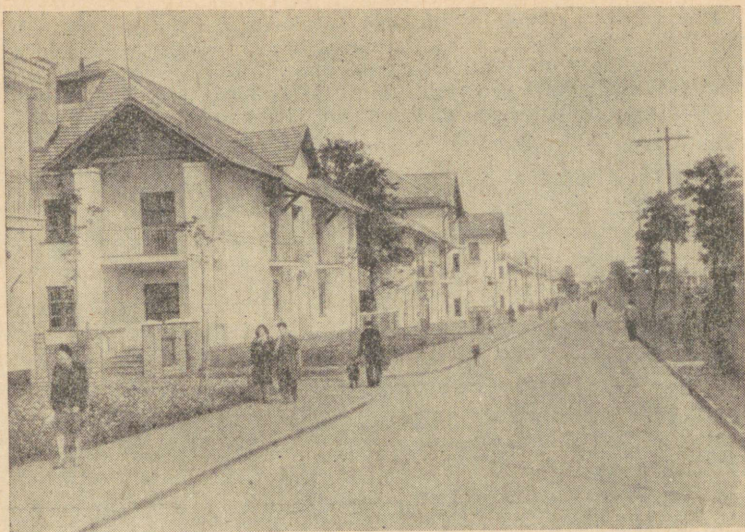
1953. aastast varustatakse Kohtla-Järve põlevkivigaasiga ka meie vabariigi pealinna Tallinna. Selleks ehitati viienda viisaastaku esimestel aastatel valmis ligi 150 km pikkune Kohtla-Järve—Tallinna gaasijuhe.

Ka gaasitootjad ise, s. o. Kohtla-Järve elanikud, on nüüd põlevkivigaasi kasutajad. Järgnevalt on asunud Narva linna gasifitseerimisele.

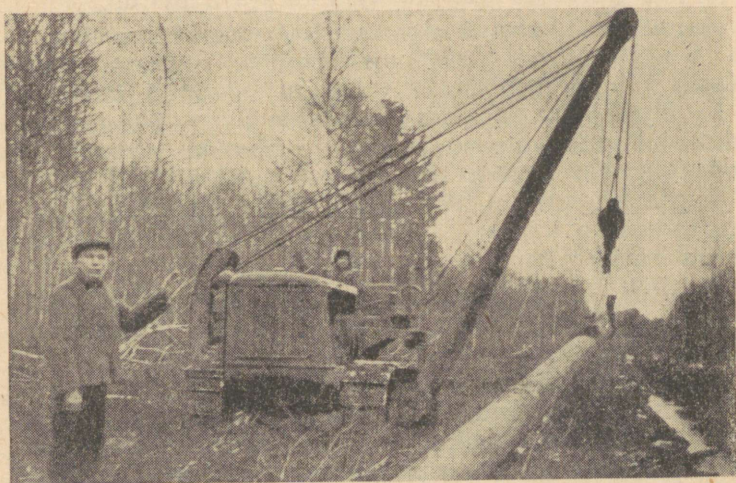
Linnade gasifitseerimine jätkub. Seetõttu kasvab Eesti NSV-s suuresti põlevkivigaasi tootmine. 1957. aastal ületas põlevkivigaasi tootmine 1950. a. tootmistaseme rohkem kui 2,3 korda.

Gaasijuhtmete ehitamine on keerukas ja rasketes tingimustes toimuv töö. Ehitajatel tuleb gaasijuhet rajada nii läbi metsade ja soode kui ka läbi jõgede ja orgude. Gaasijuhtme ehitustöö suurust iseloomustavad mõned järgmised andmed: Kohtla-Järve—Tallinna gaasijuhtme ehitamisel võeti välja üle 400 000 m³ mulda, pandi kohale torusid kogukaaluga üle 7000 tonni, keevitati üle 15 000 torujätku.

Niisuguste suurte tööde läbiviimine ei oleks kõne alla tulnud kodanlikus Eestis. Eesti kodanlus, kes oli ennast müünud lääne imperialistidele, ei olnud majanduslikult võimeline sellise töö läbiviimiseks. Kuid ta ei olnud selleks suuteline ka madala tehnilise taseme ja teaduse mahajäämuse tõttu. Pealegi olid kodanlusele võõrad rahva huvid.



Joon. 37. Kohtla-Järve. Võidu puiestee.



Joon. 38. Traktorkraana gaasijuhtme paigaldamisel.

Hoopis teistsugune on olukord Nõukogudemaal, kus on esikohal rahva huvid. Tänu vennasvabariikide, eeskätt suure vene rahva sõbralikule abile sai teoks niisugune hiiglaslik töö. Vennasvabariigid varustasid gaasijuhtme ehitust võimsa tehnika, tarvisminevate materjalide ja kvalifitseeritud kaadriga.

Põlevkivibassein on muutunud NSV Liidu võimsaimaks põlevkivitööstuse rajooniks, millel pole võrdset kogu maailmas. Tööstuse arengutaseme ja -tempo poolest on ta muutunud vabariigi üheks kõige silmapaistvamaks osaks.

Väga suurt tähtsust omab ka põlevkivi kasutamine odava kohaliku kütteenaina Eesti NSV energia- ja majanduses — elektrijaamades, vabrikuis ja veduriküttena. Meie liiduvabariigis kasutatavate kütteenainete hulgas on põlevkivil kõige suurem osatähtsus, mis aasta-aastalt veelgi kasvab. Põlevkivi ja turba ulatuslikum kasutamine on võimaldanud vähendada küttepuude osatähtsust ning suurendada väärtusliku tarbepuidu säästmist rahvamajandusele, kus vajadus selle järele praegusel hiiglasliku ehitustöö ajajärgul on väga suur. Kohalike kütteenainete kasutamise suurenemisega väheneb samuti kaugelt veetavate kütteenainete — kivisöe ja nafta osatähtsus, millega meid varustavad teised liiduvabariigid. Kaugelt veetavaid kütteenaineid kasutatakse meie tööstuses, transpordis ja põllumajanduses seal, kus nad on asendamatud.

Sõjajärgseil aastail toimus ka meie liiduvabariigi turbatööstuse mehhaniseerimine. Rasketes tingimustes toimunud ja palju tööjõudu nõudnud labidatöö turbaväljadel on asendatud masinate tööga. See on võimaldanud tunduvalt suurendada turba ja turbabriketi toodangut. Nii toodeti 1955. aastal turvast Eesti NSV-s 1,8 korda rohkem kui 1940. aastal. Turba kui tähtsa kohaliku kütteenaine tootmine suureneb kuuenda viisaastaku jooksul veel 1,7 korda.

Suurtes kogustes toodetakse kütteturvast Ellamaa, Lavassaare, Ulila, Lehtse, Kõrgsoo (Narva lähedal) jt. turbarabades.

Meie turbatööstuse esirinnas sammub Tootsi briketivabrik (Vändra raj.), kus freesturba ja turbabriketi tootmine on täielikult mehhaniseeritud. Kõrgeväärtusliku kütteenaine — turbabriketi tootmine suurenes 1945.—1955. a. ligi 3 korda. Käesoleval viisaastakul turbabriketi tootmine tunduvalt kasvab, kusjuures alustatakse

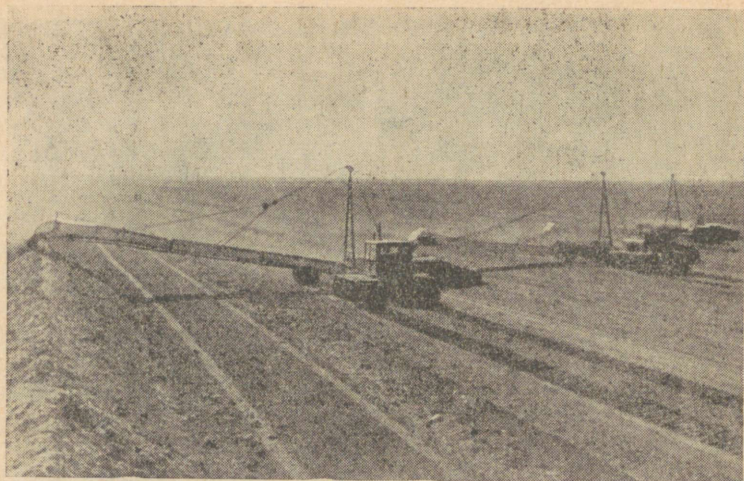


Joon. 39. Turbavälja puhastamine kändudest.

Eesti NSV teise võimsa turbabriketivabriku ehitamist (Orule, Jõhvi raj.).

Turbatootmise töö esimene järk — turbaväljade ettevalmistamine — toimub Tootsis ekskavaatorite abil, mis kaevavad kuivenduskraave, ja spetsiaalseadeldistega traktorite abil, mis löikavad kraavikaldaid, tasandavad turbavälju ja juurivad kändusid. Ettevalmistamisele järgneb turba freesimine turbaväljadel, s. o. peenendamise freestruumlite abil. Turba kuivamise kiirendamiseks järgneb hiljem freespuru pööramine spetsiaalpöörajate abil. Edasi algab freespuru kogumine. Esialgul koguvad vallitajad selle väiksemateks turbapuru vallideks. Vallitajaile järgnevad mitu kõrvuti töötavat freesturbakogujat. Esimene koguja tõstab turbavalli järgmise koguja ette, viimane koguja moodustab sellest turbast virna. Kõik need turbamasinad töötavad traktori jõul. Kogutud turba laadib vagonettidele võimas kraana. Elektrivedur veab vagonetid tehase 5-korruselise hoone juurde. Transportlindil liigub turvas hoone sisse ja tõuseb viimasele korrusele. Järgnevalt, laskumisel, toimuvad freesturba sõelumine, kuivatamine ja muud tööd ning lõpuks toimub presside abil turbabriketi vormimine. Transportlint viib briketi lattu. Mehhaniseerimise ulatust ja taset iseloomustab see, et kogu tööprotsessi vältel — freesturbaväljadelt kuni briketilaoni — inimese käsi ei puuduta turvast.

Eesti NSV-s jätkub ulatuslik uute elektrijaamade ehitamine ja olemasolevate jaamade võimsuse suurendamine.



Joon. 40. Freesturbakogujad tööil Tootsi turbaväljadel.

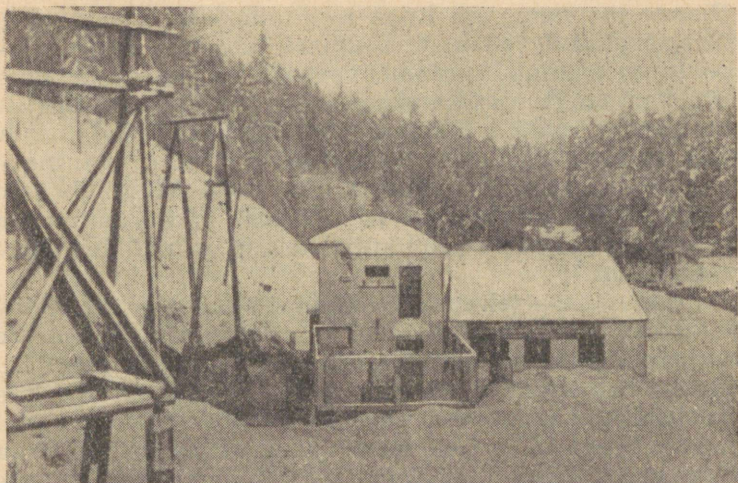
Kuigi fašistlikud okupandid purustasid 40% Nõukogude Eesti elektriyaamade võimsusest, ületab elektriyaamade võimsus ja elektrienergia toodang praegu mitmekordselt sõjaeelse taseme. Nii toodeti 1957. a. Eesti NSV-s 1110 miljonit kilovatt-tundi elektrienergiat, s. o. 5,8 korda rohkem kui 1940. aastal.

Elektrienergia toodangu kasv peab ületama tööstustoodangu kasvu, mis võimaldab kasutada järjest rohkem elektrienergiat tootmisprotsesside elektrifitseerimiseks, mehhaniseerimiseks ja automatiseerimiseks nii tööstuses ja transpordis kui ka põllumajanduses.

Kuuendal viisaastakul kasvab Eesti NSV-s elektrienergia tootmine 2,8 korda, ületades seega tunduvalt meie vabariigi kogu tööstuse kasvutempo. Sel viisaastakul ehitatakse ja lastakse käiku Eesti NSV kõige võimsama elektriyaama — Balti elektriyaama esimene järk 300 000-kilovattise võimsusega. Nimetatud elektriyaam, mis ehitatakse Narva lähedale, hakkab kütteks kasutama peenpõlevkivi.

Elektrienergia tootmise võimas kasv Eesti NSV-s võimaldab elektrienergiat anda ka meie lähematele naabritele, eeskätt suurele tööstuskeskusele Leningradile.

Eesti NSV suuremad elektriyaamad paiknevad Eesti kõige tööstuslikumas osas — Põhja-Eestis. Enamik neist



Joon. 41. Vaade Saesare kolhooside-vahelise hüdroelektrijaamale.

kasutab kütteks põlevkivi (põlevkivibasseini jaamad, Tallinna elektrijaam jne.). Teiseks soojus-elektrijaamade kütteaineks Eesti NSV-s on turvas, millel töötavad mõned Eesti lääneosa elektrijaamad. Turbakütteil töötavaist elektrijaamadest asub suurim Ellamaal (Keila raj.).

Narva jõel paikneb ka viienda viisaastaku võimas uusehitus — Narva hüdroelektrijaam, mis hakkas elektrienergiat andma 1955. aastal. See, Nõukogude Liidu loodeosa üks kõige võimsamaid hüdroelektrijaamu, ehitati valmis viie aastaga. Narva hüdroelektrijaama ehitamine, millest venelaste ja eestlaste kõrval võtsid osa veel paljude teiste nõukogude rahvaste esindajad, on nõukogude rahvaste vahelise sõpruse uueks suurepäraseks tähiseks.

Narva jõe vee-energia kasutamise mitmesuguseid projekte ja kavasisid elektrienergia tootmiseks kaaluti juba Oktoobrirevolutsiooni-eelsel ajal, samuti kodanlikus Eestis. Narva jõe energeetiliste ressursside kasutamine sai teoks aga alles nõukogude korra tingimustes.

Võimsast Narva joast ülesvoolu on rajatud vee paisutamiseks üle 200 m pikkune jõe ühest kaldast teiseni ulatuv betoonist tamm. Jõe mõlemale kaldale on ehitatud ulatuslikud muldtammid, mis kaitsevad ümbruskonda

(Narva ja Ivangorodi linna koos lähedaste maa-aladega) ülespaisutatud vee eest. Tammist ülesjõe, Peipsi järve poole, on tekkinud uus suur veekogu (pindalaga ligikaudu 200 km²), mida nimetatakse Narva veehoidlaks. See uus veekogu võimaldab lähemas tulevikus suurendada tunduvalt kalapüüki Narva jõe basseinis. Ühtlasi paranevad laevasõidutingimused tammist ülesvoolu. Veehoidla tähtsaimaks ülesandeks on aga Narva hüdroelektrijaama kindlustamine aasta ringi küllaldase ja võimalikult püsiva veehulgaga.

Tammi taha tekkinud veehoidlast lastakse vesi Narva jõe paremale kaldale rajatud juurdevoolu-kanalisse. Vee andmine kanalisse on reguleeritav. Piki seda väikese langusega betoneeritud kanalit, mille pikkus on 2,3 kilomeetrit, suunatakse vesi Narva hüdroelektrijaama turbiinidele. Seega välditakse kanali abil veetaseme järkjärguline langus, mis esines Narva jõe piirkonnas jõe kulgedes vana jõesängi mööda.¹ Selle asemel langeb nüüd vesi juurdevoolukanali lõpus järsult ja seega suure jõuga, pannes töötama hüdroelektrijaama võimsad turbiinid. Siin, juurdevoolukanali lõpus, Narva jõe paremal kaldal, vana ajaloolise ja maalilise Jaanilinna (Ivangorodi) kindluse läheduses, sügavale kaljusesse pinnasesse rajatud süvendisse on ehitatud hüdroelektrijaama hoone. Turbiine tööle pannud vesi suundub nüüd jälle vanasse jõesängi. Kevadise suurvee ajal lastakse veehoidlast osa suurvett otse üle betoontammi vanasse jõesängi. Siis avaneb ka võimalus vaadelda Narva joast alla tormava vee võimsat hoogu.

Masinaehitus ja metallitööstus. Kiires tempos kasvab Nõukogude Eesti masinaehitus ja metallitööstus. Kodanlikus Eestis kiratsenud tööstusharust on saanud võimas, mitmekülgset toodangut andev tööstusharu. Aasta-aastalt täieneb ta tehniline varustus nõukogude eesrindliku tehnikaga, mida saadavad teised vennasvabariigid. Meie liiduvabariigi masinaehitus ja metallitööstus töötab peaaegu kõikjal Nõukogude Eesti vajadusteks, kuid paljud tooted on ka üleliidulise tähtsusega: elektrimootorid ja -kaabel, raadioaparaadid, mitmesugused mõõteaparaadid, seadmed vedelkütte tootmiseks, mehhaanilised küttekolded, katla-automaatika, teedehitusmasinad jne.

¹ Juurdevoolukanalis ei ületa veetaseme langus 60 cm, veetaseme langus jõe selles osas on aga 20 meetrit.

Põhiline osa masinaehitusest ja metallitööstusest on koondunud Tallinna. Edasi on tähtsamad Tartu, Pärnu ning põlevkivibassein koos lähedaste Narva ja Rakvere linnaga. Põlevkivibasseini metallitööstus on spetsialiseerunud eeskätt seadmete ja mehhanismide remondile ning tagavaraosade tootmisele põlevkivitööstuse ja ka ehituse vajadusteks.

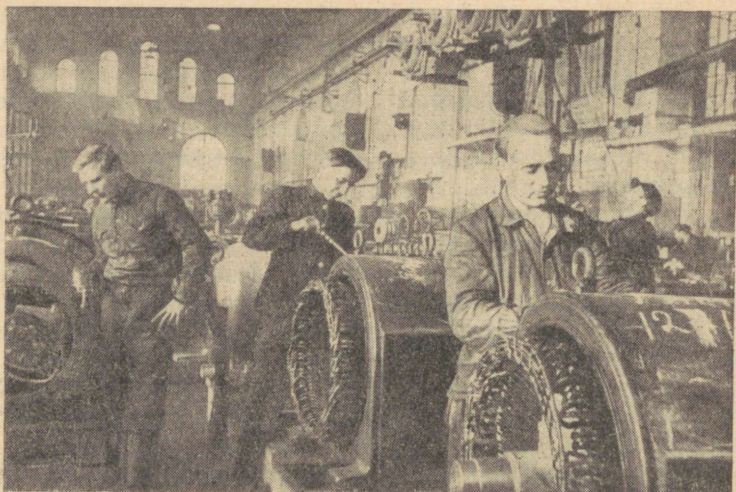
Tallinna suurematest tehastest valmistab põlevkivi- ja naftatööstuse sisseseadeid ning ehitusmehhanisme Tallinna Masinaehitustehas. Energeetilisi abiseadmeid (küttekoldeid, katlaautomaatikat jm.) toodab tehas «Ilmarine».

Mitmekümnekordseks on kasvanud, võrreldes sõjaeelsete aastatega, elektrimootorite toodang. Neid toodab elektrimasinaehitustehas «Volta». Tehas «Eesti Kaabel» toodab elektritööstuse jaoks kaablit. Mootorpaatide mootoreid toodab ja remondib Pärnu tehas «Proletaar».

Elektriaparaatide ehituse alal on tähtsamaks tehaseks raadiotehas «Punane Ret» Tallinnas. Samuti on Tallinnas tehaseid, mis valmistavad mitmesuguseid seadmeid, mõõteriistu ja kaubanduslikku inventari (kaalusid, vee-mõõtjaid, toiduainete tööstuse seadmeid ja mõõteriistu jne.). Toiduainete tööstuse jaoks toodab seadmeid ka Pärnu Mehhaanikatehas.

Tartus asub mitu aparaaditehast («Termoautomaat», takso meetreid tootev tehas «AGE» jt.) ja alumiiniumivabrik, mis valmistab alumiiniumist majapidamisnõusid. Uueks aparaaditehaseks on M. I. Kalinini nim. Elavhõbealaldajate tehas Tallinnas. Selles tehases, samuti «Voltas», töötas 1901.—1904. a. treialina M. I. Kalinin, kes pani Eestis aluse sotsiaaldemokraatlikule organisatsioonile.

Tehas «Võit» (Tartus) annab meie põllumajandusele lihtsamaid põllutöömehhanismid ja nende tagavaraosi, teostab malmivalu (valab malmist ahju-uksi, keskküttekatalaid jm.) jne. Rippraudteid loomakasvatuse jaoks toodetakse Rakveres. Keerulisemaid masinaid — traktoreid, kombaine, viljapeksumasinaid jne. — saadavad meile vennasvabariigid. Põllumajanduse käsutusse antud võimsa tehnikaga korrashoidmiseks ja remontimiseks on vabariigi linnades loodud mitu remondiettevõtet (Tallinnas, Tartus, Viljandis) ja maal tihe remonditöökodade võrk. Selle võrgu näol on loodud metallitööstuskolled ka meie maa-rajoonides. Tallinnas asuv ekskavaatoritehas toodab ekskavaatoreid maaparandustööde teostamiseks.



Joon. 42. Võimsate elektrimootorite monteerimine.

Tallinnas ja Tartus töötavad autoremonditehased, kusjuures Tartu tehas valmistab ka väiksemaid autobusse. Eestis on ka mitu laevaehitus- ja laevaremonditehast (Tallinnas, Loksal). Teedehitusmasinate tootmise tähtsaks keskuseks on kujunemas Paide, kus toodetakse teehöövleid.

Kahe sõjajärgse viisaastaku jooksul on masinaehituse toodang Eesti NSV-s suurenenud ligi 10-kordseks.

Ehitusmaterjalide tööstus. Sõjajärgse taastamise ja arendamise viisaastakuga algas Nõukogude Eestis enneolematult laiaulatuslik ehitustegevus. See on haaranud nii linna kui ka maa. On ehitatud rida suuri tööstusettevõtteid ja palju tööstushooneid, linnades ja töölisasulates on ehitatud ja taastatud palju elumaju, on rajatud hulk koole, klubisid, haiglaid jne. Kohtla-Järvel ja teistes põlevkivibasseini linnades on ehitatud uued linnaosad, mis asuvad tööstusettevõttest ja nende suitsust eemal. Ka maa-asulais on ehitatud palju elumaju ja tootmishooneid. See suur, üha kasvav ehitustöö nõuab tohutul hulgal väga mitmesuguseid ehitusmaterjale.

Ehitusmaterjalide tööstus on kujunenud seetõttu Nõukogude Eesti tähtsaks tööstusharuks. Seda on soodusta-

nud kohalike ehitusmaterjalide rikkalikud toorainevarud (paas, savi, liiv, põlevkivituhk jm.).

Käesoleval ajal toimub Nõukogude Liidus ehitustegevuse industrialiseerimine, s. o. käsitsitöö asemel seadmete ja mehhanismide ulatuslik kasutamisele võtmine ja ehitusdetailide tööstuslik tootmine. Ehitusplatsil toimub seega ainult ehituskonstruksioonide, -detailide, -plokkide jne. kohalepaigutamine ning monteerimine. Uut moodi ehitamine nõuab ka ehitusmaterjalide tööstuse ümberkorraldamist, sest ehituses vajatavad monteeritavad ehitusdetailid tuleb toota vastavates tehastes. Industriaalsete ehitusmeetodite kasutamine võimaldab ehitada kiiresti, hästi ja odavalt.

Ka Eesti NSV-s on ehitusmaterjalide ja ehitustööstus hakanud kiiresti arenema selles uues eesrindlikus suunas. Paari viimase aasta jooksul on Nõukogude Eestis rajatud monteeritavate raudbetoondetailide tehaseid, polügoone ja tsehhe (Tallinnas, Tartus, Narvas, Rakveres, Paides, Pärnus ja Võrus). Ehitamine toimub üha suuremas ulatuses ajakohaste ehitusseadmete ja -mehhanismide abil.

Ehitusmaterjalide tööstuse suuremate ja tähtsamate ettevõtete hulka Eestis kuulub Kundas asuv tsementitehas «Punane Kunda». Tehas töötab kohapealsel toorainel — paekivil ja sinisavil — ning toodab kõrgeväärtuslikku silikaattsementi. Käesoleval viisaastakul tehas rekonstrueeritakse ja laiendatakse. Tsemenditoodang Eestis, mis 1955. a. ületas 1940. a. taseme 1,6 korda, suureneb 1965. aastaks veelgi. Suurenenud nõudmine tsemendi järele on tingitud üleminekust raudbetoondetailide ulatuslikule kasutamisele ehitustegevuses, s. o. ehitustööstuse industrialiseerimisest.

Uue sideainena on sõjajärgseil aastail kasutamisele võetud kukermiit. Kukermiiditehas (Tallinnas) toodab sideainet põlevkivituhast. Mitmesuguste tööde juures (ehitusplokkide tootmisel jne.) saab hinnalist tsementi asendada selle sideainega. Lähemate aastate jooksul hakatakse kukermiiti tootma ka põlevkivibasseinis, kusjuures suur osa kukermiidist läheb ehitusdetailide ja -plokkide tootmiseks.

Ammust ajast on Eestis ehitustööl laialdaselt kasutatud lujja. Võrreldes 1940. aastaga on lubja kui sideaine tootmine suurenenud 3,4 korda. Suured lubjatehased

asuvad Põhja-Eestis Vasalemmas, Rakkes ja Tamsalus. Tehaste varustamine lubjakiviga on siin hõlbus, kuna paene aluspõhi küünib Põhja-Eestis maapinna lähedale. Paremat lupja, mida kasutatakse ka paberi- ja tselluloositööstuses, suhkrutööstuses jne., saadakse puhtamast, vähem kõrvalaineid sisaldavast lubjakivist. Selliseks on meil nn. vasalemma marmor (eriti puhas lubjakivi), mida kasutatakse ka seinte katematerjalina, mitmesugustel ehitustöödel, mälestussammaste ja nende aluste valmistamisel jne. Samasugust kasutamist leiab ka Saaremaal Kaarmas ja Muhus murtav dolomiit. Lasnamäe paemurdudes Tallinnas toodetakse suurtes kogustes ehituskive.

Uute ehitusmaterjalide (raudbetoondetailide jm.) kõrval on praegusel ajal ehituses oluline koht veel tellistel, millest savitellised kuuluvad vanade, põliste ehitusmaterjalide hulka. Tellisetehaseid on meil üle kogu Eesti NSV. Nad paiknevad paremate savileiukohtade läheduses. Suuremad savitellisetehased asuvad Tallinnas, Aseris ja Loksal (Põhja-Eesti paeranniku sinisavi leiukohtades) ning Rapla, Pärnu, Valga, Võru ja Tartu lähedal. Neis tehastes on sõjajärgseil aastail rakendatud uut nõukogude tehnikat. Eesti NSV-s on veel hulk väikesi tellisetehaseid (rajooni tööstuskombinaatidel jt.), millel on kohapealne tähtsus.

Silikaattelliseid toodavad kolm tehist Tallinnas — «Kvarts», «Silikaat» ja uus Männiku tehas. Toorainena kasutavad nad lähedasi liivalademeid ja lubjatehastest juurdeveetavat lupja või põlevkivituhka. Sealjuures hakkab Männiku tehas ka ise lupja tootma. Siia rajatakse veel suur silikaltsiitoodete tsehh, mis valmistab ehitusdetalle (meie vabariigis leiutatud uudse ehitusmaterjali silikaltsiidi lähteaineteks on lubi ja liiv).

Katusekive toodetakse Võrus, Pärnus, Kundas, Tallinnas ja mujal, katusepappi Tallinnas ja Rakvere rajoonis.

Nõukogude Eesti ehitusmaterjalide tööstuse tähtsaks haruks on klaasitööstus, mis ühtlasi annab elanikkonnale laiatarbekaupu. Klaasitööstuse ettevõtted asuvad Tallinnas, Järvakandis, Meleskis ja Tartus.

Järvakandi klaasi- ja puidukombinaat toodab hariliku tahvelklaasi kõrval kõrgeväärtuslikku tehnilist klaasi (autoklaasi jne.), samuti dekoratiivklaasi, mida saade-

takse ka teistesse liiduvabariikidesse. Puidutöötlemise osas annab kombinaat klaasitööstusele kastilaudu ning toodab saematerjale, standardmaju ja ehitusdetalle, samuti ka mööblit. Tallinna klaasivabrik «Tarbeklaas» valmistab väga mitmesuguseid klaasnõusid ja -esemeid (õõnesklaasi) ning kristalltooteid. Tartu Keraamikatehas toodab pudeleid, portselanesemeid ja savinõusid.

Tallinnas asub ka isoleerplaatide tehas «TEP», mis teeb ka soojusisolatsioonitöid, kasutades selleks isoleerivate omadustega maavara diatomiiti, mida leidub Narva jõe alamjooksul. Lähemal ajal alustatakse Kohtlas mineraalvati tootmist, kusjuures lähteainena kasutatakse põlevkivi mineraalset jääki (poolkoksi).

Metsa-, paberi- ja puidutööstus. Mets on Eesti NSV tähtis loodusvara, NSV Liit tervikuna aga on metsarikku- selt maailmas esimesel kohal. Seda rikkust tuleb ots- tarbekalt ja heaperemehelikult kasutada ja hooldada, sest metsa tähtsus rahvamajanduses suureneb järjekindlalt. Suureneb puidu kasutamine ehitusmaterjalina ja tarbe- esemete tootmisel, eriti aga puidu keemiline töötlemine (tselluloosi, paberi, kunstkiu, piirituse jne. tootmine).

Eesti NSV metsatööstuses on toimunud põh- jalikud muutused. Sõjajärgsete aastate jooksul on suure- ulatuslikult mehhaniseeritud raie- ja veotööd. Vennas- vabariigid saadavad selleks elektri- ja mootorsaage, liiku- vaid elektrijaamu, metsaveotraktoreid, veoautosid, laadi- mismehhanisme jne., mis kõik kergendavad tööliste tööd. Metsatöölised töötavad nüüd peamiselt alatine ja kvalifitseeritud tööliste kaader.

Metsa töötlemine saematerjalideks toimub rohkearvu- listes saeveskites, mis asuvad üle kogu Eesti NSV. Täht- samateks keskusteks saematerjalide tootmise ning puidu- töötlemise alal üldse on aga Tallinn ja Pärnu.

Üleliiduline tähtsus on Tallinna Vineeri- ja Mööbli- vabrikul ning suuskade tootmisel Tallinnas ja Pärnus. Mööblit valmistavad samuti väiksemad ettevõtted, nende hulgas ka töenduslikud artellid ja kohaliku majanduse kombinaadid. Meie mööbel on leidnud kõrge tunnustuse ka vennasvabariikides.

Tallinnas alustatud kontsertklaverite ja pianiinode tootmine on samuti omandanud üleliidulise tähtsuse.

Tuletikutööstus oli kodanlikus Eestis varju- surmas. Seda põhjustas Rootsi-Ameerika tuletikutrusti

tolleaegne peremehetsemine Eestis. Praegu annab meie liiduvabariigi tuletikutööstus palju kordi rohkem toodangut kui enne sõda. Täie pingega töötavad Tallinna ja Viljandi tuletikuvabrik.

Suurt tähtsust meie liiduvabariigis omab tselluloosi- ja paberitööstus, mis on suureks metsamaterjali tarbijaks. Selle tootmisala suurtehased on Viktor Kingissepa nimeline Tselluloosi- ja Paberikombinaat Tallinnas ning Kehra tselluloositehas. Kohilas ja Räpinas on paberivabrikud. Paberit toodeti Eestis 1957. a. ligi 4 korda rohkem kui 1940. a.

Keemiatööstus. Koos teaduse ja tehnika arenemisega kasvab keemiatööstuse tähtsus. Mitmesuguste keemiliste meetodite kasutamine tungib järjest rohkem paljudesse varem keemiatööstusest eemal seisnud tööstusharudesse. Eesti NSV tööstuse ülevaates näeme sellist põimumist keemiatööstusega eriti põlevkivi- ja tselluloosi- ning paberitööstuse, aga ka teiste tööstusharude osas.

Keemiatööstuse arendamiseks on Eesti NSV-s soodsad võimalused, sest meie liiduvabariigi käsutuses on selliseid keemiatööstuslikke tooraineid nagu fosforiit, põlevkivi ja selle tooted, puit ja turvas. Kodanlikus Eestis oli keemiatööstus määratud hingitsemisele, sest imperialistlikud riigid olid huvitatud ainult Eesti keemiatööstuslikust toorainest ja poolfabrikaatidest, mitte aga Eestis toodetud valmistooteist. Nõukogude kord andis tugeva hoo meie keemiatööstuse igakülgele arendamisele, mida eriti kujukalt näitab meie põlevkivikeemiatööstuse kiire areng sõjajärgseil aastail.

Keemiatööstuse ettevõtteist omab suurt tähtsust Maardu keemiakombinaat Tallinna lähedal. See kasutab kohapealset rikkalikku fosforiidi leiukohta, kus fosforiidimaagi kihid asuvad maapinnast ainult 10—15 m sügavusel. Uus eesrindlik nõukogude tehnika on võimaldanud fosforiidi allmaakaevandamiselt järk-järgult üle minna lahtisele, karjääriviisilisele kaevandamisele. Sellega paranevad tööliste töötingimused, tõuseb töötootlikkus ja vähenevad tootmiskulud. Fosforiidi kaevandamisele järgneb selle rikastamine (kõrvalainete eraldamine) ning edasi rikastatud tooraine jahvatamine fosforiidijahuks. Fosforiidijahu on suure tähtsusega mineraalväetis, mis leiab ulatuslikku kasutamist meie

põllumajanduses. Seetõttu on fosforiidijahu tootmist aasta-aastalt suurendatud (viieandal viisaastakul 2,1 korda). Selleks on tulnud kombinaati varustada uue tehnikaga ja täiustada fosforiidi töötlemist. Tööliste jaoks on ehitatud uus nägus Maardu töölisalev.

Vabariigi põllumajanduse jaoks omab suurt tähtsust superfosfaaditehase ehitamine Maardu keemia-kombinaadis. Superfosfaati toodetakse Koola poolsaarelt saadavast apatiidist. Alates 1956. aastast annab tehas põllumajandusele kõrgekvaliteedilist väetist. Kombinaat toodab nüüd ka väävelhapet, mida vajatakse superfosfaadi tootmisel.

Kuuendal viisaastakul kasvab mineraalväetiste tootmine Eesti NSV-s 4 korda.

Lahtisele kaevandamisele üleminek tõstab järgmise ülesandena päevakorda fosforiidimaagi kihi peal ladesuva kogu maavarade kompleksi (paas, rauapüriit, glaukoniitliiv, diktüoneemakilt jm.) kasutamisele võtmise, s. o. Maardu leiukoha maavarade kompleksse kasutamise organiseerimise.

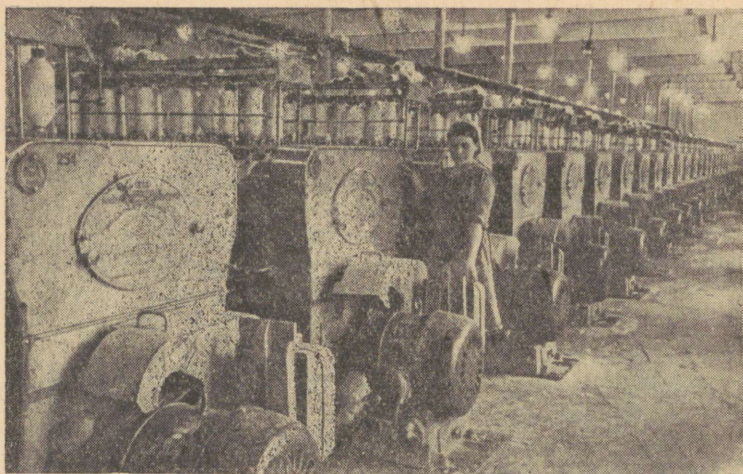
Kodanliku Eesti fosforiiditööstus töötas väliskapitaliga ja varustas sõjaks valmistunud fašistlikku Saksa-maad odava keemiatööstusliku toorainega. Samal ajal veeti Eestisse sisse superfosfaati, mille hind oli välismonopolide poolt kõrgeks kruvitud. Kodanliku Eesti fosforiiditööstuse ühekülgne arendamine väliskapitali poolt oli seega äärmiselt tulus ettevõtte välismonopolidele. Sellele ebanormaalsele olukorrale tegi lõpu nõukogude võim.

Tallinna koondunud keemiatööstus toodab aniliin- ja muid värve, lakke, parfümeeria- ja seebitooteid, liimi, äädikat, lihv- ja poleerpastaid, kreeme jne.

Tallinnas on ka mitmesuguseid ravimeid valmistav tehas.

Kummijalatseid, kummitaldu, transportlinte, voolikuid, tehnilisi ja sanitaartehnilisi tooteid, jalgratta sise- ja väliskumme ja muid kummitooteid toodab Tallinnas asuv kummivabrik «Põhjala». Toorainet, sünteetilist kautšukit, saab ta vennasvabariikidest. Mitmesuguseid plastmassist tooteid (nööpe, kamme jne.) annavad Tallinna Kunstsarvetehas ja Tartu Kammivabrik.

Väiksemaid keemiatööstuse ettevõtteid on peale Tallinna ja Tartu ka mujal Eestis.

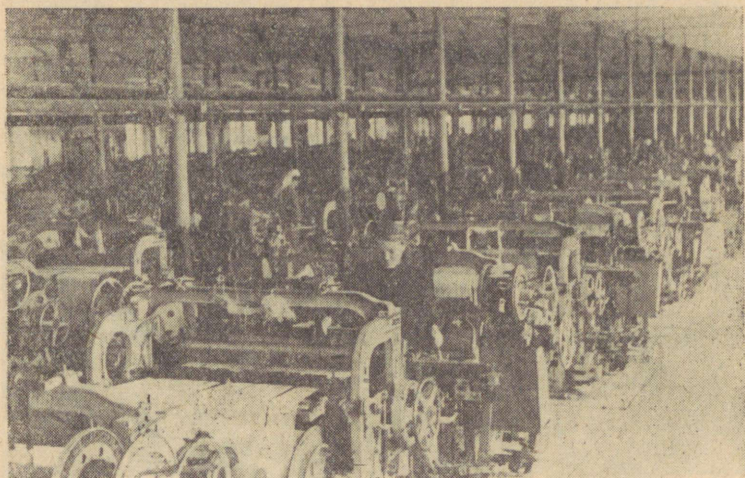


Joon. 43. Kreenholmi Manufaktuuri uus ketrustsehh.

Tekstiilitööstus. Fašistlikud okupandid purustasid täielikult tekstiilitööstuse suurettevõtted — Kreenholmi Manufaktuuri Narvas ja Balti Manufaktuuri Tallinnas. Nüüd on mõlemad tehased taastatud. Jätkub nende ja teiste tekstiilitööstuse ettevõtete laiendamine.

Suure tootlikkusega tekstiilitööstuse seadmeid (ketrusmasinaid, automaat-kudumistelgesid), samuti tekstiiltoorainet — kogu vajaliku puuvilla, siidi, kunstiidi ja suurema osa villast — saadavad meile vennasvabariigid.

Tähtsaimaks tekstiilitööstuse haruks Eesti NSV-s on puuvillatööstus. Seda esindavad suured kombinaadid — Kreenholmi Manufaktuur Narvas ja Balti Manufaktuur Tallinnas. Puuvillatööstuse toodang ületab tunduvalt sõjaeelse taseme. Üksi Kreenholmi Manufaktuur toodab meie töötajate jaoks aasta jooksul kümneid miljoneid meetreid puuvillast riidet, andes palju kordi rohkem toodangut kui kodanlikus Eestis. Võrreldes 1940. aastaga on puuvillase riide tootmine vabariigis suurenenud rohkem kui 4 korda, ulatudes nüüd 100 milj. meetrini aastas. Nõukogude Eestil on silmapaistev koht ka üleliidulises puuvillase riide tootmises (liiduvabariikide hulgas neljas koht Vene NFSV, Usbeki NSV ja Aserbaidžani NSV järel).



Joon. 44. Kreenholmi Manufaktuuri uus kudumistsehh.

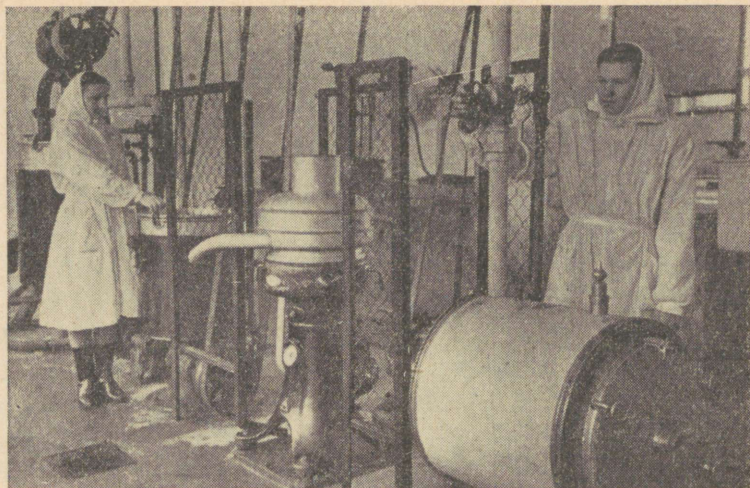
Villase riide vabrikud asuvad Sindis («Esimene Detsember») ja Tallinnas («Keila»).

Linavabrikud, mis toodavad linast riidet, asuvad tooraine lähedal — Pärnus, Viljandis ja Mõisakülas. Samuti paiknevad tooraine lähedal ka toorlinavabrikud, kus toimub linavarte töötlemine linakiuks (Viljandis, Väändras, Kilingi-Nõmmel ja Abjas). Pärast Suurt Isamaasõda on ehitatud uusi toorlinavabrikuid linakasvatuseala idapoolsetesse, linakasvatamise pooldest tähtsamatesse rajoonidesse (Võrusse, Põlva ja Antslasse).

Trikotaaži- ja õmblustööstuse suuremad ettevõtted asuvad Tallinnas. Siin on trikotaaživabrik «Marat», tekstiilivabrik «Punane Koit» (toodab sukki, sokke, paelu, siidriiet jne.), mitu õmbluskombinaati jne.

Tallinnas asub köievabrik ja võrguvabrik «Püünis».

Naha- ja jalatsitööstus. Selle tööstusharu suuremad ettevõtted on naha- ja jalatsikombinaat «Kommunaar» ja saapavabrik «Aktiiv» Tallinnas, Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat ning nahavabrik «Kroom» Pärnus. Ka selles tööstusharus on nõukogude võimu ajal toimunud suured



Joon. 45. Vastseliina võitehases.

muutused: on võetud kasutusele uut nõukogude tehnikat, põhjalikult on ümber korraldatud tootmisprotsess, on rakendatud vennasvabariikide ja oma ratsionaliseerijate eesrindlikke algatusi jne. See kõik on toonud kaasa toodangu tunduva suurenemise ning sõjaeelse, 1940. a. tootmistaseme ületamise (nahkjalatsite osas näiteks 4 korda).

Toidu- ja maitseainete tööstus. Seda tähtsat tööstusharu iseloomustab ettevõtete rohkus ning tihe seos põllumajandusega, mis annab talle toorainet. Need toiduainete tööstuse ettevõtted, kus tooraine kadu töötlemisel on suur või tooraine on kiiresti riknev, asuvad toorainete tootmise aladel. Sellised on näiteks või-, konservi-, piirituse-, tärklise- ja siirupitööstus. Teine osa toiduainete tööstusest (kiiret realiseerimist nõudvaid või mahukaid saadusi tootev) asub aga tarbimisrajoonis, nagu näiteks leiva-, kondiitri- ja makaronitööstus.

Meie suuremad linnad, eeskätt Tallinn, on ka suuremad toiduainete tööstuse keskused.

Piimatööstuse suuremateks ettevõteteks on Tallinna ja Tartu piimakombinaat, mis varustavad linna-

elanikke mitmesuguste piimatoodetega. Või- ja juustu-
tehaseid on üle kogu maa. Kolhoosidest saadavast piimast
tehakse siin peamiselt võid, kuid ka juustu, kohupiima,
kaseiini, piimapulbrit jm. Et meie liiduvabariigi põllu-
majandus on piimakarjanduse suunaga, siis on võivalmis-
tamine kujunenud meil tähtsaks tootmisalaks ka üleliidu-
lises ulatuses. Piimakarjanduse ja piimatööstuse kiireks
edasiarendamiseks on Eestis erakordselt soodsad tingi-
mused ka suurte tarbimiskeskuste (Tallinn ja põlevkivi-
bassein) kiire kasvu ja suurlinna Leningradi läheduse
tõttu, kes on meie loomakasvatussaaduste tähtsaiks tarbi-
jaiks.

Suuremad lihakombinaadid paiknevad Tal-
linnas, Tartus ja Võhmas. Neist Tallinna kombinaat on
rikastunud uue eeskujuliku konservivabrikuga. Tallinna
on ehitatud ka uus suur külmutushoone.

Puuvilja ja köögivilja konservimise
alal on suurema tähtsusega Viljandi ja Tartu. Selle toot-
misala kasvuks on kujunemas avarad võimalused ühen-
duses aianduse ja köögiviljakasvatuse arenemisega meie
kolhoosides.

Jahu- ja leivatööstuse tähtsaimaks ettevõt-
teks on suur Viktor Kingissepa nimeline Teraviljakombi-
naat Tallinnas. Siin toimub vilja säilitamine suurtes ele-
vaatorites, vilja jahvatamine ja leivaküpsetamine. Uusi
leivakombinaate, kus leivavalmistamine on mehhanisee-
ritud, on ehitatud terves reas meie vabariigi keskustes:
Tallinnas, Kohtla-Järvel, Ahtmes, Narvas, Valgas ja
mujal. See vabastas meid rohkearyulistest väikestest,
kodanlikule Eestile iseloomulikest pagaritöökodadest, kus
leiba valmistati käsitsi ja tervishoiunõuetele mittevasta-
valt. Praegu jätkatakse mehhaniseeritud leivatehaste
ehitamist meie vabariigi teistesse linnadesse ja keskus-
tesse.

Sokolaadi, kompvekke, biskviite jms. valmistavad
kondiitritoodete vabrikud «Karamell» ja «Kalev» Tal-
linnas. Siin on ehitamisel ka uus kondiitritoodete vabrik,
kus tootmisprotsess on täielikult mehhaniseeritud ja
automatiseeritud.

Karastusjookide ja õlle valmistamine on koondunud
suurtesse tarbimiskeskustesse või nende lähedale. Suure-
mad selle ala tehased on Sakus Tallinna lähedal, Tartus
ja Pärnus.



Joon. 46. Pärnu kalakonservitehases.

Eesti NSV piiritusevabrikud ning tärklise- ja siirupitehased, mis kasutavad toorainena kartulit, asuvad tooraine lähedal, s. o. peamiselt Põhja-Eesti maarajoonides.

Tallinnas asuvad tubakavabrikud «Säde» ja «Leek», mis töötavad teistest liiduvabariikidest sisseveetaval toorainel.

Eesti NSV mereäärne asend ning sisevete rohkus loovad soodsad tingimused kalatööstuse arendamiseks. Kalatööstus on meie maa rahvamajanduse tähtsaks haruks.

Kalapüük on juba ammust ajast olnud rannaelanike peamiseks tööalaks. Kuid alles nõukogude võim lõi kalapüügi ja kalatöötlemise kiireks arendamiseks kõik võimalused. Töötav kalur vabanes kulaku ja kapitalisti-kalatöösturi ikkest. Nõukogude Eesti kalurid on ühinenud suurtesse ja tugevatesse kalurikolhoosidesse.

Kalapüük ületas 1956. aastal sõjaeelse, 1938. a. taseme 3,5 korda. Uute püügivahendite ulatuslik kasutamisele võtmine võimaldab suurendada kalapüüki kuuendal viis-aastakul 1,6 korda, võrreldes 1955. aastaga.

Kalapüügi otsustavaks suurendamiseks on vaja uut, võimsat püügitehnikat: kalapüügiriistu ja kalalaevastikku. Et anda seda uut tehnikat küllaldaselt meie kolhoosikalurite käsutusse, selleks

on loodud riiklikud mootori-kalapüügijaamad. Nende jaamade poolt antakse kalurikolhoosidele kasutada püügiriistu, nagu kallihinnalisi kaproonvõrke, tormikindlaid seisevnootasid ja muid võrke, samuti antakse jaamade poolt neile kasutada kalapüügi-laevastik. Kuna mootori-kalapüügijaamadel on ka traallaevad, siis on kalurikolhoosidel avanenud võimalus pikendada kalapüügihooaega ja laiendada kalapüügialasid suurele merele. Mootori-kalapüügijaamad valmistavad ette kalurikolhooside liikmete hulgast igal aastal laevajuhte, mehhaanikuid ja teisi kalapüügimeistreid. Praegu on meie vabariigis järgmised mootori-kalapüügijaamad: Pärnu, Kingissepa, Orissaare, Hiiumaa, Haapsalu, Tallinna ja Mahu (Mahu asub Soome lahe rannikul Kunda ja Aseri vahel).

Kalapüüki teostab ka Pärnu Riiklik Merepüük. Omades võimsat traallaevastikku, organiseerib ta aktiivset kalapüüki ka kaugemates vetes.

Püütud kala laaditakse merel üle kalatranspordilaevadele (nende hulgas on ka kalakülmutuslaevu), mis toimetavad kala töötlemiskohtadesse.

Tähtsamaks püügikalaks meie merekalanduses on räim. Teda püütakse suurtes kogustes kõigis meie vabariigi mere-kalapüügibasseinides, kuid kõige enam Pärnu basseinis.

Pärnu kalapüügibassein on kalapüügi ulatuselt Eesti NSV-s esikohal. Peale räime on siin tähtsamateks püügikaladeks koha, vimb, ahven jt.

Kalapüügil on väga suur tähtsus ka Lääne-Eesti saarestikku ümbritsevatel vetes. Siin püütakse räime, lesta, turska, vääriskaladest angerjat, siiga jt.

Kolmandaks mere-kalapüügibasseiniks on Soome laht. Räime kõrval omab siin suurt tähtsust kilu, millest valmistatakse üldtuntud vürtsikilu. Soome lahes püütakse rohkesti ka lesta ja vääriskaladest lõhet ning silmu (viimaseid eriti Narva jõe alamjooksul ja suudmealal).

Meie saarte elanikud tegelevad ka hülgepüügiga. See mereloom annab väärtuslikke tooraineid — rasva ja nahka.

Eesti siseveed moodustavad neljanda kalapüügibasseini. Sisevetes on püügikaladeks koha, latikas, haug, kiisk, ahven, särg jt.

Iga aasta lastakse Eesti veekogudesse miljoneid kalamaime, millega veelgi aidatakse tõsta kalatööstuse toodangut.

Uudseks ja paljutöötavaks ürituseks kalapüügi alal on läbi aasta toimuva ränd-heeringapüügi organiseerimine Atlandi ookeani põhjaosas (Islandi saare ümbruses), millega Eesti NSV-s tehti algust 1955. aastal.

Kalapüügi tunduv suurenemine on toonud kaasa ka kalatöötlemise tööstuse kasvu. Viimastel aastatel on eriti suurt tööd tehtud kalatööstuses kala vastuvõtu, transpordi ja töötlemise mehhaniseerimiseks. Nii on kasutamisele võetud 34 mehhaniseeritud kalavastuvõtuliini ja 30 hüdrotransportööri. Mehhaniseerimine kiirendab kala vastuvõttu ja töötlemist ning väldib sellega kala riknemist. Mootorpaatide seisuaeg sadamas lüheneb, mis võimaldab pikendada püügil-oleku aega.

Kala väljavõtmise seisevnootadest on mehhaniseeritud. Kala-laevade ja mootorpaatide tühjendamiseks kasutatakse täielikult mehhaniseeritud kalaimemispumpasid ja kraanasid. Räime vastuvõtmiseks, pesemiseks, transportimiseks ja soolamiseks on võetud kasutusele mehhaniseeritud soolamisliinid, mis koosnevad hüdro- ja linttransportööridest. Tootmise elektrifitseerimine võimaldab kasutada elektrikärsid, elektrikraanasid, elektripresse ja muid mehhanisme.

Mehhaniseerimise esirinnas sammub meie vabariigi tähtsaima kalatööstuskeskuse Pärnu tööstus. Pärnus asub meie vabariigi suurim kalatööstuse ettevõtte — Pärnu Kalakonservikombinaat. Kalakombinaate mitme kalatöötlemistsehhiga on ka meie teistes rannikulinnades ja -asulates — Kingissepa, Haapsalus, Tallinnas ja mujal (ka Narvas ja Rakveres). Kalakombinaatide kalavastuvõtupunktid, kus toimub ka kala töötlemine, asuvad piki rannikut võimalikult lähedal kalapüügikohtadele.

Suur tähtsus on kalapüügil ka sisevetes, eeskätt Peipsi järves koos Narva jõe ja Emajõega ning Võrtsjärves. Kala töötlemine koondub siin Peipsi-äärsetesse keskustesse ning Tartu ja Narva.

Järjest rohkem vääriskala antakse meie töötajatele ka tiigimajanduse poolt. Suuremad seda laadi kalamajandid asuvad Tallinnas, Rakveres (Põlula) ja Tartu (Äksi) rajoonis.

Kaluri töö ning kogu kalatööstus on kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse suure abi tulemusel omandanud hoopis uue ilme. Kalapüük ja kalatööstus on muutunud võimsaks ja mehhaniseerituks. Sõjaeelse ajaga võrreldes on kalatöötlemine tunduvalt suurenenud. Sõjajärgsete aastate jooksul on kalakonservide tootmine suurenenud ligi 30-kordselt.

Kalapüügi väga suur kasv nõuab ka kalatööstuse põhjalikku rekonstrueerimist uue tehnika baasil. Eesti NSV-s on kuendal viisaastakul nähtud ette jätkata kalatööstuse mehhaniseerimist, laiendada tegutsevaid ja

ehitada uusi kalatöötlemisettevõtteid. Järsult suureneb kõrgeväärtuslike kalatoodete väljalase.

Kohalik riiklik ja kooperatiivne tööstus. Selle tööstuse tähtsaks ülesandeks on kohapealsete võimaluste ärakasutamine elanikkonna vajaduste rahuldamiseks. Eesti NSV suuremates linnades ja kõikides rajoonides on loodud riiklikud kohaliku majanduse kombinaadid, mis toodavad eeskätt kohalikust toorainest mitmesuguseid rahvatarbekaupu ja ehitusmaterjale kohalikeks vajadusteks. Nende koosseisu kuuluvad ka mitmesugused töökojad (rätsepa- ja kingsepa-töökojad, juuksetööstused jne.) elanikkonna teenindamiseks.

Riiklike kohaliku majanduse kombinaatide kõrval on käsitöölise vabatahtliku ühinemise teel loodud laialdane töönduslike artellide võrk. Need artellid valmistavad samuti rahvatarbekaupu ja teenindavad elanikkonda. Ka tarbijate kooperatiivide süsteem (ETKVL), mille peaülesandeks on kaubanduse arendamine maal, omab rida tööstusettevõtteid (näiteks Kaubandusliku Inventari Tehas Tallinnas).

Polügraafiatööstus. Üha suureneb ka meie polügraafiatööstuse toodang. Trükiteodete arv ületab kodanluseaegse toodangu mitmekordselt. Tähtsamaks polügraafiatööstuse keskuseks on Tallinn. Siin asuvad vabariigi suuremad trükikojad «Kommunist» ja «Ühiselu», kus trükitakse ka meie vabariigi keskajalehti «Rahva Hääl», «Советская Эстония» ja «Noorte Hääl». Teiseks tähtsamaks keskuseks on Tartu, kus suurimaks trükikäitiseks on Hans Heidemanni nimeline trükikoda. Igas rajoonis antakse välja oma (rajooni-) ajalehte.

*

Sõjajärgseil aastail on Eesti NSV-s vanemate vennasvabariikide eeskujul arenenud sotsialistlik võistlus. Praegu võtab sotsialistlikust võistlusest osa 90% meie vabariigi tööstustöölisest. Aastast aastasse kasvab tootmise ratsionaliseerijate ja leiutajate arv. Kõik see näitab nõukogude patriotismi võimsat jõudu ning tööliklassi tehnilise ja kultuurilise taseme pidevat tõusu. Ekspluateerimisest vabastatud tööliste uus, teadlik suh-

tumine töösse ongi meie suurte saavutuste üheks tähtsaks aluseks.

*

Nõukogude Eesti tööstuse paiknemises on suhteliselt lühikese aja jooksul toimunud suuri muutusi. Tööstuse paiknemine vabariigi territooriumil on nüüd ühtlasem kui kodanlikul ajal, mil tööstus paiknes ebaratsionaalselt ja oli kuhjatud ainult mõnesse keskusse, eeskätt Tallinna.

Sõjajärgseil aastail on toimunud Nõukogude Eesti tööstuse paiknemises suured nihked ida suunas (põlevkivibassein), kuid samuti ka lõuna, kagu ja edela suunas.

Peamiseks nihkeks tööstuse paiknemises on tööstuse, eriti rasketööstuse kiire arenemine põlevkivibasseinis. Selle tööstuse aluseks on Eesti NSV tähtsaima maa-vara — põlevkivi kasutamine.

Lõuna ja kagu osas tuleb esile tõsta masinaehituse ja metallitööstuse arenemist Tartu linnas ning toorlinavabrikute ehitamist vabariigi lõunapoolsetes rajoonides, kus kasvatatakse palju lina. Samuti on märkimisväärne ehitusmaterjalide tootmise kasv.

Edela suunas paistab silma kalapüügi ja kalatööstuse hoogne arenemine (niihästi mandriosa rannikul, eriti Pärnus, kui ka saartel).

Üle kogu Eesti NSV territooriumi on paljudes kohtades tekkinud uusi tööstuskoldeid. Kõikjal, ka maarajoonides, areneb jõudsasti kohalik tööstus, mis kohalike toorainete kasutamise suurendamise alusel peab tublisti kaasa aitama elanikkonna vajaduste rahuldamiseks tarbeseemete ja ehitusmaterjalidega. Selleks on organiseeritud riiklikud kohaliku majanduse kombinaadid, töenduslike artellide tarbijate kooperatiivide tööstus. Masina-traktorijaamade rajamine viis remonditöökodade võrgu loomise näol metallitööstuse alged ka meie külasse. Masina-traktorijaamade ümberkorraldamise käigus jäid need töökojad nüüd valdavalt remondi- ja tehnikajamadele. Need jaamad remondivad kolhoosidele, samuti osale sovhoosidele ja muudele põllumajanduslikele ettevõtetele kuuluvaid traktoreid, kombaine, autosid, põllutöomasinaid ja -riistu. Remonditöökodad on samuti enamikul sovhoosidel. Lihtsamaid töö-

kodasid traktorite tehniliseks hooldamiseks ja lihtsamate põllutöomasinate remontimiseks on hakatud rajama ka kolhoosides.

Nõukogude ajal ehitatud tööstus paikneb toor- ja kütteaine või tarbimisrajooni lähedal, mis väldib ülearu kaugeid vedusid. Sotsialistliku tööstuse paiknemist iseloomustab ratsionaalsus ja plaanipärasus.

Ülesandeid.

1. Iseloomustada tööstuse, eriti rasketööstuse tähtsust rahvamajanduses.
2. Missugune on Eesti NSV tähtsaim tööstusharu ja kus ta paikneb?
3. Iseloomustada põlevkivi kasutamist ja nimetada põlevkivist saadavaid tooteid.
4. Jutustada põlevkivigaasitööstuse rajamisest Eesti NSV-s, linnade gasifitseerimisest ja selle tähtsusest.
5. Mille jõul töötavad Eesti NSV elektrijaamad?
6. Iseloomustada Eesti NSV masinaehitustööstust ja tema paiknemist.
7. Missuguseid tähtsamaid ehitusmaterjale toodab Eesti NSV tööstus ja missuguseid tooraineid ta selleks kasutab?
8. Mida valmistatakse Eesti NSV-s puidust ja kus see tööstus paikneb?
9. Kus kaevandatakse Eesti NSV-s fosforiiti? Milleks seda kasutatakse?
10. Kus asub Eesti NSV-s puuvillase, linase ja villase riide tööstus? Nimetada tähtsamad tekstiilitööstuse ettevõtted.
11. Millega varustab meid Eesti NSV toidu- ja maitseainete tööstus ja kus asuvad selle haru tähtsamad ettevõtted?
12. Kuidas on kalapüük meil organiseeritud? Millised on Eesti NSV tähtsamad kalapüügibasseinid ja millised on tähtsamad püügikalad?
13. Iseloomustada Nõukogude Eesti kalatööstuse arenemist ja paiknemist.
14. Millised on tähtsamad saavutused Nõukogude Eesti tööstuse arenemises sõjajärgsete viisaastakute jooksul ja eelseisvad olulisemad ülesanded?
15. Millised suuremad nihked on toimunud Eesti NSV tööstuse paiknemises?
16. Missugused suuremad tööstusettevõtted paiknevad teie kodulinnas või rajoonis? Millised neist püstitati sõjajärgsete aastate kestel?
17. Kirjeldada lühidalt tootmisprotsessi teile tuntud tööstusettevõttes.

5. PÖLLUMAJANDUS.

Suured muutused on toimunud sõjajärgsete aastate jooksul Eesti NSV põllumajanduses. Juba neljanda viis-

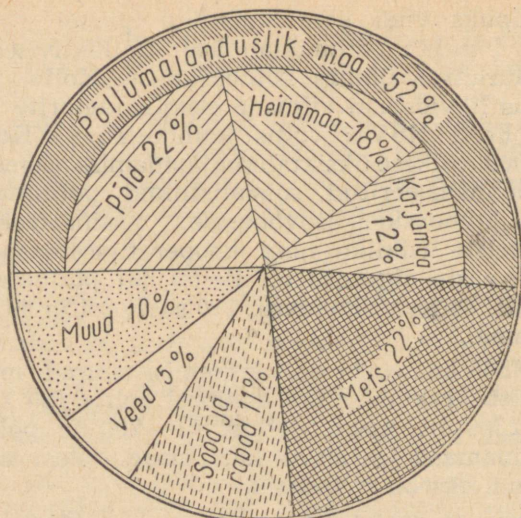
aastaku lõpuks viidi kommunistliku partei juhtimisel põhiliselt lõpule põllumajanduse kollektiviseerimine. Töötav talurahvas ühines kolhoosidesse. Kollektiviseerimise käigus likvideeriti viimane ekspluataatorite klass — kulaklus. Eesti NSV-s võitis kolhoosikord. Kodanliku Eesti 140 000 väikese üksiktalumajapidamise asemele loodi suured mehhaniseeritud sotsialistlikud põllumajandusettevõtted kolhooside, sovhooside, masina-traktorijaamade ja teiste riiklike ning kooperatiivsete majandite näol. 1958. aasta alguseks oli Eestis 887 põllumajanduslikku artelli, 84 kalurikolhoosi, 110 sovhoosi ja 60 masina-traktorijaama.

Eesti NSV kolhoosid on võrdlemisi suured majandid. Praegu tuleb keskmiselt iga kolhoosi kohta 120 kolhoosiperet ja 2300 ha maad, sellest üle 700 ha põllumaad, 670 ha heinamaad ja 490 ha karjamaad. Veel suuremateks majanditeks on sovhoosid.

Kolhoosid ja sovhoosid on avanud laialdased võimalused põllumajanduse arendamiseks. See, mis oli üle jõu üksiktalupidajale, on jõukohane kolhoosile. Niisugustes suurtes majandites, nagu seda on kolhoosid ja sovhoosid, on võimalik laialdaselt kasutada mitmesuguseid põllutöomasinaid, traktoreid, elektrienergiat, millede kasutamine võimaldab järjekindlalt laiendada tootmisprotsesside mehhaniseerimist ja tõsta tööviljakust põllumajanduses. Sotsialistlikud suurmajandid on suutelised kasutama mineraalväetisi ja sordiseemet, saavad kasutusele võtta õiged külvikorrad, rakendada eesrindlikke agrotehnilisi maaharimise võtteid ja teostada ulatuslikke maaparandustöid, mis kõik kindlustavad põldude saagikuse ja karja produktiivsuse tõusu.

Eesti NSV maafond, selle struktuur ja jaotus kasutajate järgi. Maa on tähtsaim põllumajanduslik tootmisvahend. Eesti NSV kogu maafondist moodustab 1955. a. andmeil põllumajanduslikult kasutatav maa — põllu-, heina- ja karjamaa — ligikaudu 52%, mets 22%, sood ja rabad 11%, jõed ja järved 5% ning muud maad (linnade, tööstusettevõtete, teede jne. all) 10%.

Suuremateks maakasutajateks on kolhoosid, sovhoosid ja riiklikud metsamajandid. Kõlvikute jagunemist maakasutajate järgi näitab alljärgnev tabel (protsentides).



Joon. 48. Eesti NSV maafondi struktuur.

Maakasutajad	Põllu- maa	Heina- maa	Karja- maa	Mets
Kolhoosid	75,7	74,3	78,8	34,2
Sovhoosid	13,5	10,7	11,0	6,0
Riiklik metsafond	0,5	4,3	1,9	55,0
Riiklik maafond	0,2	4,4	2,5	1,7
Muud kasutajad	10,1	6,3	5,8	3,1
Kokku:	100,0	100,0	100,0	100,0

Loomakasvatus. Eesti NSV põllumajanduse tähtsaks haruks on loomakasvatus. Nõukogude Eesti kuulub NSV Liidu kõrge produktiivsusega piimakarja- ja seakasvatuse tsooni. Meie vabariigi kolhoosid ja sovhoosid toodavad võrdlemisi palju loomakasvatussaadusi — piima, võid, juustu, liha ja mune — ning saavad nende turustamisest 70—80% oma rahalistest sissetulekutest.

Loomakasvatuse arendamist Eesti NSV-s soodustavad mitmed tegurid, eelkõige üha suurenev nõudmine loomakasvatussaaduste järele vabariigi kiiresti kasvavate linnade ja tööstuskeskuste ning lähedal asuva suurlinna Leningradi poolt, aga ka vabariigi looduslikud tingimused ja töötava talurahva suured kogemused loomakasvatuse alal.

Eesti NSV loomakasvatuse tähtsamaks haruks on kujunenud piimakarjandus. Teatud määral soodustab seda suhteliselt niiske ja pehme kliima ning looduslike niitude ja karjamaade rohkus.

Sõjajärgsetel aastatel on vabariigi kolhoosid ja sovhoosid saavutanud teatud edu piimakarjakasvatuse alal. Põllumajandusliku maa iga 100 ha kohta peeti 1957. aastal meie vabariigis 23 veist, neist 14 lehma (keskmiselt kõikide majandite kohta). Aasta-aastalt kasvab piimakarja produktiivsus. Keskmise piimatoodang 1 lehma kohta oli 1957. a. 2685 kg (kolhoosides 2185 kg, sovhoosides üle 3000 kg). Pidevalt kasvab piimatoodang ühe elaniku kohta. Kui 1950. aastal toodeti Eesti NSV-s ühe elaniku kohta 469 kg piima, siis 1957. aastal toodeti seda juba 618 kg.

Eesti NSV-s kasvatatakse järgmisi veisetõugusid: vabariigi lõuna-, kesk- ja idaosas peamiselt eesti punast tõugu karja, loodeosas — eesti mustakirjut karja ja lääneosas — eesti maakarja.

Suurt tööd tehakse kolhoosides, eriti aga sovhoosides, piimakarja tõuomaduste parandamise alal, sest kõrge produktiivsuse kindlustab eeskätt just tõukari. Eesti NSV sovhoosid ja kolhoosid saadavad igal aastal tuhandeid kõrge produktiivsusega tõuloomi teistesse vennasvabariikidesse.

Kuuendal viisaastakul tuleb Nõukogude Eestis suurendada piimatoodangut 2,3 korda. Selle ülesande täitmiseks tuleb suurendada veiste arvu, arvestatuna põllumajandusliku maa iga 100 ha kohta (kõikide majandite kohta keskmiselt), 28—29 peani ja tõsta lehma piimatoodangut kolhoosides 2500—3000 kilogrammini ja sovhoosides 4000—4500 kilogrammini aastas. See on ulatuslik, kuid täiesti teostatav ülesanne.

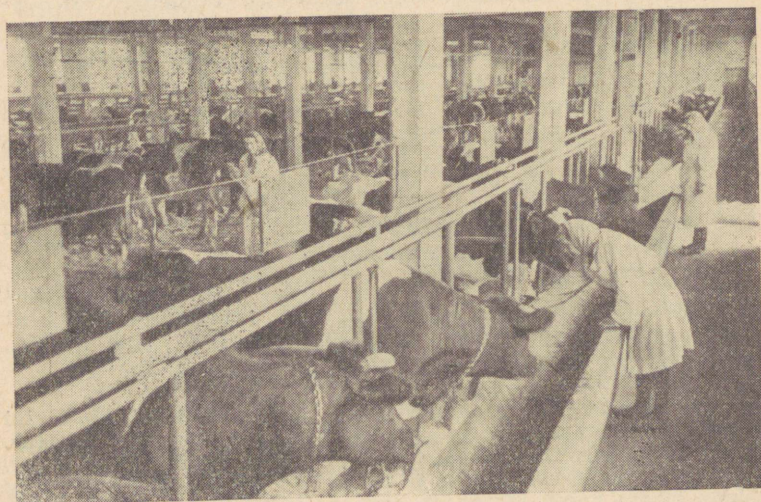
Vabariigis on juba praegu kümneid kolhoose, kus on saavutatud silmapaistvaid tulemusi veisekasvatuse alal (Türi rajooni «Estonia» kolhoos, Tartu rajooni «Tuleviku» kolhoos, Rapla rajooni «Uue Elu» kolhoos jt.).

Näiteks Türi rajooni «Estonia» kolhoos tootis 1957. aastal põllumajandusliku maa iga 100 ha kohta 554 tsentnerit piima, kusjuures keskmine piimatoodang 1 lehma kohta oli 3195 kg. Selle kolhoosi parim lüpsja E. Mihkelson lüpsis aga üle 4200 kg piima lehma kohta aastas.

Veel kõrgemaid näitajaid piimakarjakasvatuse alal on saavutanud sovhoosid. Nii saadi Elva rajooni Kureküla sovhoosis



Joon. 49. Kostivere sovhoosi eesti mustakirju kari.



Joon. 50. Sommerlingi-nimelise sovhoosi uue karjalauda sisevaade.

1957. aastal 1043 tsentnerit piima põllumajandusliku maa iga 100 ha kohta, kusjuures keskmine piimatoodang lehma kohta ulatus 4220 kilogrammile. Piimakarja kõrge produktiivsusega on suure tunnustuse võitnud Udeva sovhoos (Paide rajoonis), kus rea aastate jooksul piimatoodang lehma kohta ületab 5500 kg aastas.

Nõukogude valitsus on kõrgesti hinnanud meie vabariigi loomakasvatajaid. Parematele neist on antud sotsialistliku töö kangelase nimetus, paljusid on autasustatud ordenite ja medalitega.

Teiseks tähtsaks loomakasvatuseharuks Eestis on seakasvatuse. Järjekindlalt kasvab meie vabariigis sigade arv ning suureneb sealiha toodang. Põllumaa iga 100 ha kohta toodeti 1957. aastal meie vabariigis 61 tsentnerit sealiha (keskmiselt kõikide majandite kohta). Vabariigi iga elaniku kohta toodeti samal aastal 45,5 kg sealiha (üldse toodeti liha ühe elaniku kohta 63 kg).

Sigade tõugudest on suur valge tõug levinud vabariigi kesk-, ida- ja lõunaosas, eesti lontkõrvaline tõug loodeosas.

Kuuendal viisaastakul on ette nähtud suurendada Eesti NSV-s lihatoodangut 1,8 korda. Seda saavutatakse eelkõige seakasvatuse arendamisega, kusjuures eriti suur tähtsus on peekonsigade kasvatusel.

Eesrindlikud kolhoosid on saavutanud seakasvatuse alal silmapaistvaid tulemusi. Nii tootis 1957. aastal Kose rajooni «Edu» kolhoos 125,5 tsentnerit sealiha põllumaa iga 100 ha kohta. Häid tulemusi on saavutanud ka Harju rajooni «Majaka» kolhoos (110,9 tsentnerit sealiha põllumaa iga 100 ha kohta).

Eesrindlike kolhooside ja sovhooside kogemused näitavad, et kõik meie kolhoosid ja sovhoosid võivad lühikese aja jooksul täita ja tunduvalt ületada viisaastaku ülesanded piimakarja- ja seakasvatuse alal.

Peale piimakarja- ja seakasvatuse on meie tingimustes suur tähtsus veel lamba- ja kodulinnukasvatusel.

Lambatõugudest kasvatatakse peamiselt eesti musta-pealisi ja vähemal määral eesti valgepealisi lambaid. Lambakasvatus on suure rahvamajandusliku tähtsusega, sest ta varustab tekstiilitööstust villaga ja rahvastikku lihaga ning on kolhoosidele ja sovhoosidele lisatuluallikaks.

Kodulindudest kasvatatakse meie kolhoosides ja sovhoosides peamiselt kanu ning vähemal määral hane- sid, parte ja kalkuneid. Praegu on juba kõigis kolhoosi-



Joon. 51. Kolhoosi sigala.



Joon. 52. Kolhoosi lambakari karjamaal.

des ja sovhoosides kodulinnufarmid. Ülesanne seisab nüüd kodulindude arvu suurendamises ja nende produktiivsuse tõstmises niisuguses ulatuses, et põllumaa iga 100 hektari kohta tuleks vähemalt 340 kana, munatoodanguga vähemalt 110 muna aastas.

Paljud meie kolhoosid ja sovhoosid on juba saavutanud sel alal häid tulemusi. Nii sai Keila rajooni «Kungla» kolhoos 1957. aastal keskmiselt 230 muna iga kana kohta.

Tiike ja muid veekogusid omavil kolhoosidel on otsustavalt laiendada veelindude (hanede ja partide) kasvatamist.

Kuni viimase ajani oli meil mesindus suhteliselt mahajäänud alaks, vaatamata sellele, et meil on kõik võimalused selle tähtsa ja tuluka majandusharu arendamiseks. Juba praegu on paljudel kolhoosidel ja sovhoosidel mesilaid, millest nad saavad täiendavaid rahalisi tulusid. Mesilased on väga kasulikud. Peale selle, et nad koguvad mett, aitavad nad kaasa paljude põllunduskultuuride tolmlemisele, tõstes nende saagikust.

Eesti NSV-s on ka spetsiaalseid sovhoose ja mõned kolhoosid, kes tegelevad karusloomade (hõberebaste jne.) kasvatamisega. See majandusharu on samuti suure tähtsusega ning seetõttu tuleb seda igati arendada.

Suure tähtsusega on meie majanduses hobune. Hobust kasutatakse töö-, veo- ja sõiduloomana. Kolhoosi- ja sovhoosimajandus pole mõeldav hobuseteta. Vaatamata põllumajanduse mehhaniseerimisele säilib hobuste tähtsus meie kolhoosi- ja sovhoosimajanduses. Peale selle vajab hobuseid ka Nõukogude armee.

Kõigil meie kolhoosidel ja sovhoosidel on hobuseid, kuid mõnel kolhoosil, näit. Vorošilovi-nimelisel kolhoosil (Põltsamaa rajoonis), Lauristini-nimelisel kolhoosil (Haapsalu rajoonis) jne., on peale selle veel tõuhobuste farmid, kus kasvatatakse tõuhobuseid oma vajadusteks ja ka teistele kolhoosidele.

Hobusetõugudest on tori tõugu hobune levinud meie vabariigi edela- ja lõunapoolsetes rajoonides, eesti raskeveo tõugu hobune kirdepoolsetes rajoonides ning kohaliku eesti tõugu hobune saartel.

Suurteks riiklikeks hobusekasvandusteks on Tori hobusekasvandus Vändra rajoonis (tori tõugu hobused)



Joon. 53. Tori tõugu noorhobused karjakoplis.



Joon. 54. Kolhoosi kanafarm.

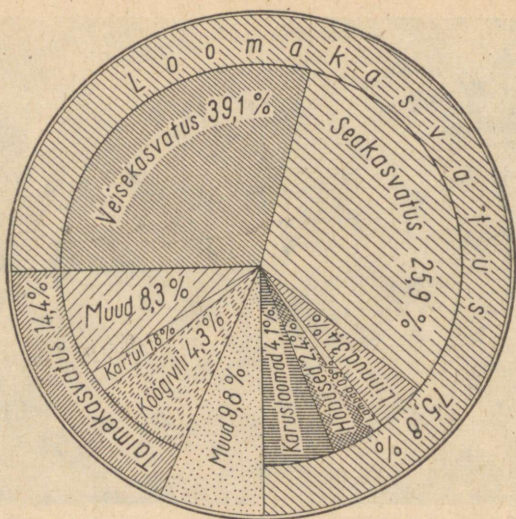


Joon. 55. Linnufarm veelindudega.

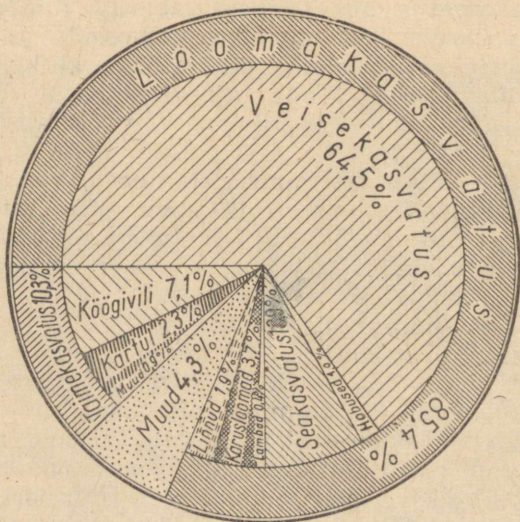
ja hobusekasvandus Kingissepa rajoonis (kohalikku eesti tõugu hobused).

Loomakasvatuse arendamise alal on partei ja valituse poolt meie kolhooside ja sovhooside ette püstitatud suured ülesanded. Tuleb tunduvalt suurendada produktiivloomade arvu ja järsult tõsta nende produktiivsust.

Selleks et kindlustada loomakasvatuse kiire tõus, on tarvis: luua kolhoosides ja sovhoosides kindel söödabaas, mis kindlustab karja vajaliku ja mitmekülgse söödaga (kore-, mahlakad, jõu- ja mineraalsöödad), ehitada nõuetekohased loomakasvatushooned, igakülgsest mehhaniseerida ja elektrifitseerida tööd loomakasvatustes (elektrilüps, sööda mehhaniseeritud transportimine ja valmistamine, automaatjootmine jne.) ning otsustavalt parandada loomade eest hoolitsemist. Kolhoosidele annavad sellel alal suurt abi masina-traktorijaamad.



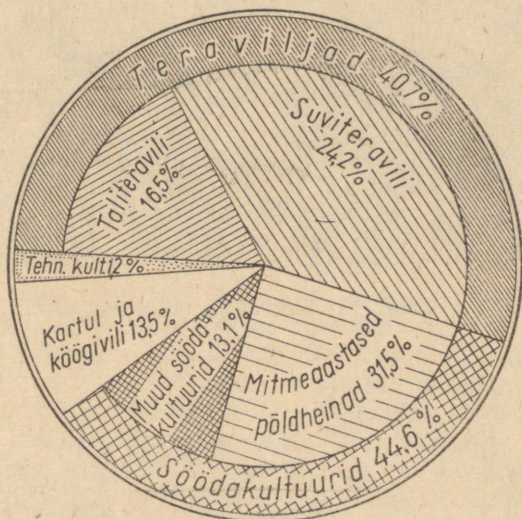
Joon. 56. Rapla rajooni kolhoosi «Uus Elu» rahaliste tulude struktuur (1957. a.).



Joon. 57. Harju rajooni kolhoosi «Rahva Võit» rahaliste tulude struktuur (1957. a.).

Põllundus. Meie liiduvabariigi põllumajanduse teiseks tähtsaks haruks on põllundus. Umbes 22% meie vabariigi pindalast on põllumaa all.

Diagrammist nähtub, et üle 40% põllumaast võtavad enda alla tera- ja kaunviljakultuurid (taliniisu ja -rukis 16,5%, suvivili — suvinisu, kaer, oder,

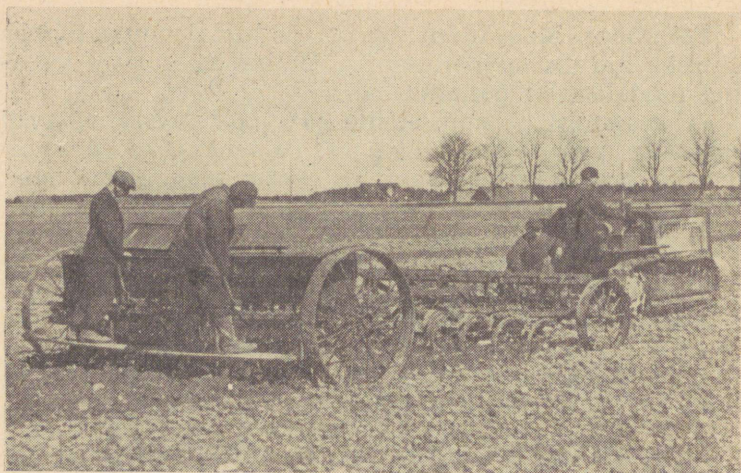


Joon. 58. Eesti NSV külvipinna struktuur (1957. a.).

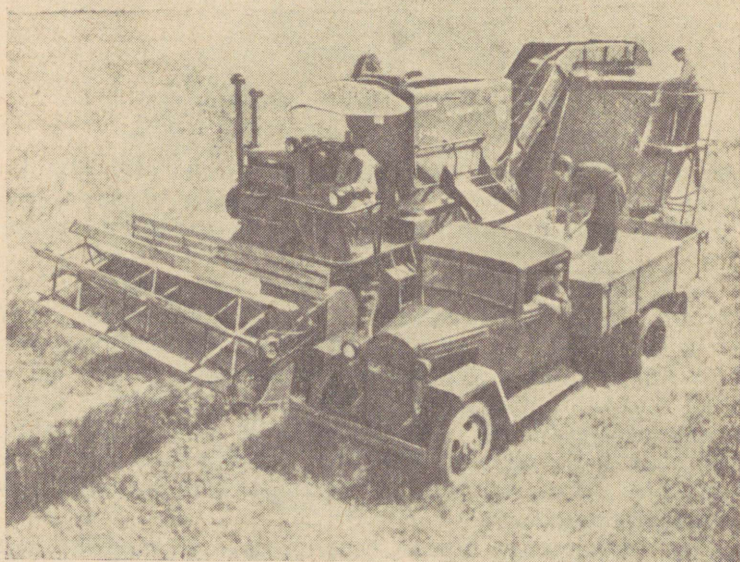
hernes jt. — 24,2%). Teraviljamajandus varustab elanikkonda toiduteraviljaga ja loomakasvatust söödaviljaga. Teraviljamajandus on kogu põllumajandusliku tootmise alus.

Meie vabariigi tingimustes, kus loomakasvatust on põllumajanduse juhtivaks haruks, on teravilja, eriti aga söödateravilja kasvatamisel suur tähtsus. Praegune teravilja, eeskätt söödateravilja kasvatamise tase jääb maha vabariigi majanduse arendamise nõuetest. Teraviljade osatähtsus külvipinnas on küll võrdlemisi suur, kuid saagid jäävad veel madalaks. Järelikult seisab ülesanne siin selles, et tõsta otsustavalt kõikide teraviljakultuuride saagikust.

See ülesanne on täiesti lahendatav. Eesrindlikumad kolhoosid ja sovhoosid on juba saavutanud silmapaist-



Joon. 59. Kevadkülv kolhoosipõllul.



Joon. 60. Teraviljakombain põllul.

vaid tulemusi teraviljakultuuride külvipindade laiendamise ja saagikuse tõstmise alal. Meil on vabariigis kümneid kolhoose ja sovhoose, kus on saadud kogu teraviljakülvipinnalt keskmiselt üle 20 tsentneri vilja hektarilt.

Tähtsamad teraviljakasvatamise rajoonid on meie vabariigi keskosas, kus asuvad suuremad põllumaamas- siivid.

Eriti tähtis koht Eesti NSV põllunduses on söödakultuuride kasvatamisel, mis hõlmavad umbes 45% kogu külvipinnast. Söödakultuuride tootmine on loomakasvatuse põhialuseks.

Söödakultuuridest kasvatatakse meie vabariigis põldheina, peamiselt ristikut, timutit ja lutserni, silokultuure — maisi, söödakapsast, segatist ja päevalille, ning söödajuurvilja — söödakaalikat, -peeti, -naerist ja -porgandit.

Eriti tähtis söödakultuur on ristik, mida kasvatatakse harilikult koos timutiga. Ristik on mitmeaastane kultuur, mis annab kõrgeväärtuslikku koresööta. Ristik kui libliköieline kultuur rikastab mulda lämmastikuga, parandab mulla struktuuri ja tõstab teiste kultuuride saake.

Mitmeaastased põldheinad on tähtsaks lüliks külvikordades, sest nad kindlustavad muldade püsiva viljakuse ja seega ka kõikide kultuuride kõrged saagid. Mida kõrgemad on põldheinte saagid, seda kõrgemad on ka teiste kultuuride saagid. Meie vabariigi tingimustes on põllukultuuride saagikuse tõstmine tihedalt seotud mitmeaastaste põldheinte saakide tõstmisega.

Kuid Eesti NSV põldudest on umbes 40% happeliste muldadega (peamiselt vabariigi lõunapoolses osas), kus mitmeaastased põldheinad annavad madalaid saake. Et saada niisugustel muldadel mitmeaastaste põldheinte, järelikult ka teiste kultuuride kõrgeid saake, on tarvis kaotada muldade happesus. Seda saavutatakse muldade lupjamise teel. Meie vabariigis on rohkem kui 100 mitmesuguste lubjamaterjalide (merglid, järvekriit) leiu- kohta, samuti on meil piiramatul hulgal põlevkivituhka, mis katab täielikult vajadused põldude lupjamiseks tarvismineva materjali osas.

Meie vabariigi tingimustes on väga väärtuslikuks söödakultuuriks ka mitmeaastane libliköieline taim lutsern (sinine ja kollane). See annab palju toitvat heina, mida loomad söövad meelsasti. Lutserniheinast võib val-

mistada ka heinajahu mitmesuguste koduloomade ja -lindude söötmiseks. See söödakultuur kasvab hästi karbonaatmuldadel, mis on levinud meie vabariigi põhjapoolses osas (kaasa arvatud Lääne-Eesti saarestik) ja mis hõlmavad umbes poole meie vabariigi põllumaast. Lutsern annab häid saake isegi kõige kuivematel kivistel rähkmuldadel, kus teised põllukultuurid tihti üldse ei anna saaki. Laiendades lutserni külviaalasiid võib muuta väärtuslikeks söödakultuuride kasvualadeks tuhandeid hektareid seni kasutamata seisnud maid Põhja-Eestis.

Eesti NSV eesrindlike kolhooside ja sovhooside kogemused tõestavad lutserni kasvatamise erakordset kasulikkust. Näiteks A. Sommerlingi nimeline sovhoos (Harju raj.) on rea aastate jooksul saanud aastas keskmiselt üle 60 tsentneri lutserniheina hektarilt, s. o. rohkem kui saadi ristikut koos timutiga.

Suurimad lutserni külvipinnad on praegu Orissaare rajoonis.

Uuteks kultuurideks meie vabariigis on silokultuurid. Silosööt on väga hea mahlakas sööt piimakarjale ning tõstab tublisti piimakarja produktiivsust. Kodanlikus Eestis ei kasutatud üldse silosööta ega kasvatatud silokultuure. Silosööta valmistatakse palju rohelist massi andvaist kultuuridest. Meie vabariigi tingimustes on niisugusteks kultuurideks mais, päevalill, söödakapsas, valge mesikas ja segatis. Eesrindlike kolhooside ja sovhooside kogemused näitavad, et õige agrotehnika kasutamisel on meil võimalik saada nende kultuuride kõrgeid saake.

Väga tähtsaks silokultuuriks meie vabariigi tingimustes on mais. 1957. aastal said kümned sovhoosid ja kolhoosid Eesti NSV-s kõrgeid maisi haljasmassi saake. Kureküla sovhoosis (Elva raj.), kus maisi külvipind moodustas 50 ha, saadi keskmiselt üle 425 tsentneri haljasmassi igalt hektarilt, mis võimaldas varuda iga lehma kohta kuni 10 tonni kõrgeväärtuslikku silo. Seejuures koguti üksikutelt põldudelt maisi haljasmassi kuni 700 tsentnerit 1 hektari kohta.

Tähtsaks uueks kultuuriks meie vabariigi tingimustes on ka valge mesikas. Teda hakati laialdasemalt kasvatama sõjajärgseil aastail. Kõige rohkem kasvatatakse teda haljasväetiseks. Sel eesmärgil külvatatakse valge mesikas kesapõllule. Õitsemise ajal mesikas niidetakse või rullitakse

maha ja küntakse mulla sisse, kus ta laguneb, rikastades mulda toiteainetega, eriti aga lämmastikuga (mesikas on liblikõieline taim). Ta kasvab hästi mittehappelistel, eriti karbonaatmuldadel, s. o. Eesti põhjaosas. Kuid muldade lupjamisel annab ta häid saake ka vabariigi lõunapoolsetel happelistel muldadel.

Mesikas annab rohkesti haljasmassi ja seepärast kasvatatakse teda ka silokultuurina. Mesikaheinast võib valmistada väärtuslikku heinajahu.

Mesikas on kiiresti kasvav kaheaastane taim. Mesika kiire kasv võimaldab ta teisel kasvuaastal kasutada esimest lõikust silo või heinajahu valmistamiseks ja teist lõikust haljasväetiseks.

Meie kolhoosid ja sovhoosid laiendavad selle hinnalise kultuuri külvipinda.

Happelistel liivsavistel ja liivastel muldadel on meil hakatud kasvatama haljasväetisena uut kultuuri — ühe- ja mitmeaastast lupiini. See on liblikõieline taim, mis annab palju haljasmassi. Mullasse küntuna rikastab ta seda toiteainete, eriti lämmastikuga.

Tehnilistest kultuuridest kasvatatakse meie liiduvabariigis lina.

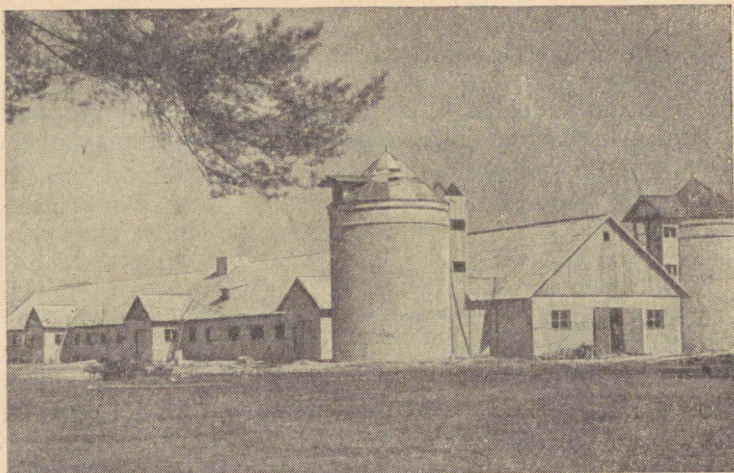
Linakasvatamine on vanaks haruks, kuid kodanliku Eesti tingimustes, eriti aga fašistliku okupatsiooni aastail, vähenes linakasvatamine tunduvalt.

Lina on tähtis ja tulukas, kuid seejuures töömahukas kultuur. Ta annab toorainet — kiudu — linavabrikuile ja linaseemet taimeõlitehastele.

Linakasvatuse piirkond paikneb vabariigi lõunapoolses osas, kus kolhooside külvipinnas lina osatähtsus moodustab sageli 3% ja rohkemgi.

Vabariigi kolhoosid osutavad praegu suurt tähelepanu linakasvatuse arendamisele ja paljud on neist saavutanud häid tulemusi, mida kujukalt näitab alljärgnev tabel.

	Kolhoosi nimetus	Rajoon	Linaku keskmine hektari- saak 1957. a.
1.	«Esimene Mai»	Kilingi-Nõmme	5,3 ts
2.	«Tasuja»	Võru	5,2 ts
3.	Viljamsi-nimeline	Viljandi	5,1 ts
4.	«Võidumäe»	Vastseliina	4,7 ts



Joon. 61. Kolhoosi uus karjalaut silotorniga.



Joon. 62. Linakombain kolhoosipõllul.

Vennasvabariigid abistavad meie kolhoose linakasvatamise arendamisel, varustades neid linakülvi- ja -kitkumismasinatega ning linakombainidega. Lina esialgne töötlemine toimub nüüd ka toorlinavabrikuis, mille võrku meil on laiendatud.

Tähtsal kohal meie vabariigis on kartuli ja köögivilja kasvatamine. Nende all on umbes 13,5% kogu külvipinnast.

Kartulit kasutatakse toiduks ja loomasöödaks (eriti seasöödaks), aga samuti toorainena piirituse, tärklise ja siirupi valmistamisel. Kartulit kasvatatakse meil kõikjal, kuid eriti vabariigi põhjapoolsetes rajoonides.

Kartulikasvatuse praegune tase jääb aga maha vajadustest. Kartulisaagid on meil vabariigis veel madalad. Kuuendal viisaastakul on ette nähtud suurendada kartuli toodangut 1,9 korda. Selleks on tarvis laiendada kartuli külvipinda ja tõsta saagikust.

Tööstuskeskuste ja linnarahvastiku kiire kasv nõuab köögiviljade (kapsa, peedi, porgandi, kurgi, tomati, sibula jm.) kasvatamise laiendamist. Köögivilja kasvatatakse meil kõikjal üle maa, kuid tähtsamad köögivilja kasvatamise alad, mis varustavad meie linnu, asuvad vabariigi põhjaosas (Tallinnast Narvani) ja Peipsi järve ning Pärnu lahe äärsetel aladel.

Köögivilja kasvatamisel saavutatud tase ei suuda veel rahuldada kasvavaid vajadusi, eriti varajase köögivilja osas.

Vastavalt partei XX kongressi direktiividele rajatakse lähemate aastate jooksul suurte linnade ja tööstuskeskuste ümber (Tallinn, põlevkivibassein, Narva, Tartu) linnalähedast tüüpi põllumajandus, mis hakkab neid keskusi varustama värske piima, liha, varajase kartuli ja värske köögiviljaga.

Suure tähtsuse peab omandama meil ka aiandus (viljapuude ja marjapõõsaste kasvatamine). Meie vabariigi kolhoosides ja sovhoosides rajatakse uusi viljapuu- ja marjaaedu. Tähtsamateks viljapuudeks on meil õuna-, kirsi-, ploomi- ja pirnipuud. Marjapõõsastest on levinumad punase ja musta sõstra ning karusmarja põõsad. Kasvatatakse ka vaarikaid ja aedmaasikaid.

Eesti NSV-s on kujunemas kolm puuviljanduse arendamise põhitsooni. Need on: 1) õunakasvatuse kallakuga puuviljaaianuduse tsoon, mis hõlmab Eesti NSV kesk- ja



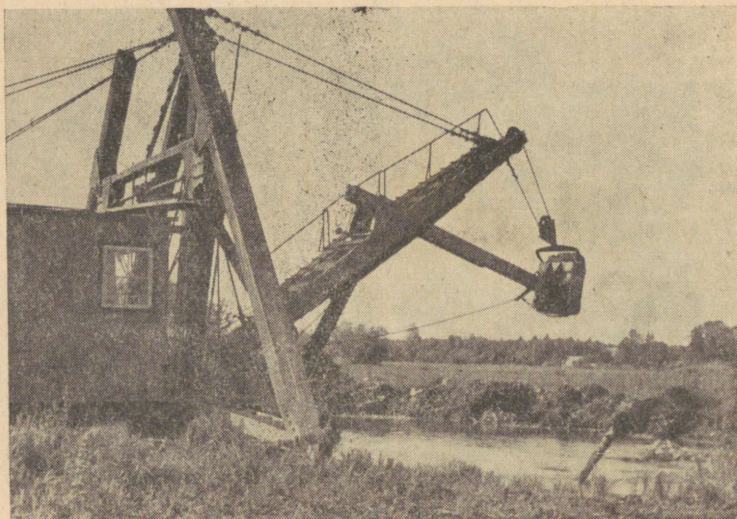
Joon. 64. Õunte mahavõtmine kolhoosi viljapuuaias.

põldudeks ja kultuurheina- ning -karjamaadeks, põldudele koristatakse kivid, mis takistavad traktorite ja teiste põllutöömashinade kasutamist, heina- ja karjamaad puhastatakse võsast.

Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus annavad meie vabariigile selle ulatusliku ülesande elluviimiseks suurt abi. Juba on loodud 9 maaparandusjaama, mis soostunud maa-alade kuivendamiseks, kändudest puhastamiseks ja ülesharimiseks on varustatud esmaklassilise nõukogude tehnikaga. Peale selle on masinatraktorijaamades loodud maaparandusrühmad.

Põllumajanduse sotsialistlik rekonstrueerimine koos ulatuslike maaparandustöödega on muutnud ja muudab tunduvalt meie territooriumi ilmet. Endiste üksikute väikeste põllulappide asemele, mis on surutud soode ja metsade vahele, luuakse suured põllumassiivid, kultuurheinamaad ja -karjamaad, kus põllumajanduslikel töödel saab ulatuslikult rakendada masinatehnikat.

Me pärisime kapitalistlikult korralt äärmiselt killustatud ja hajutatud maa-asulastiku (üksiktalundite näol), mis ei sobi kokku kolhoosliku suurtootmisega, takistades kolhooside edasiarendamist. Vastavalt uutele tingimustele on meie vabariigis kujunemas uut tüüpi maa-



Joon. 65. Ekskavaator süvendustöödel.

asulastik. Kerkivad uued kolhoosikeskused, kuhu eelkõige ehitatakse nõuetekohased loomakasvatushooned (laudad, tallid, sigalad, kanalad), viljaaidad, loomasööda hoiupaid (küünid, katusealused, silo-, kartuli-, söödajuurviljahoidlad), kuivatid, kolhoosi juhatuse-, klubi-, kooli- ja muud ühiskondlikud hooned. Järk-järgult koondatakse kolhoosikeskustesse ka kolhoosnike elumajad.

Uueks nähtuseks meie maa-asulastikus on ka masina-traktorijaamade ning remondi- ja tehnikajaamade keskused, kuhu on püstitatud remonditöökodad, garaažid ja vedelküttesbaasid, masinakuurid, administratiivhooned, töötajate elamud, kommunaal- ja kulturihooned.

Suurt abi on kolhoosidele andnud masina-traktorijaamad (MTJ). 1958. aasta alguseks oli Eesti NSV-s 60 masina-traktorijaama. Nende käsutuses oli üle 7000 traktori, 1260 teraviljakombaini ja palju muud tehnikat. 1957. aastal tegid masina-traktorijaamad kolhoosidele mitmesuguseid põllutöid üldmahuga 2,3 miljonit hektarit pehmet kündi.

Vastavalt partei ja valitsuse otsusele reorganiseeritakse masina-traktorijaamad 1958. aastast alates järkjärgult remondi- ja tehnikajaamadeks, kusjuures nende

käes olnud traktorid ja muu põllumajandustehnika müüakse kolhoosidele.

*

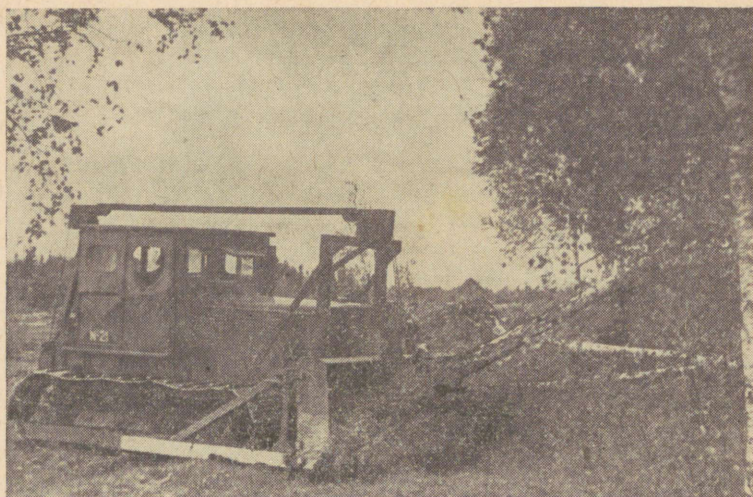
Kodanlikus Eestis arenes põllumajandus stiihiliselt ja sõltus täielikult turukonjunktuurist. See tõi kaasa põllumajandusliku tootmise äärmiselt ebaühtlase territoriaalse paiknemise ja sagedasi suuri raskusi toodangu turustamisel. Põllumajanduslikult arenenum oli Eesti kesk- ja lõunaosa, millele järgnes Põhja-Eesti. Väga algeline ja mahajäänud oli põllumajandus maa lääneosas.

Nõukogude korra tingimustes areneb meie vabariigi põllumajandus plaanipäraselt. Põllumajanduse paiknemise väljakujundamisel lähtub Nõukogude riik kogu NSV Liidu rahvamajanduse vajadustest põllumajanduse saadustele, võttes samaaegselt arvesse looduslike tingimuste mitmekesisust ja talurahva kogemusi.

Eesti NSV kõikides rajoonides on peamiseks põllumajandusharuks piimakarja- ja seakasvatus. Meie põllumajandus spetsialiseerub eelkõige loomakasvatuse väljaarendamise suunas, kusjuures kõrvuti põhilise haruga (loomakasvatus koos söödakultuuride kasvatamisega) arendatakse igati ka teisi põllumajandusharusid (teraviljakasvatus, tehniliste kultuuride kasvatus, köögiviljakasvatus, aiandus jne.). Põllumajandus paikneb nüüd ühtlasemalt kogu vabariigi territooriumil ja on muutunud paljude tootmisharudega igakülgseks arenenud majanduseks.

Eesti NSV territooriumi väiksusele vaatamata on tema eri osades tingimused põllumajanduse arendamiseks erinevad (kaugus linnadest ja tööstuskeskustest, erinevused mullastikus, kliimas jne.). Sellest on tingitud, et põllumajanduse peamise haru — loomakasvatuse ja söödakultuuride kasvatamise kõrval, mille arenemiseks on kõigis meie vabariigi rajoonides soodsad tingimused, on otsustavalt arendada veel mitmesuguseid muid — ühtedes rajoonides ühtesid, teistes rajoonides teisi põllumajandusharusid (näiteks vabariigi lõunapoolsetes rajoonides linakasvatust, linnade ja tööstuskeskuste ümbruses linnalähedast põllumajandust jne.).

Vastavalt ülalmainitud kohalikele iseärasustele on



Joon. 66. Buldooser puid juurimas.

Eesti NSV-s välja kujunemas kolm põhilist põllumajanduslikku tootmistsooni. Need on:

1) linnade ja tööstuskeskuste lähedane täispiima tootmise, köögivilja- ja kartulikasvatuse tsoon, mis hõlmab vabariigi põhjaosa, kus asuvad suuremad linnad ja tööstuskeskused (Tallinn, põlevkivibassein, Narva), ning Tartu ja Pärnu linna lähedased alad.

2) piimakarja- ja seakasvatuse ning tehniliste kultuuride (peamiselt lina) kasvatamise tsoon, mis hõlmab vabariigi kesk-, kagu- ja lõunaosa.

3) piimakarja- ja seakasvatuse tsoon, mis hõlmab Lääne-Eesti saarestiku ja mõned läänepoolsemad rajoonid mandril.

Kogu NSV Liidu ja ta liiduvabariikide, nende hulgas ka meie vabariigi sotsialistliku põllumajanduse ja tema eesrindlaste saavutusi demonstreerib üleliiduline põllumajandusnäitus Moskvas. Näitusel on Eesti NSV-l oma paviljon. Siin on vabariigi põllumajanduse saavutuste kohta esitatud rikkalikult väljapanekuid. Üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtmise õigus on suureks auks ja tunnustuseks kolhoosile, sovhoosile, masina-traktoriaamale ja igale põllumajanduse eesrindlasele.



Joon. 67. Traktor uudismaad kündmas.



Joon. 68. Traktor kevadisel künnitööl.

Ülesandeid.

1. Iseloomustada Eesti NSV maafondi struktuuri.
2. Iseloomustada Eesti NSV loomakasvatust ja selle levikualasid.
3. Milliseid teraviljakultuure kasvatatakse Eesti NSV-s? Missugused ülesanded seisavad meie vabariigi teraviljakasvatuse ees?
4. Missuguseid söödakultuure kasvatatakse Eesti NSV-s? Iseloomustada neist tähtsamaid.
5. Milliseid tehnilisi kultuure kasvatatakse Eesti NSV-s? Näidata kaardil nende levikualad.
6. Missuguseid uusi põllukultuure on hakatud kasvatama Eesti NSV-s ja milline on nende tähtsus? Kus neid meil kasvatatakse?
7. Milliseid maaparandustöid teostatakse Eesti NSV-s ja missugused muutused toimuvad ühenduses sellega meie põllumajanduse geograafias?
8. Nimetada, näidata kaardil ja iseloomustada meie põllumajanduslikke tootmistsoone.
9. Nimetada lähem kolhoos ja sovhoos. Kirjeldada neid majandeid, nende tootmistegevust.

6. TRANSPORT.

Transport on tähtis rahvamajandusharu. NSV Liidu transport moodustab ühtse terviku, mis koosneb raudtee-, jõe- ja mere-, maantee- ja õhutranspordist ning nafta- ja gaasijuhtmetest. Transport seob meie suure kodumaa vabariigid, kraid, oblastid ja rajoonid ühtseks orgaaniliseks tervikuks, teostab tooraine, kütteaine ja materjali vedu töötlemiskohtadesse ning valmistoodete vedu tarbimiskohtadesse. Peale selle kindlustab transport reisiliiklust ja tal on erakordne tähtsus sõjaajal tagala ja rinde ühendajana.

Eesti NSV transport moodustab NSV Liidu transpordi orgaanilise osa. Tähtsamateks transpordiliikideks on Eesti NSV-s raudtee-, vee- (mere- ja jõe-), auto- ja õhutransport ning päris uueks transpordiliigiks magistraalgaasijuhtmed.

Suurem osa kaupade ja reisijate veost toimub meil raudteel. Raudteemagistraalide kogupikkusest hõlmavad veidi üle poole laiarööpmelised teed.

Laiarööpmelised teed seovad meid teiste liiduvabariikidega ja ühendavad meie liiduvabariigi linnu ja tööstuskeskusi omavahel. Tähtsaim laiarööpmeline liin ühendab meie liiduvabariigi pealinna Tallinna Leningradiga (Tal-

linn—Tapa—Narva—Leningrad). See on meie kõige pingelisemalt töötav liin, sest ta läbib tähtsamaid tööstuslikke rajooni ja linnu. Sellel liinil liiklevad vahetpidamata kaubarongid põlevkiviga, vedelküttega, metsamaterjaliga, ehitusmaterjalidega, masinatega, tekstiilkaubaga jne. Teiseks tähtsamaks liiniks on Tapa—Tartu—Pihkva (Pskovi) liin, mis ühendab Eestit meie suure kodumaa pealinna Moskvaga, Ukraina, Valgevene ja teiste liiduvabariikidega. Tartust hargneb raudtee Valka, mis ühendab meid Läti NSV pealinna Riiaga. Valgast läheb raudtee Võrru ja edasi Pihkvasse (Vene NFSV). Nõukogude Eesti läänepoolset osa läbib ainsa laiarööpmelise raudteena Tallinn—Haapsalu—Rohuküla liin, millest Keilas läheb haru Paldiskisse.

Meie vabariigi tingimustes on suur tähtsus ka kitsarööpmelistel raudteedel, eriti Eesti NSV lääneosas, kus nad seovad omavahel meie vabariigi paljusid rajooni ja linnu. Tähtsamaks liiniks on siin Tallinnast algav liin, mis Lelles hargneb kaheks haruks: üks Viljandi—Mõisaküla suunas ja teine Pärnu—Mõisaküla suunas. Need kaks haru moodustavad ringühenduse Lelle—Viljandi—Mõisaküla—Pärnu—Lelle. Pärnu—Mõisaküla liinilt hargneb kitsarööpmeline liin Riisseljal Iklasse, mis läbib Kilingi-Nõmme rajooni. Tallinn—Lelle liinilt hargneb Raplast haru Virtsu, millel on suur tähtsus ühenduse pidamisel Saare- ja Muhumaaga. Kitsarööpmelist võrku ühendab laiarööpmelisega Türi—Tamsalu kitsarööpmeline raudteeliin. Peipsi-äärne Mustvee linn on ühendatud kitsarööpmelise raudtee abil Sondaga, mis asub laiarööpmelisel raudteel. Kitsarööpmelistel raudteedel veetakse metsamaterjali, turvast, põllumajandussaadusi ja reisijaid.

Fašistlikud okupandid purustasid meie raudteed, lasksid õhku raudteesillad ja põletasid jaamahooneid. Praegu on kõik raudteed täielikult taastatud. On ehitatud terve rida uusi jaamahooneid. Pärast sõda on meie raudtee varustatud võimsate vedurite, suure kandejõuga kaubavagunite, mugavate reisivagunite, peale- ja mahalaadimismehhanismidega jne. Otse pärast sõda taastati linna lähedane Tallinn—Pääsküla elektrifitseeritud liin, kus liiguvad mugavad ja kiired elektrirongid. Nüüd elektrifitseeritakse järgmist lõiku — Pääsküla—Keila. Meie raudteid kasutatakse praegu hoopis paremini ja täielikumalt kui kodanlikus Eestis.

Nõukogude võimu aastail on tunduvalt kasvanud autotranspordi osatähtsus meie rahvamajanduses. Autotranspordil on suur tähtsus lühimaa-vedude teostamisel ja seal, kus muu transport puudub. Ta on kõige manööverdamisvõimelisem transpordiliik, ta pääseb kõikjale, kus on vähegi kõlblikud teed.

Teised liiduvabariigid — Vene NFSV ja Valgevene NSV — varustavad meid mitmesuguste eri tüüpi ja erineva kandejõuga autodega (veoautod, isekallutavad autod, sõiduautod, autobussid jm.). Meie vabariigi autopark kasvab aastast aastasse, kusjuures ülekaalus on veoautod. Põhiline osa autopargist kuulub Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi autobaasidele, mis asuvad meie liiduvabariigi suuremais linnades-teenesõlmedes. Peale selle omavad autosid tööstusettevõtted, sovhoosid, kolhoosid ja ametiasutused. Järjest kasvab isiklikuks kasutamiseks olevate sõiduautode ja mootorrataste arv, mis näitab meie töörahva jõukuse pidevat kasvu.

Autotransport on tihedalt seotud maanteemajandusega. Eesti NSV-s on tihe maanteedevõrk. Tähtsamad on need maanteed, mis ühendavad meie liiduvabariigi pealinna teiste linnadega ja teiste liiduvabariikidega. Need on: Tallinn—Narva—Leningrad, Tallinn—Tartu ja sealt edasi üks haru Pihkva ning teine Valga—Riia suunas ja Tallinn—Pärnu—Riia maantee.

Tallinn ja teised suuremad keskused on omavahel ning samuti oma ümbruskonna asulatega ühendatud autobussiliinidega. Tallinna, Tartu, Kohtla-Järve, Narva, Pärnu, Viljandi jt. linnade reisiliinidel peavad ühendust suured mugavad autobussid. Linnades teenindavad elanikkonda taksoautod (sõidu- ja veoautod), mille arv kiiresti kasvab.

Eesti NSV-s pole suuri laevatatavaid jõgesid ja seetõttu ei ole jõetranspordil nii suurt tähtsust kui teistel transpordiliikidel. Laevatatavad on ainult Narva jõgi (alla ja ülalpool Narva juga) koos uue veehoidlaga, Emajõgi ja Pärnu jõgi (alamjooksul) ning järvedest Peipsi ja Võrtsjärv. Hoopis suurem tähtsus on meie arvukail jõgedel metsaparvetamisel, eriti suurvee ajal. Jõelaevastik hävitati sõja ajal fašistide poolt täielikult. Praegu on ta taastatud.

Tähtsal kohal on Eesti NSV-s meretransport. Eesti NSV-s on häid sadamaid, millest suuremad on Tallinn ja Pärnu. Neist on Tallinn üleliidulise tähtsusega

sadam. Tallinna sadama kaudu toimub ühenduse pidamine välisriikidega, samuti meie oma sadamatega — Leningradi, Riia, Klaipeda, Kaliningradi ja teistega.

Peale selle toimub laevavahendus veel kohalikel rannaliinidel — oma liiduvabariigi sadamate vahel. Eriti elav liiklemine on Virtsu ja Kuivastu, Rohuküla ja Heltermaa ning Tallinna ja saarte vahel.

Üha suurema tähtsuse omandab meie elus ja majanduses õ h u t r a n s p o r t. Tallinnal on regulaarne lennuühendus meie kodumaa pealinna Moskvaga (üle Riia), kangelaslinna Leningradiga ja samuti saartega.

Meie vabariigis kasutatakse lennukeid ka haigetele kiirabi andmiseks.

*

Nõukogude Eesti rahvamajandus koosneb mitmesugustest, omavahel tihedasti seotud majandusharudest ning moodustab koos teiste liiduvabariikide rahvamajandusega ühtse, orgaanilise terviku — NSV Liidu rahvamajanduse.

Kõige tihedamad on Eesti NSV rahvamajanduse seosed suure Vene NFSV-ga. Meie liiduvabariik saab Vene NFSV-st tööpinke metallide töötlemiseks, elektriseadmeid, tekstiilitööstuse masinaid ja palju muid tööstuslikke sisseseadeid, must- ja värvilisi metalle, vedureid, vaguneid, autosid, traktoreid, kombaine, mitmesuguseid põllutöomasinaid, mineraalväetisi, kautšukit, naftat jne.

Ukraina NSV varustab meid kivisöe ja koksiga, mustmetalliga, mitmesuguste masinatega, suhkru, nisu, aian-dussaaduste ja muude kaupadega.

Moldaavia NSV annab meile puuvilja ja veine.

Valgevene NSV-st saame autosid ja põllutöomasinaid.

Aserbaidžani NSV-st tuleb meile nafta, puuvill ja tubakas, Gruusia NSV-st tsitruselised ja muud puuviljad, veinid, tee ja tubakas, Armeenia NSV-st veinid, puuviljad ja tubakas.

Kasahhi NSV varustab meid peamiselt värviliste metallidega, Usbeki NSV puuvilla, tekstiilitööstuse masinate ja kuivatatud puuviljaga, Turkmeeni NSV ja Tadžiki NSV puuvilla, kuivatatud puuvilja ja karakullnahaga.

Eesti NSV omakorda saadab vennasvabariikidesse mitmesuguseid tööstustooteid ja põllumajandussaadusi. Meie põlevkivibassein varustab kangelaslinna Leningradi

põlevkivigaasi ja elektrienergiaga. Teised Eesti NSV tööstusharud saavad vennasvabariikidesse elektrimootoreid, kontroll-mööteriistu, raadioaparaate, mitmesuguseid seadmeid naftatööstuse jaoks, kütte- ja katla-automaatseadmeid, tsementi, klaasi, mööblit ja vineeri, tuletikke, paberit, tselluloosi, tekstiili- ja muid tooteid. Toiduainetest veab Eesti NSV teistesse liiduvabariikidesse ja eelkõige Leningradi võid, piima, juustu, liha ja lihatooteid, mune ja kalatooteid.

See vastastikune vahetus aitab kaasa meie sotsialistliku rahvamajanduse kiirele arenemisele, olles ühtlasi NSV Liidu rahvaste sõbraliku koostöö väljenduseks.

Ülesandeid.

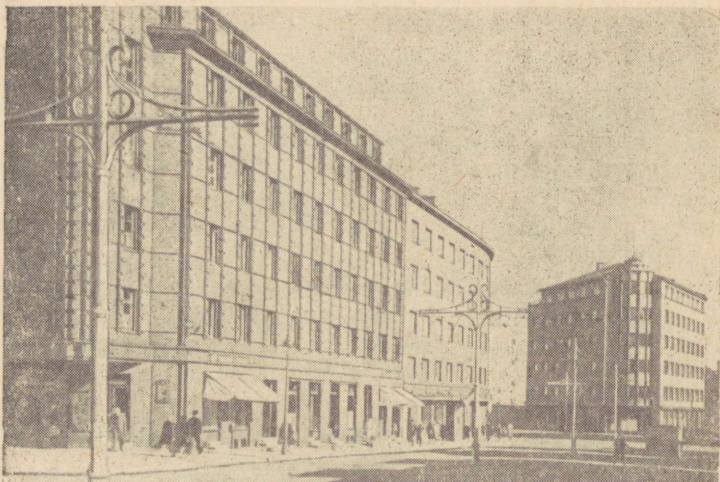
1. Nimetada Eesti NSV tähtsamad raudteeliinid ja raudteesõlmed.
2. Jutustada autotranspordi rahvamajanduslikust tähtsusest. Nimetada ja näidata kaardil tähtsamad maanteed.
3. Iseloomustada Eesti NSV meretransporti. Nimetada ja näidata kaardil tähtsamad mereteed ja sadamad.
4. Iseloomustada Eesti NSV siseveetransporti.
5. Iseloomustada Eesti NSV majanduslikke sidemeid teiste liiduvabariikidega.
6. Missugust transporti ja marsruuti kasutatakse teie kodukoha ja lähema suurema linna vahelises liiklemises?
7. Missugust transporti ja marsruuti võib kasutada Eesti NSV-st ühenduse pidamiseks Moskva, Leningradi, Riia, Arhangelski, Odessa ja Vladivostokiga?

7. EESTI NSV TÄHTSAMAD LINNAD.

Tallinn on Eesti NSV pealinn, suurim tööstus- ja kultuurikeskus, suur ja soodus sadam ning raudteesõlm. Tallinnas on 257 000 elanikku (1956. a.). Ta kuulub NSV Liidu 50 suurlinna hulka, mille elanike arv ületab $\frac{1}{4}$ miljoni. Viimase 20 aasta jooksul on ta elanike arv kahekordistunud. Tallinnas asuvad Eesti NSV Ülemnõukogu, Eesti NSV Ministrite Nõukogu, ministriumid ja teised keskasutused ning Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee.

Tallinna on koondunud veidi vähem kui pool kogu Nõukogude Eesti tööstusest. Siin asuvad kõige mitmesugusemat toodangut andvad tööstusettevõtted.

Tallinnas valmistatakse mitmesuguseid masinaid ja elektrimootoreid, ehitatakse laevu, remonditakse traktoreid ja autosid.



Joon. 69. Tänav Tallinnas.

Tallinna metsa- ja tselluloosi-paberitööstus annab palju saematerjali, vineeri, mitmesugust mööblit, tselluloosi ja paberit, tuletikke ja ehitusdetalle. Ehitusmaterjalide tööstus toodab raudbetoonist ehituskonstruksioone ja -detalle, savi- ja silikaattelli-seid, katusepappi, keraamikatooteid, isolatsiooniplaate ja -materjale. Peale eespool loeteldu annab Tallinna tööstus veel raadio-aparaate ja muid elektrotehnika tooteid, mööteriistu, naelu, värve, lakke, liimi ja mitmesuguseid plastmasstooteid ning kantselitar-beid. Kergetööstuse ettevõtted annavad puuvillast, villast ja siid-riiet, trikotaaž- ja õmblustooteid, nahk- ja kummijalatseid, klaas-nõusid, karusnahatooteid. Mitmekesine ja suur on Tallinna toidu- ja maitseainete tööstus: siin on jahu-, leiva-, kondiitri-, liha-, piima-, margariini-, kala-, konservi-, tubakatööstus jm. Tallinn on Eesti NSV peamine polügraafiatööstuse keskus. Siin trükitakse suurtes tiraažides marksismi-leninismi klassikute teoseid, ilu-kirjandust, õpikuid, ajalehti ja ajakirju.

Sõjamõllus hävis peaaegu pool Tallinna. Praegu on sõjajäljed Tallinnas kadunud. Linnas on kerkinud uusi ja mugavaid hooneid, terveid uusi elamukvartaleid, on rajatud avaraid väljakuid, haljasalaseid ja puiesteid. Suur osa taastamistööst on toimunud Tallinna töötajate ühis-kondliku tööna. 1953. a. alguses võeti kasutusele Kohtla-Järve—Tallinna gaasijuhe. Tallinna gasifitseerimise tööd jätkuvad täie hooga.

Tallinnas on püstitatud monument Nõukogude rahva juhile V. I. Leninile. Kaunid mälestussambad on püstita-

tud ka M. I. Kalininile, V. Kingissepale ja J. Lauristinile, kelle elu ja tegevus oli seotud Tallinna linnaga. Kadriorus, mere ääres, kõrgub «Russalka» mälestussammas, mis püstitati 1893. a. hukkunud vene meremeestele.

Tallinn on suurim teaduse- ja kultuurikeskus Eesti NSV-s. Siin asuvad Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Tallinna Polütehniline Instituut, Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, Riiklik Konservatoorium, Riiklik Kunstiinstituut, palju tehnikume, tööstuskoole, kesk- ja algkoole.

Tallinnas asuvad Riiklik Akadeemiline Ooperi- ja Balletiteater «Estonia», V. Kingissepa nimeline Tallinna Riiklik Akadeemiline Draamateater, Riiklik Vene Draamateater ja Riiklik Filharmonia, mitu suurt kultuurihoonet, palju klubisid ja muuseume.

Tartu on Eesti NSV teine suurim linn (üle 70 000 elaniku). Ta on vana kultuurikeskus. Siin asuvad Tartu Riiklik Ülikool, Eesti Põllumajanduse Akadeemia ja paljud koolid. Tartus asub teater «Vanemuine» ja palju tööstusettevõtteid.

Tartus on põllutöömasinate tehas «Võit», tehased «AGE» ja «Termoautomaat», mis toodavad aparate ja nende detaile, alumiiniumivabrik, sporditarvete tehas «Dünamo», naha- ja jalatsikombinaat, kammivabrik, saeveski, liha-, piima-, kala-, jahu- ja leiva- ning kohaliku tööstuse kombinaadid, õllefabrik, raudteedepoo, jõelaevade remonditöökoda jt.

Tartus töötas silmapaistev kommunist Hans Heidemann, kes mõrvati kodanluse poolt. Tema nime kannab Tartu suurim trükikoda.

Kohtla-Järve on noor, kuid kiiresti kasvav linn, põlevkivitöötlemise tööstuse keskus. Siin on 21 700 elanikku.

Endisest tolmusest ja mustast asulast on lühikese aja jooksul kasvanud hästikorrastatud sotsialistlik põlevkivitöölise linn. On ehitatud uus, Sotsialistlik linnaosa.

Kui kodanluse võimutsemise ajal oli Kohtla-Järvel ainult üks kool ja üks raamatukogu, siis praegu on siin juba kümnekond kooli (nende hulgas põlevkivitöötlemise tehnikum ja meditsiiniline tehnikum), palju raamatukogusid, suur kultuurimaja, mitu klubi jne.

Linna lähedal, Soome lahe rannikul asub suures männimetsas põlevkivitöölise kuurort Ontika.

Kiiresti kasvavad ka teised Eesti põlevkivibasseini linnad ja asulad — rajoonikeskused Jõhvi ja Kiviõli ning teised.

Jõhvi on meie põlevkivibasseini teiseks tähtsamaks keskuseks. Sõjajärgsetel aastatel on Jõhvis ehitatud mitmesugused administratiivhooned, haiglad, klubid, kauplused ja muud ühiskondlikud ning kultuurihooned. Jõhvi-ga kasvab kokku noor A h t m e linn, millest kujuneb uus võimas põlevkivitööstuse keskus.

Narva (21 300 elanikku) on suur tekstiilitööstuse keskus. Siin asub kuulus Kreenholmi Manufaktuur. Linna ülesehitamine areneb suure hooga. Ehitatakse palju uusi elamuid, koole, lastesõimi, haiglaid ja muid kultuuri- ja ühiskondlikke asutusi. Kerkivad uued tööstusettevõtted, kala-, liha-, piima-, jahu- ja leivakombinaadid. Narva jõe-le ehitati viiendal viisaastakul võimas hüdroelektrijaam.

Narva muutub endisest kaunimaks ja suuremaks.

Narva lähedal asuv Narva-Jõesuu on mereäärne, suure männimetsa ja liivase plaažiga maaliline kuurort.

Pärnu on tööstuskeskus, sadam ja pehme mereäärse kliimaga kuurort-linn. Linna elanike arv on 36 300, ületades 1934. a. taseme 1,8-kordselt. Pärnus on üleliidulise tähtsusega sanatooriume ja mudaravila. Siin asub L. Koidula nimeline teater.

Pärnu kiiresti arenev tööstus on seotud peamiselt kala, metsa ja põllumajandussaaduste töötlemisega.

Pärnus on kalatööstus, metsa-, suusa- ja mööblitööstus, nahatööstus, linase riide tootmine, õlle- ja karastusjookide tööstus, liha-, jahu- ja leiva- ning kohaliku tööstuse kombinaadid, mootorite ehitus-remonditehased, tellisetehas.

Ülejäänud linnadest on suuremad järgmised rajoonikeskused: Viljandi (tuletiku- ja linavabrik), Rakvere (liha- ja piimatööstuse seadmete remonditehas, tärklise- ja siirupitööstus, kalakombinaat), Valga (tähtis raudteesõlm ja -depoo), Võru (tellisetehas, toorlinavabrik), Haapsalu (mereäärne ravikuurort, kalakombinaat), Kingissepp (kuurort, kalakombinaat).

Kingissepa (end. Kuressaare) lähedal sündis 1888. a. Eestimaa Kommunistliku Partei silmapaistev tegelane Viktor Kingissepp, kelle nime linn nüüd kannab.

Abbl. 1.60

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00815888 5